

mestall

mestall: 1. mescla de diferents espècies de cereals; 2. conjunt homogeni de coses diverses

any XXIII
núm. 50
desembre 2021

Butlletí de l'Associació d'Història Rural

UN NÚMERO BEN ESPECIAL

Celebrem que el butlletí *Mestall* arriba al número 50 amb una edició especial, com haureu notat en agafar i sospesar aquest volum que teniu entre les mans. La resposta a la nostra crida en el butlletí de primavera ha estat excepcional, i ho comprovareu en veure el reguitzell d'articles que conformen el dossier especial:

Camí, temps... 50 Mestalls i més David Moré Aguirre ■ **La diglòssia dels hisendats** Mònica Bosch Portell ■ **El doctor Bahí havia llegit Capmany** Rosa Congost Colomer ■ **Arxius d'advocats, arxius per a la història del segle XVIII-XIX** Pere Gifre Ribas ■ **Un príncep del segle XI? Mir Geribert i el Penedès** Rosa Lluch Bramon ■ **Tu amb Sant Pere i nosaltres amb Bacus** Josep Mas i Ferrer ■ **Sant Antoni de Calonge, assentat sobre l'arenal del mar** Joan Molla Callís i Esther Loaisa Dalmau ■ **Fusta incombustible** Enric Sagner ■ **L'apicultura pagesa a l'edat mitjana** Lluís Sales i Favà ■ **El llibre de «Casos resolts»** Pep Vila ■ **Del censal al debitori** Sebastià Villalón ■ **La fàbrica de productes làctics de Castelló d'Empúries** Marisa Roig Simon ■ **Els fons dels despatxos professionals** Erika Serna Coba ■ **Anar a es-tassar a bosc** Narcís Soler Masferrer ■

SUMARI

Portada

Un número ben especial

L'Associació

Lliurament del 19è Premi *Mestall*

Besora, Busa i la Selva: l'evolució demogràfica de les parròquies de Navès des de 1924

Sortida al Cap de Creus

Dossier especial: 50 butlletins

Entrevista

Jaume Torras Elias

Llibres

Elvis Mallorquí Garcia
Camins històrics

David Moré Aguirre,
Mario Zucchitello Gilioli
*El santuari de Sant Grau de Vallpresona (Tossa).
Més de sis-cents anys de
talaia espiritual i social
de la comarca*

Trobades

XXXII Seminari d'Història
Econòmica i Social.
*Crisis, catàstrofes i canvi
social*

Agenda

l'Associació d'Història Rural

convoca el

20è premi Mestall

curs 2021 - 2022

A treballs de recerca de batxillerat realitzats per estudiants de Batxillerat i fets des de l'àmbit humanístic i social. Els treballs necessàriament han de tractar temes relacionats amb el món rural en qualsevol dels seus aspectes: història, etnografia, paisatge, patrimoni, economia, població, emigracions, històries de vida, etc.

Dotació: 600 euros per als estudiants i un lot de llibres per al centre en el qual estudiïn.

Termini de presentació: 30 d'abril de 2022.

Informació i bases a la web:
www.ddgi.cat/historiarural/

lliurament del 19è Premi Mestall

ACTA DEL JURAT

Una instantània del lliurament del premi
Fotografia: Josep Mas

Reunit el jurat del dinovè Premi Mestall a treballs de recerca de batxillerat convocat per l'Associació d'Història Rural, constituït per Josep Colls, Josep Maria Barris i Rosa Lluch, després d'examinar els treballs presentats, acorda:

1. Valorar molt positivament la qualitat dels vint-i-dos treballs presentats en aquesta convocatòria.

2. Atorgar el premi Mestall a treballs de recerca de batxillerat en la seva dinovena edició al treball *Besora, Busa i la Selva: l'evolució demogràfica de les parròquies de Navès des de 1924*, presentat amb el pseudònim «Demèter».

En la seva valoració, el jurat considera que l'autora ha sabut abordar el tema del despoblament rural que pateixen algunes comarques des d'una perspectiva històrica. En aquest sentit es destaca la tasca de recerca demogràfica que ha permès reconstruir l'evolució de la població de tres parròquies del municipi de Navès (Solsonès) des de fa un segle. Aquesta recerca ha permès datar i contextualitzar el fenomen que es volia estudiar; al mateix temps, ha servit a l'estudiant per entrar en contacte amb la

feina de l'investigador i conèixer de primera mà les dificultats i els obstacles del treball amb documentació històrica. El jurat també destaca que el treball aborda les transformacions paisatgístiques que s'han generat com a conseqüència del despoblament. Es tracta d'un element sovint oblidat però d'importància cabdal per al món rural. Finalment, el jurat vol destacar que l'autora ha conjugat el treball amb les fonts documentals amb entrevistes i amb la recerca de fotografies històriques. Sense dubte, es tracta d'un treball que a través d'un ús adequat de diverses tipologies de fonts aconsegueix donar una visió precisa del fenomen en perspectiva històrica.

Oberta la plica, el premi correspon a Maria Ramonet i Corominas, de l'INS Francesc Ribalta de Solsona, essent tutora del treball la professora Marta Franch i Colilles.

4. El jurat proposa la publicació d'un resum del treball en el proper número del butlletí Mestall.

Girona, 25 de juny de 2021

BESORA, BUSA I LA SELVA: L'EVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA DE LES PARRÒQUIES DE NAVÈS DES DE 1924

Resum del treball guanyador de la XIX convocatòria de Premi Mestall

El Solsonès és una de les comarques de Catalunya on hi ha més masies disseminades. Amb pocs nuclis de població i amb un miler de quilòmetres quadrats, el territori ha anat quedant deshabitat durant les últimes dècades. El municipi de Navès, el més gran dels quinze municipis de la comarca, n'és un clar exemple; i les parròquies de Besora, Busa i la Selva no n'han estat una excepció.

Vaig enfocar el meu treball de recerca cap aquest tema perquè he viscut i visc de prop la situació de la vida rural. Encara que sigui costum descriure el Solsonès com la «comarca de les mil masies», actu-

alment això no és del tot veritat. Vaig triar exactament aquestes tres parròquies perquè la meua família materna és de la casa de les Serres, de la parròquia de la Selva, i això fa que conegui la zona. Els meus avis sempre m'explicaven que allà hi vivia un munt de gent quan ells eren petits, i això em va fer obrir els ulls sobre la situació de despoblament que ha patit la zona.

La mala comunicació i la falta de cobertura telefònica, entre d'altres, fan que la vida en una casa aïllada sigui cada dia més difícil. És per això que, fent aquest treball, vaig voler demostrar que la vida rural està desapareixent i, sense ella,

els boscos i el nostre entorn quedarà abandonat.

Vaig organitzar el treball combinant la història i l'anàlisi de dades. La primera part és una introducció i una descripció de la situació a la zona tractada. Seguidament, un estudi de la seva població. En relació amb les parròquies tractades, ho vaig fer basant-me en els empadronaments del padró municipal. En vaig fer gràfics, llistats i piràmides d'edat.

Les primeres dades que vaig trobar a l'Arxiu Comarcal del Solsonès són de l'any 1924. Està dividit per cases, amb el nom, l'edat i el parentiu de cada persona. A partir de l'any 1950 vaig haver d'anar-ho a buscar a l'arxiu de l'Ajuntament de Navès. Els documents tenien moltes fletxes i noms obliterats. Em vaig basar en els noms i en les dades que semblaven inscrites des del principi sense cap canvi a sobre. Finalment, a partir de l'any 1996, no vaig trobar dades a cap arxiu, ja que estaven digitalitzades a l'Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat).

Crec que és necessari destacar que les dades que vaig trobar probablement no són exactes i veritables al cent per cent. El nombre de persones per casa són els empadronats i els que constava que vivien allà. Hi ha constància que molta gent vivia en males condicions, en barraques de fusta o en *baumes*. Per això és molt probable que algunes persones no sortissin inscrites. També és molt probable que algunes dates de naixement no fossin del tot certes i pot ser que algunes piràmides d'edat tinguin petits errors. Tot i aquestes dificultats que he trobat al llarg

de la recerca, l'evolució de la zona es pot observar molt clarament. També m'agradaria mencionar, i em sembla un fet curiós, que hi ha cases d'aquestes parròquies que no són del municipi de Navès, ni de la comarca del Solsonès, ni de la província de Lleida (com, per exemple, Valiells de Busa, que pertany al municipi de Montmajor, de la comarca del Berguedà i de la província de Barcelona). I, com que vaig fer l'anàlisi basant-me en les llistes de les cases del municipi d'Antoni Bach i el padró municipal, aquestes cases no hi sortien i no les vaig incloure en el treball.

Per completar la part teòrica i de dades, vaig voler parlar amb gent de la zona i conèixer de primera mà les seves vivències. Crec que aquesta és una part molt important del treball, a fi de poder entendre millor els motius d'aquest despoblament. Vaig seleccionar diverses persones que viuen o que han viscut en una de les tres parròquies i vaig anar a parlar amb ells i elles. Cadascú em va explicar un relat molt personal i amb anècdotes que vaig intentar plasmar de la millor manera possible a la part final del treball. Per acabar de complementar aquesta part del treball, vaig intentar trobar fotografies de l'època. Va ser complicat trobar fotografies de les masies i que fossin d'una mínima bona qualitat. A partir d'arxius particulars, vaig poder aconseguir algunes fotografies, tot i no tenir gaire informació sobre elles. Les vaig anar adjuntant al llarg del treball i en un apartat de l'annex. Per situar les cases tractades al treball, vaig crear un mapa en el qual es pot observar més visualment aquest despoblament. Finalment, a l'annex, vaig adjuntar totes les dades i

Besora

Fotografia: Maria Ramonet

PREMIATS EN ALTRES CONVOCATÒRIES

1a (2002-2003)

Maria Bertran Isabal
(IES de Tremp)

2a (2003-2004)

Albert Reixach Sala
(IES Montsacopa d'Olot)

3a (2004-2005)

Eloi Hernández Mosella
(IES Quercus de Sant Joan de Vilatorrada)

4a (2005-2006)

Eudald Arnal Boada
(IES Gabriel Ferrater de Reus)

5a (2006-2007)

Laia Alentorn Serrat
(IES Garrotxa d'Olot)

6a (2007-2008)

Ares Prat Pujol
(IES Hug Roger III de Sort)

7a (2008-2009)

Marta Arnau Borràs
(IES Manuel Sales i Ferré d'Ulldecona)

8a (2009-2010)

Mariona Miret Giribet
(IES Guindàvols de Lleida)

9a (2010-2011)

Josep F. Duarte Romero
(IES Gabriel Ferrater de Reus)

10a (2011-2012)

Ariadna Adarnius Blanch
(IES La Bisbal)

11a (2012-2013)

Elisabet Ferrer Moradell
(IES La Bisbal)

12a (2013-2014)

Pol Xargay Ferrer
(IES Pere Alsius, de Banyoles)

13a (2014-2015)

Mariona Ballart Godoy
(INS Alexandre Deulofeu de Figueres)

14a (2015-2016)

Ares Flix Sentís
(INS Màrius Torres, de Lleida)

15a (2016-2017)

Irina Graells Santamaria
(INS Lacetània, de Manresa)

16a (2017-2018)

Jaume Palau Ràfols
(Institut de l'Arboç)

17a (2018-2019)

Clàudia Pubill i Quintillà
(INS Guindàvols de Lleida)

18a convocatòria (2019-2020)

David Tiscar Royo
(INS La Sènia)

■ l'Associació

informacions que he utilitzat per a poder fer aquest treball, des de les llistes de cases de cada parròquia fins als gràfics anuals de les dades.

El Solsonès, amb una extensió de 1.001 quilòmetres quadrats i quinze municipis, se situa entre la Depressió Central i el Prepirineu. Dels quinze municipis que formen la comarca, quatre tenen més de 100 quilòmetres quadrats de superfície, i els dos més petits són els que tenen més població: Solsona, amb uns 9.000 habitants, i Sant Llorenç de Morunys, amb uns 900 habitants. Concretament, els dos municipis més poblats també són els dos nuclis de major poblament concentrat, ja que, majoritàriament, la resta de població està disseminada en masies agrupades en parròquies rurals.

La població de la comarca ha anat evolucionant al llarg dels anys de forma desigual; i Solsona s'ha anat diferenciant més àmpliament de la resta del territori de la comarca. La capital va creixent en nombre d'habitants i els altres municipis es van despoblant. Quatre municipis tenen menys de 200 habitants; i més del 60% de la població es concentra a la capital.

D'altra banda, Navès, el municipi més gran del Solsonès, amb 145,3 quilòmetres quadrats, té una població majoritàriament disseminada. Situat en el límit comarcal entre el Solsonès i el Berguedà, està format per un terreny muntanyós al nord, que pertany a la Vall de Lord, i un terreny més pla al sud, que pertany a la Depressió Central. La zona va ser repoblada pel comte Guifré I el Pelós al voltant de l'any 872 i, a partir d'aleshores, la població va anar augmentant fins que al segle XIX va arribar al seu màxim històric, amb

1766 habitants. Actualment en té solament 280. Dins del municipi hi trobem deu entitats de població i parròquies (Besora, Busa, les Cases de Posada, Linya, Navès, Peà, Pegueroles, la Selva, Tentellatge i la Vall d'Ora). Actualment, Peà ja està totalment deshabitada i abandonada, i les tres parròquies sobre les quals se centra la recerca del treball són de les que es troben actualment en una situació pitjor.

La parròquia de Besora se situa a ponent del terme municipal i no té cap nucli de poblament agrupat. La parròquia ja és esmentada a finals del segle IX en l'acta de consagració de la Catedral de la

Seu d'Urgell. Des del seu castell es pot observar una gran part del baix Solsonès i va formar part dels castells de la frontera cristiana durant l'ocupació musulmana. L'any 1924 tenia 121 habitants i 18 cases habitades; actualment només té 48 habitants.

La parròquia de Busa se situa a la zona més elevada del municipi i tampoc no té cap nucli de poblament. Des del segle X es tenen notícies escrites de les muntanyes de Busa; i durant la Guerra del Francès (1808-1814) va ser important gràcies a la seva situació estratègica; se'n van fortificar els punts més febles i s'hi va situar un campament de cadets a dalt al pla. Després de Cadis, va ser el primer indret d'Espanya on es va proclamar la Constitució del 1812. També en destaca el Capolatell, que s'utilitzava per aïllar els presoners durant la guerra. L'any 1924 tenia 71 habitants i actualment només en té 6.

La parròquia de la Selva se situa al centre nord del municipi i no té cap nucli de poblament. La primera notícia de la parròquia és de l'acta de consagració de la catedral de la Seu d'Urgell, de finals del segle IX. L'any 1924 tenia 155 habitants i era la més poblada de les tres parròquies, però actualment només té 14 habitants.

En les piràmides d'edat de cada parròquia, es pot observar l'envelliment de la població i la manca de persones joves establertes al territori. Aquesta és una altra de les evidències d'aquest despoblament de la zona.

El despoblament de les tres parròquies s'observa clarament en els documents utilitzats per a aquesta recerca. Un munt de cases deshabitades són i seran la característica general del territori. La pagesia ha anat desapareixent i progressivament el bosc està més brut i menys cuidat. Això es pot observar a la comparació paisatgística que també vaig dur a terme en el treball. Aquest gran canvi és difícil d'aturar i és necessari prendre mesures per tal que, com a mínim, aquesta situació no empitjori.

Aquest treball és només l'evolució demogràfica de les parròquies de Besora, Busa i la Selva, del municipi de Navès. Tanmateix, aquesta desaparició i aquest canvi de forma de vida es pot aplicar a moltes altres zones de Catalunya que, a causa de la gran centralització cap a les ciutats més poblades, també estan patint aquest abandonament. Tot el món rural català ha anat desapareixent al llarg de l'últim segle, sobretot durant la dècada dels seixanta. En conseqüència, el

Busa
Fotografia: Maria Ramonet

Solsonès, una comarca basada en la pagesia i amb milers de masies disseminades, ha patit aquesta desaparició més extremadament.

Tot això ha passat a causa de molts factors: l'aparició de nova maquinària, la qual redueix la mà d'obra i obliga a tenir uns camps molt extensos per tal de poder accedir-hi; el canvi en la forma de treballar la terra; el preu de la fusta, que fa uns quants anys era prou elevat per tal de poder guanyar una bona quantitat de diners, etcètera. També afecten a tot plegat els pocs serveis que ofereix la zona, a causa de les poques persones que habiten el territori; hi ha males comunicacions, que no connecten prou bé la gran quantitat de quilòmetres que té el municipi de Navès; i les condicions de treball de la pagesia, que haurien de ser molt millors.

Després de fer aquesta anàlisi de les dades, en aquest treball també es pot observar la diferent evolució de cada parròquia. D'una banda, Besora va patir una gran davallada durant els anys seixanta, però durant els últims trenta anys ha anat remuntant. Això és, en bona part, gràcies a la seva situació geogràfica. És una parròquia molt ben comunicada i molt propera a la C-26, la carretera de Solsona a Berga, que passa per Navès. Normalment no s'hi produeixen nevades importants i tampoc no és un terreny gaire muntanyós, per la qual cosa permet una circulació més ràpida i fàcil.

Per altra banda, les parròquies de Busa i la Selva no han tingut aquesta recuperació d'habitants, sinó més aviat al contrari: cada cop en perden més. La seva situació geogràfica és diferent de la de Besora. La tardança pel que fa a l'arribada de la llum, la falta de cobertura telefònica a la major part del terreny i les males comunicacions han jugat més d'una mala passada als habitants. Solament hi viu gent que té bestiar i una casa que és

seva. És molt complicat que nous habitants vagin a viure-hi si no disposen de la majoria de les necessitats bàsiques actuals.

Actualment, ens imposem unes necessitats bàsiques molt diferents de les de fa unes dècades. Necessitem estar connectats a internet i també estar ben informats. I això és difícil en algunes d'aquestes masies, que requeririen obres molt costoses per a poder gaudir d'aquestes comoditats. Abans vivien bé amb la desconexió dels fets diaris, però avui en dia necessitem tenir connexió a internet i saber a l'instant les coses que passen al món. Volem poder viure amb la comoditat que nosaltres desitgem.

La forma de vida del món rural català, vivint del fruit de la terra i envoltada de la cultura i la natura, està desapareixent, i d'aquí a uns anys ni tan sols no existirà. Estem en un procés de canvi i substitució; i acabaran quedant milers i milers d'hectàrees de boscos i camps abandonats arreu de Catalunya, concretament al Solsonès. Serà difícil que Navès, amb la seva gran extensió, pugui aturar aquest abandonament.

En aquest treball he volgut mostrar la gravetat de la situació de despoblament de les tres parròquies. Les parròquies de Besora, Busa i la Selva acabaran amb molt pocs habitants, o fins i tot sense, si segueixen amb el ritme de les últimes dècades.

Aquesta recerca m'ha fet obrir els ulls al greu problema que estem patint. Quan moltes zones de la comarca i del municipi quedin desertes, el nostre paisatge canviarà completament. Això, també podem aplicar-ho a tot el territori de Catalunya: la població i els serveis s'han centralitzat a les ciutats i, especialment, a l'àrea metropolitana. Aviat moltes parts de Catalunya quedaran «buides».

Maria Ramonet ■

La Selva
Fotografia: Maria Ramonet

Sortida al Cap de Creus

6 de novembre de 2021

El passat dissabte 6 de novembre, després de dos anys sense programar cap sortida des de l'Associació, ens vam trobar de nou en una activitat realitzada a l'aire lliure. Vam visitar una zona poc freqüentada del cap de Creus: el veïnat de Sant Baldiri de Taballera (indret conegut com la Muntanya de Sant Baldiri, al terme del Port de la Selva) i el mas de la Llobatera, sota la muntanya del Pení, a Roses. La sortida va ser tot un èxit. Quaranta persones vam seguir les indicacions del nostre guia particular: l'Arnald Plujà, historiador, geògraf i autor de nombrosos llibres i treballs sobre la zona.

Durant el matí vam visitar la capella de Sant Baldiri, una edificació d'unes dimensions considerables, malgrat que es tractava d'una ermita rural on no s'hi realitzaven sagraments com matrimonis, batejos o enterraments, ja que, a partir d'un plet judicial entre l'abat de Sant Pere de Rodes i el comte d'Empúries, els habitants dels masos de la muntanya de Sant Baldiri s'havien de batejar, casar i enterrar a la Selva de Mar. La capella era propietat del comte d'Empúries; aquesta possessió era qüestionada per l'abat de Sant Pere de Rodes. Fa pocs anys el comte en va cedir la propietat a l'Ajuntament del Port de la Selva. La capella apareix citada per primer cop en un document de 974 i cessa la seva activitat a finals del segle XIX. Al costat de l'església, bastida al segle XVIII, hi trobem una torre circular construïda l'any 1588, avui dia parcialment reduïda. A l'exterior s'hi ha localitzat una antiga nau preromànica. Sant Baldiri està situat en un terreny a recés del vent, proper al mar, amb terres fèrtils i amb aigua abundant.

Després de deixar la capella, ens vam acostar a les restes del mas Puignau. I, a la tarda, després d'un dinar que ens va donar força per a resistir els possibles embats de la tramuntana, ens vam dirigir al mas de la Llobatera, ja al terme de Roses. Es tracta d'un magnífic exemple de l'arquitectura popular, amagat sota la solitària cúpula del Pení, l'existència del qual està documentada des del segle XIV tot i que el mas va ser abandonat a finals del segle XIX. Durant el segle XX el seu ús es va limitar al tancament de bestiar. Actualment el mas està derruït, però impressionen les parets de pedra seca que encara es mantenen dretes i la formosa era construïda a base d'anar buidant la muntanya. Allà, a l'era, envoltats de bardisses, els visitants vam poder escoltar la increïble història de l'atac d'una manada de llops als habitants de la Llobatera a mitjan segle XIX. Aquest fet ha estat documentat per Plujà.

Aquest dissabte va ser un dia assolellat, amb el cel net de núvols i d'un blau entranyat. El guiatge de l'Arnald va estar farcit de dades històriques, fruit de les seves recerques en diferents arxius i de les nombroses entrevistes als pobladors de la zona, a banda de la coneixença real del territori. I, en tot moment, el rigor històric va estar acompanyat d'extraordinàries anècdotes sobre llops, masovers i pirates. Tot sumat, va ser un dia ben rodó.

Imma Costa Viarnés ■

Foto de grup de la sortida,
al Mas Romanyach de Roses.
Fotografia: Enric Saguer

Camí, temps... 50 Mestalls i més

Recordo molt bé la primavera de 1999 quan, freqüentant cada dia l'Arxiu Històric de Girona, es va gestar l'Associació d'Història Rural. Els plantejaments de Rosa Congost i Pere Gifre em van semblar molt encertats, i vaig apuntar-me des del primer moment a l'aventura de l'Associació. Passats els anys, penso que el camí recorregut és per estar-ne tots plegats orgullosos. S'ha fet molta feina. Quan es va celebrar el vintè aniversari de l'entitat ja es van repassar moltes de les fites assolides. Ara, però, arribem al número 50 del *Mestall*, el nostre butlletí, una de les diverses baules del nostre recorregut. Per mi no és una més, és la més important, atès que el meu compromís personal amb l'entitat s'ha manifestat no pas a través de les juntes o de les publicacions, sinó amb la participació en el consell de redacció d'aquest butlletí d'ençà del primer número. Tinc, doncs, la perspectiva personal d'haver viscut de prop el seu naixement, la seva evolució, la seva consolidació i els reptes de futur que es planegen.

El *Mestall* va néixer el juliol de 1999 amb periodicitat trimestral i evolucionà ràpidament a quadrimestral, i ja des de fa temps ha trobat l'encaix perfecte en la modalitat semestral. Ha multiplicat les pàgines i les seccions, però ha mantingut sempre el mateix esperit: teixir aliances entre investigadors universitaris i del món local, travar vincles entre les universitats, els arxius i els museus del territori on estem més arrelats, intentar estendre aquestes relacions més enllà i mantenir el contacte directe amb els associats, als quals se'ns faciliten entrevistes, articles, recerques, ressenyes, informació d'activitats de l'Associació d'Història Rural i agenda.

Fa anys em vaig fer enquadrar els *Mestall* de l'1 al 25; i ara, arribats a aquest límit, en faré un segon volum. Observant la feina feta no puc fer altra cosa que compartir amb tots els associats la satisfacció per la fita assolida i la feina feta. El *Mestall* s'ha convertit en un canal de comunicació reflexiu, divulgatiu, obert, participatiu i, sobretot, senyer de la nostra activitat. Som el que fem, i fem el que investiguem, analitzem i treballem. Mirant enrere, veiem la feina feta entre molts, i el resultat és notori.

Personalment, al *Mestall* hi he contribuït amb 42 col·laboracions: 3 entrevistes, 9 articles de patrimoni, 16 ressenyes, 1 breu d'actualitat, 2 notes de les trobades d'estudiosos gironins i 8 cròniques del Recercat, 1 nota de sortides organitzades per

l'Associació, 1 aportació a les «notes en guaret», i 1 article al dossier d'epidèmies històriques.

Les meves contribucions m'han permès entrevistar investigadors locals del territori, amics personals a qui valoro per la seva recerca i per la seva generositat; i divulgar aspectes del patrimoni, molts d'ells vinculats a visites turístiques realitzades primer amb amics, després en parella i finalment en família, la qual cosa m'ha mostrat una evolució vinculada al pas dels anys i a l'assoliment de nous rols vitals. He tingut ocasió, també, de facilitar notes de lectura de publicacions que, d'una o manera o altra, han caigut a les meves mans durant aquests anys, bona part de les quals procedents de la història local. He aportat el resum de diverses edicions en les quals he participat del Recercat, la trobada de centre d'estudis dels territoris de parla catalana, organitzada anualment per l'Institut Ramon Muntaner, en una ciutat diferent, coincidint amb la capitalitat de la cultura catalana. Es tracta d'unes trobades que, a banda de facilitar el coneixement del territori des d'una perspectiva molt enfocada als nostres interessos i inquietuds, han permès teixir una xarxa de relacions personals i afectives amb estudiosos d'arreu del territori, que es tradueixen en la unió de sinergies per aconseguir algunes fites i que, sovint, contribueixen a facilitar contactes, dades, informació i suports en diverses recerques en curs. Faig un parèntesi: convé fer esment que a l'estand de la fira sempre hi ha exemplars del nostre butlletí a disposició dels participants, i aquests passen de mà en mà i permeten projectar-nos com a entitat. Dit això, cal que afegeixi que transmetre als associats l'esperit d'aquestes trobades ha estat un autèntic plaer, com també resumir altres trobades promogudes per l'Associació.

Arribats al moment actual, m'agradaria expressar la il·lusió renovada per continuar amb aquest projecte, que trobo engrescador, i poder arribar a la fita del número 100. Per edat, crec possible poder-hi arribar. Hi aspiro, doncs.

Més enllà de la qüestió vital respecte de la qual poc podem fer, com bé ha demostrat l'episodi pandèmic que ens ha tocat de viure, els reptes hi seran. És evident que la variable econòmica determinarà la viabilitat del nostre butlletí. El finançament de les entitats i el rejuveniment de la massa associativa que permet suportar despeses ben segur que donaran feina a les juntes que seguiran. I l'altra gran qüestió sobre la qual m'agradarà

■ Dossier especial: 50 butlletins

incidir és el canvi de la nostra societat, que està modificant i transformant moltes de les nostres pautes de comportament.

El diàleg permanent que com a historiadors hem de mantenir amb el present ja va permetre a Rosa Congost en un article al número 46 aportar reflexions entorn de la lectura de dues obres de Josep Fontana i Thomas Piketty de recent publicació i àmplia difusió. Poc després, en ocasió de l'epidèmia de la covid-19, de manera col·lectiva, hem obert amb aquest esperit una línia d'anàlisi molt enriquidora per a tots. El dossier dedicat a les pandèmies històriques va permetre posar sobre la taula de les tribulacions presents algunes reflexions del passat que podien ajudar a comprendre millor la realitat i a projectar-nos vers el futur, que és una de les grans funcions de tot historiador. Això ens ha fet més vius, més presents en la societat, i ens ha obert noves perspectives de reflexió i anàlisi com a investigadors, però també com a col·lectiu. La reflexió i l'anàlisi del passat per tal de mirar d'entendre el nostre present i projectar-nos vers el futur és, sens dubte, allò que marca la fortalesa del nostre fer. Estic convençut que aquesta reflexió i aquesta anàlisi de la realitat del moment ens permetran com a col·lectiu i com a entitat projectar-nos en el futur també a nosaltres.

En temps de l'era digital que ens està arribant —i aclaparant—, algunes seccions, com l'agenda, potser decauran, perquè els canals de comunicació per transmetre la informació de manera immediata és obvi que s'han multiplicat; i el paper, quan arriba, ja ha fet tard. Tanmateix, per a l'anàlisi i la reflexió, i per teixir vincles entre investigadors i associats, sempre hi haurà el nostre espai. És més, hi ha de ser; altrament estariem renunciant a l'esperit de les humanitats que ens dona la pròpia raó de ser.

Vaig al moll de l'os de la qüestió: estic advocant sense embuts per continuar fermes en l'edició en paper del *Mestall*. Dit això, trobo perfecte que, després, el butlletí es pengi a la xarxa, perquè així, d'aquesta manera, certament, la nostra entitat es projecta arreu on sigui susceptible d'interessar. La coexistència d'ambdós formats crec que s'ha de mantenir contra vent i marea, precisament perquè som historiadors. I el nostre col·lectiu pertany a la tradició humanista i no a la dels autòmats, que és cap allà on la tecnologia està portant l'individu, i on el capitalisme desfermat està arraconant l'ésser humà. Sucumbir al poder de la tecnologia, i privar-nos de poder llegir paper en mà allò que volem allà on ens roti és una llibertat de l'individu a la qual nosaltres més que cap altre col·lectiu no podem renunciar, perquè fer-ho seria traïr la nostra pròpia herència, la nostra essència.

A les entitats, cada dia més circula el so de sabres que aposta per deixar enrere les edicions en paper de les publicacions periòdiques, i apuntar-se al carro de les edicions digitals. L'argument econòmic és sens dubte allò que més s'esgrimeix en favor d'aquesta opció. No negarem que és una qüestió de pes que cal sospesar i tenir en compte. Però la frondositat dels arbres que tenim al davant no ens ha de fer perdre la visió del bosc sencer. En relació amb l'era digital, parlant en termes de medi ambient i eficiència de recursos: s'intueix clarament que, igual que les entitats bancàries i les companyies de serveis, en una suposada ostentació de defensa de l'entorn, han deixat d'enviar extractes i rebuts —el medi ambient, se'l passen *pel forro!*, el que els mou és la reducció de despeses i l'augment dels beneficis—; es pretén que el pensament faci el mateix, que, d'aquesta manera, estalviariem costos...

Potser guanyarem en costos, però és clar que perdrem en llibertat. Avui, les dictadures del món, quan volen silenciar la dissidència, en tenen prou tancant l'accés a internet: anorreament total. Abans sempre hi havia hagut llibres que es feien escàpols a les purgues, i interès social per trobar-los. Llegir sempre ha fet lliures els individus. I, per més que hi hagi hagut crema de llibres, com la cèlebre descrita per Cervantes a *El Quijote*, sempre se n'han salvat i n'han sorgit de nous que han permès obrir espais de llibertat.

A la nostra feina també ens esperonen a digitalitzar-nos, i així ara resulta que, mentre abans els bancs, dipositaris dels estalvis de la gent, s'encarregaven de fer les gestions pertinents, ara has de ser tu des del teu propi terminal qui ha d'assumir aquesta responsabilitat, i a més pagant comissions per tot. Negoci rodó: es beneficien dels teus dipòsits, et cobren per operar amb ells, i eliminen el personal que feia de mitjancer i traslladen al ciutadà la responsabilitat de les operacions bancàries. Amb l'excusa de l'estalvi de costos, el subterfugi del teletreball i altres galindaines que queden molt bé en el discurs políticament correcte, milers de llocs de treball deixaran de ser necessaris, fins i tot els més insospitats. Tan sols el pensament humanista podrà restar-ne al marge, però, és clar, aquest pot resultar molest... No els ho posem fàcil, que ens ho hagin de prendre, però no renunciem nosaltres a allò que ens singularitza, la tradició humanista de la qual som hereus.

El 13 de juliol de 2021 la secció «La Contra» de *La Vanguardia* publicava una interessant i suggestiva entrevista al filòsof i sociòleg alemany Harmut Rosa, professor de la Universitat de Jena (Turingia), un dels representants de la nova teoria crítica. La seva àrea d'investigació està centrada en la

sociologia del temps i la formació de les identitats. L'acceleració del temps centra les seves preocupacions intel·lectuals i acadèmiques en relació amb la modernitat. És autor d'un llibre titulat *Aceleración alienación. Hacia una teoría crítica de la temporalidad en la modernidad tardía* (versió original de 2010 i traducció al castellà de 2016) on aprofundeix sobre els perills de l'era digital per als humans. Crec escaient anotar algunes de les reflexions d'aquella entrevista i el seu pensament. Apunta com a pal de paller que en la societat digital per tal de seguir al mateix lloc no pots deixar d'accelerar. «Hem de córrer més i més només per poder seguir al mateix lloc». Cal esforçar-se cada dia més per no guanyar cada dia menys. Per això els salaris analògics de fa trenta anys eren més alts que els digitals d'avui. Però no és tan sols això. És que a més hem perdut el temps, perquè la modernitat és una fàbrica de temps, però a l'inrevés: accelerar el que és digital ens el treu de la vida real per tal que generem i consumim més continguts davant la pantalla. Vivim, i estem sotmesos, certament, a una gran velocitat, que esdevé tirànica i anorreadora de la persona. L'esclatxa oberta entre l'acceleració i l'autonomia personal, a l'únic que deixa lloc és a l'alienació, que indubtablement no és estar forçat a fer quelcom per actors externs, però que tampoc ofereix la possibilitat de fer allò que es voldria fer.

Rosa veu la digitalització com la promesa traïdora d'optimitzar el temps. El que sembla que ens estalvia més temps, més ens accelera, i en realitat ens treu temps real. El periodista li pregunta com, i ell respon: «Provi d'apagar el mòbil i ho comprovarà». Ens tornem esclaus de la pantalla, i això no ens ho podem permetre. «Em preocupa més l'esgotament de la nostra *psique* davant les pantalles que la redueixen a mera terminal». Comenta com el sociòleg francès Alain Ehrenberg, a *La Fatigue d'être soi*, descriu com la digitalització ens deixa el jo exhaust, «perquè en connectar amb l'aquí i l'ara de pantalla en pantalla estem sempre frustrats i només vivim quan per fi, desconnectem». I Rosa afegeix que: «al final la digital és una xarxa sense intensitat ni color ni vida en la qual només hi ha dades».

El transhumanisme advoca per reduir-nos a dades. Maleïdes dades! Les noves tendències de l'arxivística sembla que també van exclusivament per aquí, negligint que les dades, sense una fidel i rigorosa interpretació, contextualització i difusió, no seran útils a la societat. Però aquest és un debat que defuig aquest espai...

L'individu ja no mira al seu entorn, sinó que està pendent de la pantalla dels suports digitals. Tenim amics que, quan van pel carrer o quan fan el turista, ja no miren al seu

entorn, sinó que tan sols estant pendents dels GPS, els codis QR, les APPs i els missatges que contenen, però no aixequen el cap i admiren la bellesa o la mediocritat de l'entorn. El fotògraf i escriptor naturalista Ernest Costa Savoia, de qui he tingut ocasió de parlar altres vegades al *Mestall*, manifestava en una entrevista a *El Punt Avui* el gener de 2016: «Hem d'observar més. Mirem molt, però veiem poc». Jo m'atreiria a dir que ara, fins i tot, correm el perill de deixar de mirar! I, quan l'individu no mira, és perquè és cec o pateix idiòcia.

Rosa afirma que «hem d'estar en ressonància amb el món, que no és un estat de la ment, sinó de relació amb els altres». Aquest concepte filosòfic, el de ressonància, manllevat de la física, una relació imprevisible amb un món incontrolable que apel·la més a tot allò existencial i emocional que no pas a l'estrictament cognitiu. Aquesta relació amb els altres és precisament allò que marca l'esperit i la idiosincràsia del teixit associatiu, del qual la nostra entitat forma part, i el nostre butlletí n'és un botó de mostra, bé que petit, ben viu.

Per això resulta imprescindible continuar editant en paper, i col·lectius com el nostre no podem deixar-nos arrossegar per aquest corrent alienador de la persona. És evident que no en podem restar al marge, però no negligir-lo no vol dir pas renunciar als suports tradicionals que ens permetran gaudir com a persones de la Cultura; i, en el nostre cas concret, dels vincles humans, el pensament i la recerca històrica que emana d'una entitat com la nostra.

A l'esmentada entrevista, Rosa manifestava que «l'acceleració és una tendència sistèmica de tota la modernitat. El problema de l'acceleració alienadora és que el capitalisme digital ens accelera perquè produïm i consumim més i més de pressa les 24 hores fins a fer-nos perdre la capacitat de connectar amb el lloc i el moment en què vivim. I aquest remolí voraginós fa que fins i tot els nostres cossos ens sobrin». Ara els fons europeus de recuperació postcovid estan sotmesos al paradigma de la digitalització, i els responsables econòmics de les diverses institucions implicades s'encarreguen de vetllar perquè això sigui així. I, en paral·lel, advocuem per fabricar només vehicles elèctrics. Amb subterfugis de medi ambient, que queden políticament correctes, l'únic que pretenen és incentivar el consum del mercat de l'automòbil. I, mentrestant, de com s'aconseguirà generar més electricitat —o d'abaratir-ne el preu ara que està pels núvols— o dels costos mediambientals que això també requerirà, ningú no en parla.

■ Dossier especial: 50 butlletins

Sigui com sigui, els ressorts del poder sempre han fet i faran el que els convé. Fem també nosaltres el que ens toca! Perseverem en allò que ens dona raó de ser!

David Moré Aguirre ■

Bibliografia

Hartmut Rosa ha publicat també *Resonancia. Una sociologia de la relació con el mundo* (versió original 2018, traduïda al castellà el 2019), i darrerament *Lo indisponible* (versió original de 2018, traduïda al castellà el 2021).

A banda de l'obra del mateix Hartmut Rosa, podeu recórrer a les següents ressenyes:

ÁLVAREZ-CIENFUEGOS FIDALGO, Juan, «La aceleración del tiempo como alienación. La propuesta de Hartmut Rosa desde la teoría crítica», *Acta Sociológica* [Mèxic], núm. 69 (gener-abril 2016), p. 111-124.

CASTRO FLÓREZ, Fernando, «Resonancia. Una sociología de la relación con el mundo» (2020): www.youtube.com/channel/UCyqa1AvRk1bcH-H5THysWQ

MAGNET COLOMER, Jordi, «Reseña. Hartmut Rosa, Alienación y aceleración. Hacia una teoría crítica de la temporalidad en la modernidad tardía. Buenos Aires: Katz, 2016, 190 págs.», *Oxímora. Revista Internacional de Ética y Política*, [Barcelona], núm. 9 (tardor 2016), p. 222-228.

La diglòssia dels hisendats

Nacionalisme espanyol i Guerra del Francès

La participació de les elits burgeses de tot tipus en el projecte polític liberal de construcció de la nació espanyola fou un factor determinant per al comportament diglòssic de les elits catalanes durant el segle XIX, que va tenir, segons Marfany, un primer punt d'inflexió durant la Guerra del Francès i s'accentuà amb força a partir del Trienni de 1820-1823, quan el liberalisme s'institucionalitzà de debò per primera vegada a l'estat espanyol. Resulta molt reveladora, en aquest sentit, la coincidència identificada pel mateix autor en la correspondència entre Albert Combelles, el seu germà Ignasi i el seu cunyat Isidro Torelló, que de cop passa del català al castellà durant la tardor de 1809, coincidint amb la seva assumpció de càrrecs en les noves institucions polítiques que faran front a la invasió napoleònica.¹

La vocació de classe dirigent en el nou estat liberal demostrada pels hisendats (i no només per la burgesia industrial i comercial) va tenir així molt a veure amb l'extensió definitiva de la diglòssia a Catalunya al llarg del segle XIX. Aquesta vocació de classe dirigent dels hisendats era una aspiració política amb implicacions socials: la possibilitat d'incidir, liderar i controlar els canvis que s'estaven produint, intentant, sobretot, assegurar els

seus drets de propietat contra les pretensions *dels de baix* i garantir-se el control dels grups socials dependents.

Segons tots els indicis, els membres de la família Carles d'hisendats, tot i haver obtingut el títol de noblesa l'any 1737, seguien escrivint en català de forma regular durant la resta del segle XVIII. Tanmateix, si bé l'ennobliment no suposà la diglòssia de l'hereu que havia obtingut el títol l'any 1737 ni la dels seus fills, el seu fill hereu i la seva nora (Martí de Carles de Quintana i Marianna de Puig) sí que varen prendre, a principis del segle XIX, una decisió que resultà decisiva per a la definitiva assumpció de la diglòssia per part de la família Carles a partir de llavors: l'ingrés, el setembre de 1804, dels seus dos fills, Narcís i Josep Maria, de 13 i 10 anys d'edat, al Real Seminario de Nobles, de Madrid, on varen estar-se fins que el 9 de setembre de 1808 el deixaren a causa de la guerra. Malgrat que a Catalunya la gran aristocràcia ja s'havia castellanitzat durant l'edat moderna per tal d'aproximar-se a la Cort, els Carles, de noblesa més recent i més baix nivell en l'escala social, tardaren a seguir aquell exemple. Finalment, però, a principis del segle XIX decidiren remarcar voluntàriament el seu ascens social optant per una via elitista en

Dossier especial: 50 butlletins

l'educació dels fills que era volgutament castellanitzadora i havia de comportar l'ingrés de la família en el comportament diglòssic que a finals del segle XVIII ja practicaven molts altres membres de la noblesa catalana.

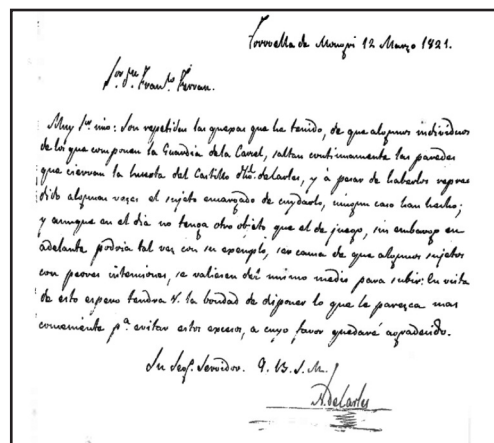
La mort dels principals representants de les generacions precedents just abans o durant els primers anys de la Guerra del Francès (Martí de Carles de Quintana, †19-12-1804; la seva muller Marianna de Puig, †19-4-1809; el seu fill hereu Antoni, †30-4-1794, i la seva nora M. del Pilar O'Doyle †26-12-1809) degué facilitar el canvi de llengua en el registre escrit dels membres de la nissaga. Amb tot, l'element polític, el nacionalisme espanyol potenciat al màxim en el bàndol resistent a la invasió napoleònica, també hi degué influir (els germans Narcís i Josep Maria i el seu oncle Josep Ramon participaren en la guerra, amb captiveri inclòs). El fet és que tota l'abundant correspondència que es conserva en el fons de Casa Carles, a l'Arxiu Diocesà de Girona, escrita per Narcís de Carles entre el 1811 i l'any de la seva mort, el 1839, està redactada en castellà, amb l'excepció d'únicament tres cartes de l'any 1836 adreçades al seu procurador Josep Devant i Tapis, malgrat que la immensa majoria les hi escriví en castellà. Ja l'any 1811 Narcís de Carles, mentre estava confinat a França durant la guerra, escriví una carta al seu procurador Alabau en castellà (el qual l'escrivia també en castellà, almenys des que n'hi ha constància, de l'any 1815 en endavant) i s'escriví sempre en aquesta llengua amb el seu germà Josep Maria (que signava *Pepe*) i amb l'oncle Josep Ramon, que també s'escrivien entre ells en castellà. Al copiador de cartes de Narcís (1819-1831), s'observa igualment l'absolut predomini del castellà en la correspondència que adreçava tant als seus parents i amics, com a d'altres hisendats, l'alcalde constitucional de Torroella de Montgrí, notaris, causídics, comerciants, els seus procuradors a Palafrugell i Navata, el seu administrador Alabau i el masover de Navata. Narcís fins i tot escriví en castellà unes *Notas relativas al Patrimonio principiadas el 1º Enero de 1828*, fins a l'any 1831, a l'inici de les quals declarava la seva intenció que fossin d'utilitat per a les generacions futures de la seva família. Se'ns apareix així com un diglòssic encara més estricte que alguns consemblants seus, com l'hisendat Miquel Heras, la justificació del qual a l'hora d'explicar per què havia escrit en català la història de la seva nissaga (publicada a Girona l'any 1857) constitueix per si mateixa un excel·lent testimoni de com n'estava d'estesa la diglòssia entre els propietaris catalans d'aquells moments:

Los aficionados también á la moda, que pensian ó digan que tot lo referit estaria millor escrit en castellá, los diré si es probable que algun que no sia oriundo de Catalunya la llesca, y per altre part com no desitjo escriure per al públich, sí solament per los amics y parents, interessats tots en la història de la familia de casa Heras y catalans, no es convenient de parlar als referits, en altre idioma diferent del que ordinariament se comunican y entenen en los seus assumptos.²

No cal dir que el fet que escrivís aquesta obra en català per al consum de la pròpia família no significa necessàriament que quan escrivís textos dirigits a altres instàncies ho fes també en català (de fet, el seu germà, l'advocat Narcís Heras de Puig, durant aquella època publicava en castellà els seus articles a la revista *La Granja*, dirigida als propietaris agrícoles), però sí que deixa clar, en qualsevol cas, que *amics y parents* parlaven habitualment en català, si bé no hi devien escriure gaire sovint (altrament, Miquel no hagués sentit la necessitat de justificar-se).

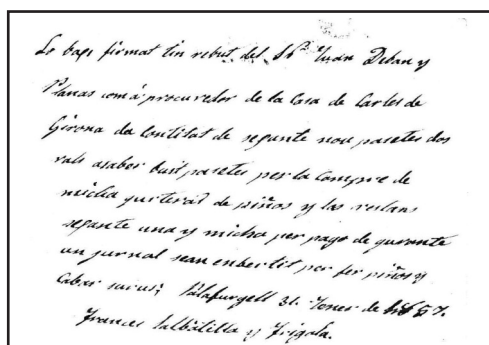
Quan Martí de Carles i Marianna de Puig decidiren enviar els seus fills a estudiar al Seminario de Nobles, ho feren emulant el comportament diglòssic que, com a signe de distinció social, practicaven moltes famílies nobles catalanes en el si d'uns paràmetres ideològics de prestigi propis de l'Antic Règim. Tanmateix, quan, després de la seva estada a Madrid, i ja durant la Guerra del Francès, Narcís de Carles, que es convertiria ell mateix en un prohom del liberalisme moderat a la ciutat de Girona i sabia escriure perfectament en català, esdevingué un diglòssic convençut i quasi total, ho feu dins els esquemes ideològics liberals. La família Carles ja no feu un pas enrere: durant els anys setanta i principis dels vuitanta del segle XIX, l'hereu Joaquim de Carles de Mendoza i els seus fills s'escrivien encara en castellà, igual com els germans entre ells.

Els rebuts conservats al fons dels Carles corroboren així mateix l'afirmació de Marfany que la diglòssia començà per les elits socials i no es va estendre de forma definitiva a tots els grups de la societat catalana fins als anys setanta del segle XIX.³ La certitud del caràcter encara elitista de la diglòssia impulsà, l'agost de 1834, l'Ajuntament de Girona a ordenar un pregó en català per anunciar la cele-

Carta de Narcís de Carles a Francisco Ferrán, alcalde constitucional de Torroella de Montgrí, 12-3-1821. Font: Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí, sèrie 1.5.1. Caixa 10060

Dossier especial: 50 butlletins

Rebut signat per Francesc Salbatella a Joan Devant, procurador de Casa Carles, 31-1-1857. Font: ADG. FCC. Lligall en quart 13

bració d'un novenari a Sant Narcís a fi d'implorar que l'epidèmia de còlera no arribés a la ciutat, tot emulant així la tradició de l'Església de dirigir-se als fidels en aquesta llengua per a ser compresa en els actes religiosos. Disposades, però, a col·laborar en l'empresa liberal d'acabar amb aquella situació a través de la imposició de l'ensenyament en castellà a l'escola, les autoritats municipals (essent

alcalde Narcís de Carles), avançant-se a la llei del 21 de juliol de l'any 1838, l'estiu de 1836 decidiren impulsar la instal·lació a Girona d'una escola de primeres lletres pel mètode lancasterià. En el plec de condicions, s'establí que els nens pobres havien de ser-hi admesos i que s'hi havia d'ensenyar a llegir, escriure, comptar, rudiments de gramàtica castellana, doctrina cristiana i regles d'urbanitat «*todo en castellano, sin permitir que en la escuela se hable otro idioma*».⁴

Les guerres viscudes contra les tropes liberals franceses a finals del segle XVIII i principis del segle XIX acceleraren sens dubte la crisi de l'Antic Règim, tant econòmicament, agreujant la crisi de la hisenda, com ajudant a estendre el qüestionament de les seves bases socials i ideològiques. Les guerres incrementaren la difusió, i l'extensió, de la resistència popular a pagar determinats impostos considerats *feudals* (com el delme), però darrere d'aquests també es varen viure algunes resistències a pagar la renda de la terra i un qüestionament força ampli contra *el privilegi*, base de la societat estamental. No és estrany que en aquest context el prestigi dels títols nobiliaris anés de baixa i que els propietaris busquessin una

cohesió defensiva basada en nous principis, una nova legitimitat de la seva preeminència a partir de la sacralització de la propietat. D'aquesta manera, les guerres actuaren com a catalitzadores del canvi de consciència de les elits. Aquelles guerres havien donat l'oportunitat als grans propietaris d'exercir un rol dirigent a escala local i regional tant en l'àmbit militar com en el polític. Com explicà Vilar, durant la Guerra del Francès, el projecte de construir una nació espanyola liberal fou àmpliament compartit per gran part de les elits econòmiques de l'estat;⁵ que s'accelerés també, a partir de llavors, la diglòssia dels hisendats catalans en fou un símptoma eloqüent.

Mònica Bosch Portell ■

Notes

¹ Albert Combelles (fill petit d'una família de propietaris de Sanaüja) serà secretari de la Junta formada a Martorell i Isidro Torelló vocal de la junta d'Igualada i, més tard, de la corregimental de Vilafraanca (MARFANY, Joan Lluís, *La llengua maltractada*, p. 336-342).

² HERAS DE PUIG, Miquel, *Biografía, ó, explicació del arbre geneològich de la descendència de casa Heras de Adri, 1350-1850*, reedició del llibre editat a Girona, Estampa y Libreria de Meliton Suñer, 1857, Girona, CCG Edicions, 2001, p. 237.

³ Els masovers i altres sectors pagesos no rendistes foren els darrers a incorporar-se a la diglòssia (Joan-Lluís Marfany, *La llengua maltractada*, op. cit., p. 435-438).

⁴ AMGi, Manual d'Acords de 1834, sessió de 4-8-1834, i de 1836, sessions de 22-6-1836 i 13-7-1836.

⁵ VILAR, Pierre, «Ocupació i resistència durant la Guerra Gran i en temps de Napoleó», dins *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*, Barcelona, Curial, 1973, p. 126-128.

El doctor Bahí havia llegit Capmany

Els estralls de la febre groga de l'any 1821 a Barcelona van ser descrits en molts treballs coetanis i també s'han realitzat estudis històrics que permeten seguir amb força detall l'epidèmia. El lector que hi estigui interessat pot recórrer a ells. Jo mateixa en vaig oferir una petita mostra en un número anterior del *Mestall*, en un text en què el científic contagionista Josep Antoni Bahí era protagonista. En aquesta nota, assenyalaré un altre aspecte que

em va cridar l'atenció del conjunt de les lectures realitzades sobre aquell episodi durant els dies de confinament. Es tracta del paper rellevant, encara que no sempre explícit, del coneixement històric en el debat contagionista-anticontagionista de l'època.

En els seus relats sobre el que han vist a Barcelona, la comissió dels metges francesos enviats a Barcelona van seguir

Dossier especial: 50 butlletins ■

força fidelment, tot completant-la, la versió del doctor Bahí en un escrit del mateix any 1821 sobre els xocs frontals, acompanyats d'aldarulls dels veïns, entre ell i Francesc Piguillem —un altre nom destacat en la història de la medicina catalana, com a introductor de la vacuna de la verola— durant el setembre de l'any 1821, primer a la Barceloneta i després al centre de Barcelona. Un d'aquells metges francesos, Mathieu-François Audouard, després d'haver fet referència al «poder màgic» que les paraules *contagi* i *infecció* semblaven exercir en els metges de la seva època, va contraposar la figura del «metge historiador» a la del «metge dogmàtic». Segons ell, el que defineix el metge historiador és la convicció adquirida a partir del que ha vist i verificat, sense preocupar-se per si es segueixen les especulacions que fan «aquells que no han vist res».

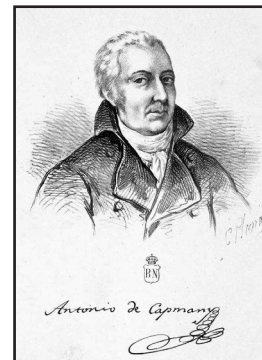
Per què les tesis anticontagionistes van tenir tant d'èxit en el conjunt d'Europa? La majoria dels seus estudiosos assenyalen, com a possible factor explicatiu, la força de la idea aleshores dominant del progrés, associada, en termes de drets humans, a la fi de formes repressives de la llibertat personal; i, en termes econòmics, a la llibertat de comerç i a la indústria. La demonització dels llazzerets i de les quarantenes encaixava bé amb les dues facetes, però és interessant de veure el pes principal que els arguments econòmics tenien en els raonaments d'aquell corrent d'opinió. Per exemple, en aquest fragment d'una carta de Francesc Piguillem, del 26 de novembre de 1821, hi diu: «los contagionistas (...) favorecen el odioso sistema de la secuestación, paralizan la industria, obstruyen el comercio, y sin advertirlo labran la ruina de su patria, pero los infeccionistas (...) desprecian el sistema de importación, y sabiendo que la fiebre amarilla no se transmite ni se aleja del punto en donde espontáneamente ha nacido, favorecen la libre circulación de los géneros industriales y fomentan la prosperidad nacional». Bahí no es deixava impressionar gaire per aquest tipus d'argument. En un escrit sobre la febre groga de l'any 1824, escrit amb més calma que el de 1821, ho deixa clar: «No se diga que con nuestra opinión se perjudica el comercio; porque este es un error muy fácil de rebatir». Per a ell, les coses eren molt clares: el comerç hagués guanyat molt si s'haguessin pogut prevenir les epidèmies hagudes en el passat. La lectura completa d'aquest text de Bahí, menys conegut o, en tot cas, menys citat que el primer, permet anar una mica més enllà en la crítica històrica habitual sobre els plantejaments anticontagionistes, que posa de manifest el menyspreu de la

Història en relació amb aquest corrent d'opinió. En canvi, en opinió del doctor Bahí, les evidències aportades pels historiadors eren útils no només per combatre idees estereotipades i interessades sobre el progrés, sinó també per desestimar alguns dels arguments pretesament científics exhibits pels anticontagionistes.

En aquest escrit, datat l'octubre de 1824, després d'afirmar que ja no calia insistir en les tesis contagionistes, perquè «hablando francamente, los mismos amigos y clientes de los adversarios generalmente no les creen ya sobre este particular», Bahí explica algunes anècdotes que demostren que durant els tres estius transcorreguts des de l'epidèmia alguns metges suposadament anticontagionistes havien corregut a aïllar els malalts que havien cregut, equivocadament, que podien estar afectats per la malaltia. En aquells moments, tan erroni era pensar que els malalts afectats de malalties europees comunes com el tifus tenien la febre groga, com ho havia estat el 1821 tractar els qui havien contret aquesta malaltia com a malalts «comuns». Per això, i per tal d'evitar pors i inquietuds inútils, dedica una part important d'aquell escrit a descriure, en termes mèdics, les principals diferències entre les malalties tifoides locals conegudes i la febre groga, procedent d'Amèrica. Es basa, per a fer-ho, en l'experiència mèdica adquirida l'any 1804 a Castella la Vella i a Catalunya durant la Guerra del Francès, quan havia tingut al seu càrrec milers de soldats en hospitals de campanya.

És per tal d'insistir en la novetat de la febre groga que Bahí recorre a la constatació històrica: la primera vegada que els metges catalans havien tingut notícies directes d'aquella malaltia havia estat l'any 1803, quan tres metges barcelonins van aconseguir aïllar al port de Barcelona un vaixell provenint d'Amèrica al port. En aquella ocasió van morir entorn de seixanta mariners.

Les referències al passat històric per part d'aquell metge contagionista no era un recurs retòric ni molt menys nostàlgic, com es podia desprendre dels discursos anticontagionistes. En el darrer dictamen oficial de què disposem sobre el tema, enviat a les Corts el febrer de l'any 1822, Bahí i els altres set signants membres de la Junta Superior de Sanitat ja havien recorregut a la Història per defensar el punt principal de les seves tesis: la febre groga era una malaltia importada d'Amèrica. Per si hi havia dubtes sobre el caràcter progressista dels signants, el document és especialment crític amb la colonització europea: «Nos avergonza-

Retrat d'Antoni de Capmany.
Litografia d'Eusebio Planas.
Biblioteca Nacional de España

Dossier especial: 50 butlletins

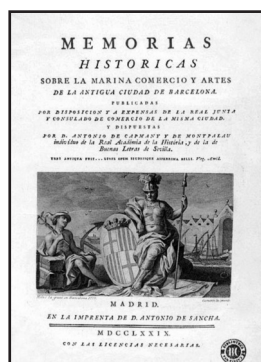
mos de que los primeros viajeros de aquellos vastos países hubiesen atendido tan poco a lo que más les interesaba, afanándose en recoger riquezas, que eran su única delicia». La importància de la recerca històrica també és clara en el paràgraf que segueix: «Si nos fuese permitido seguir la narración histórica de aquel tiempo, nos hallaríamos plenamente convencidos de lo que acabamos de apuntar, pudiéndose asegurar que hasta el año de 1700 eran muy pocas las noticias, que se tenían de esta terrible dolencia». I encara: «Seria muy satisfactorio para nosotros continuar la descripción histórica de dicha calentura según nos la pintan los autores más respetables para compararla con la que ha parecido en Europa, probando su legitimidad; pero esto nos distraería mucho, nos haríamos pesados, y tal vez fastidiosos».

És molt possible que els paràgrafs acabats de reproduir els hagués redactat el mateix Bahí, que era el primer signant del document. El text que va escriure dos anys després pot ser llegit com una extensió d'aquell dictamen, tant pel que fa al contingut mèdic, que ja hem comentat, com pel que fa al paper atorgat a la Història en les seves conviccions i en les dels seus adversaris. El contrast entre les dues concepcions de la Història ens ha estat facilitat per la reacció, que ens ha semblat sincera, de Bahí, davant una cita, en la ploma d'un anticontagionista, de l'il·lustrat Antoni de Capmany. Bahí l'havia llegit en el *Periódico de la Sociedad Médico-Quirúrgica de Cádiz*, de la qual era soci, del març de l'any 1824. L'autor interpel·lava directament als seus adversaris i, per tant, al mateix Bahí, amb un recurs retòric: «Preguntemos a los partidarios del contagio: en las epidemias de vómito negro que en número de 22 devastaron a Barcelona antes de los establecimientos de las Américas» (Capmany, *Memorias sobre la Marina, Comercio*, etc., Madrid, 1792, p.126).

El doctor Bahí considera deshonest a la pregunta: «No se puede leer la predicha proposición de los anticontagionistas, comparándola con lo literal que escribió el político Capmany en el lugar citado sobre las epidemias de Barcelona, sin estremecerse del descaro con el que tergiversa el escrito de aquel autor». Bahí reivindicava Capmany per al seu bàndol: «Pocos autores hay tan contagionistas como nuestro Capmany». I, conscient que una afirmació com aquesta requereix una demostració, l'acompanya de la cita d'un llarg fragment de la mateixa obra de Capmany que havia referenciat l'autor anticontagionista, on queda clar que Capmany havia sabut veure els orígens exògens d'aquelles pes-

tes i havia lamentat la manca reiterada de medis preventius. N'hem extret algunes frases: «El mismo tráfico marítimo que acarreaba las riquezas y las comodidades, traía envuelta entre los objetos de la necesidad y de la codicia humana la destrucción de los mismos hombres (...)» Contra esta calamidad pública, que sin duda se propagaba por el comercio de ultramar y Berbería, en muchos siglos no se opuso policía alguna eficaz y permanente en las plazas marítimas, que eran las que más las necesitaban (...) Por los estragos que padeció Barcelona desde principios del siglo XIV, hasta mediados del siglo XVII, se puede colegir cuales eran las máximas que reinaban entonces en los espíritus, y cuales serían los efectos del azote tan repetido de crueles contagios y epidemias (...) no se ve que en dos siglos se aplicase medio alguno dictado por la previsión del Gobierno, ni por las experiencias de la física para prevenir las causas del azote que se repetía sin obstáculo, y se enconaba y obstinaba a discreción de su actividad, sin que los estragos pasados abriesen los ojos a los pacientes para los venideros».

L'envit no acaba aquí. En l'obra de Capmany, aquests textos precedeixen el que proporciona el llistat complet de les pestes al qual s'havia referit l'autor que Bahí estava rebutant. Aquest semblava haver trobat la demostració del caràcter indígena de la febre groga en el fet que Catalunya hagués conegut vint-i-dues pestes abans de l'arribada a Amèrica. Bahí reproduïx Capmany: «En el siglo XIV, desde el año 1333 hasta el 1396, se padecieron seis pestes; en el siglo XV, desde 1408 a 1497, se contaron diez y seis estragos entre pestes declaradas y epidemias; en el XVI, desde 1501 a 1598, se repitieron por ocho veces las pestes y epidemias; en el siglo pasado no se hace memoria sino de una en 1651, la más cruel mortífera que se ha experimentado desde la peste negra de 1348, y duró más de ocho meses». I, tot seguit, contraataca amb una altra pregunta: «¿Quién, en vista de esto, dirá que fueron epidemias de fiebre amarilla, ó vomito negro, las prenotadas por Capmany?». Seguia així l'argumentari principal del dictamen dels vuit membres contagionistes de la Junta Superior de Sanitat de 1822, i també el del conjunt de l'escrit on s'inserien aquestes paraules, dedicat, com hem vist, a remarcar l'especificitat de la febre groga. L'aplicació del mateix mètode al passat fins i tot li permet aquest comentari irònic sobre l'única pesta del llistat de Capmany que tenia nom: «(...) si los enfermos en aquella peste hubieran sido pintados de amarillo la habría llamado Capmany, y los escritores de aquella época, más bien

Portada del llibre *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, de 1779. Biblioteca de Catalunya

peste amarilla, y no negra según escribieron. Prueba evidente de que los enfermos se presentarían con manchas negras, o sea con gangrenas y esfacelos». És clar, continua Bahí, que, ni tan sols en aquest cas, els anticontagionistes podien apropiarse de Capmany, perquè l'historiador havia tingut prou cura de deixar clars tant els seus orígens exògens com el seu caràcter de contagi, dos elements que els anticontagionistes s'entossudien a negar a la febre groga i, de fet, a qualsevol epidèmia contemporània.

La reacció de Bahí davant la cita de Capmany de l'articulista de Cadis té, en primer lloc, un component humà. Antoni de Capmany havia mort de febre groga, l'estiu de l'any 1813, a Cadis, juntament amb altres diputats de les corts constitucionals, com l'autor de la cita devia saber. Segurament aquesta circumstància va influir en l'elecció del verb «estremir» per a definir la indignació que li havia provocat el que ell considerava una clara tergiversació del pensament de Capmany. Amb

tot, és el component historiogràfic d'aquesta indignació el que també interessa remarcar. D'entrada, perquè no deixa de ser reconfortant, per a un historiador actual, adonar-se de la potència d'aquell pensament de 1779 enfront de la idea esteotipada i interessada de progrés —i per tant de la Història— que enlluernaria molts homes de bona fe —i, entre ells, alguns excel·lents professionals mèdics— del segle següent. I, sobretot, perquè les referències creuades a l'obra de Capmany, en escrits de 1824, encara que facin referència a un debat obsolet, ens conviden a reflexionar, en els temps presents, sobre els usos i abusos de la Història, i dels historiadors, en posicions pretesament científiques. Darrere la reivindicació d'una lectura intel·ligent i atenta de l'historiador Capmany feta pel metge-historiador Bahí, m'ha semblat veure-hi, avançant-se en el temps —com havia fet el mateix Capmany— la reivindicació i el raonament de l'historiador científic.

Rosa Congost Colomer ■

Arxius d'advocats, arxius per a la història del segle XVIII-XIX.

A propòsit de l'arxiu Fages de Figueres

L'advocat, en l'exercici de la seva pràctica jurídica, diu l'*Alcubilla*,¹ actua de mediador entre la població i l'administració, la general i la de la justícia, en particular. És, primer, conseller i assessor; després, defensor. En l'Antic Règim i, també, o més, en la societat liberal, bona part de l'exercici de la seva activitat passa per la paraula: els consells són orals, no en queda constància. Però és, sobretot, l'eloqüència, davant el jurat, el que permet als advocats de prosperar i fer-se un nom dins la comunitat.

La pràctica privada, particular, de l'advocacia és, majoritàriament, una activitat liberal. Els despatxos i bufets d'advocats —el nom ja es troba en el segle XIX— es retroalimenten dels seus èxits. Quants més clients, més ingressos, i els ingressos són directament proporcionals als casos que tenen i als èxits judicials que obtenen. El segle XIX ha estat considerat una bona època per a la pràctica jurídica. Els graduats en dret, llicenciats i doctors, augmenten considerablement, si bé no tots exerceixen. S'ha considerat, potser de manera excessiva, el segle dels advocats.²

Llibres de comptes, llibres de despatx

En la introducció d'una recerca important sobre els advocats i notaris a França, Alemanya, Itàlia i Anglaterra en els segles XIX i XX, Jean-Louis Halpérin, director del volum, professor de Dret a la Universitat de Lió, assenyala la manca de fonts per a l'estudi que es proposa:

«Comment connaître l'activité d'un cabinet d'avocat au XIXe siècle? Il faudrait, d'abord, que la correspondance, les plaidoiries et les notes de cet avocat aient été conservés, à titre d'archives privées, ce qui est extrêmement rare. Nous ignorons, parfois, faute de publication, le contenu des plaidoiries des avocats le plus célèbres! En outre, ces "papiers" ont peu de chance de nous reinseigner sur la clientèle de l'avocat, le nombre et le type d'affaires traités chaque année et les revenus professionnels qui en résultaient. Très peu d'avocats, au XIXe siècle, tenaient une véritable comptabilité sur des registres ou des

■ Dossier especial: 50 butlletins

cahiers qui auraient été conservés jusqu'à nos jours».³

Alguns advocats tenien llibres de comptes, però també sabem que no sempre els tenien al dia. L'any 1847 morí l'advocat figuerenc Francisco de Traver. Segons calculen els Fages, el seu despatx donava una renda d'unes tres mil lliures anuals. Ens trobem, segons deixa dit en el seu testament, que no s'han fet les anotacions oportunes, per la qual cosa faculta un altre advocat i un comerciant per tal que indagui entre els procuradors per tal que es facin efectius els treballs efectuats:

«En atención a que no tienen hechas las oportunas anotaciones de lo que acredita por razón de honorarios en los distintos pleitos y demás asuntos que han estado bajo su patrocinio, por esto faculta en la más amplia forma al abogado don Ignacio Baig y a don Martín Reixach, para que llamando a los procuradores y demás interesados en aquellos pleitos se hagan los correspondientes arreglos a fin de reclamar lo que justos sea y conseguir su pago».⁴

I, en l'inventari, pres per la vídua el 12 de maig de 1847, s'anota: «Los crèdits que resultan del llibre de comptes y notas ecistentes no podan individuar-se per no estar degudament arreglats aquells documents conforme ho manifestà lo senyor de Traver en son últim testament».⁵

Els llibres de comptes dels advocats són semblants als d'altres professionals liberals, metges o farmacèutics, o notaris, posem per cas. L'actuació de l'advocat s'anota en el llibre a fi de cobrar per l'actuació practicada. El nom del client, a vegades la condició, l'actuació efectuada i la data solen ser els assentaments principals, juntament amb la minuta. A vegades, també s'anota el nom del procurador. Una relació, la de l'advocat i el procurador, sovint estable, i sol quedar-ne poca constància. Tot i que, i en això fa difícil de destriar, sovint els actes jurídics presentats en els processos van signats pel procurador, encara que amb la lletra de l'advocat. Formen un equip.

De clients, com a mínim, n'hi ha de dos tipus: els aconducats, per als quals l'advocat obre un compte precís, amb uns pagaments anuals o trimestrals, i s'anoten les actuacions que va practicant. Progressivament, trobem la cancel·lació dels deutes, en el moment que es passen comptes. I, la resta de clients, ho són per actuacions jurídiques o judicials concretes. I, per tant, trobem els assentaments precisos i concrets, encara que poden allargar-se en el temps. Els clients paguen per cada actuació de l'advocat, si bé també solen pagar de tant en tant.

Es fa difícil de precisar quins són els ingressos dels advocats. Sovint, les actuacions comencen en un any i no es cobren fins al cap d'uns quants anys. Els cobraments són irregulars, tot i que les actuacions ja estan fetes. També sembla que hi ha unes minuts establertes, abans fins i tot que els col·legis d'advocats s'organitzin. Una mena de tarifari establert, potser pel costum, però aplicable per tots els advocats d'una mateixa població.

El llibre de «conductes i treballs» de Josep Parera i Massana, advocat de Figueres (1744-1775)

El llibre de comptes de l'advocat Josep Parera Massana contempla tres grans assentaments: conductes, treballs i dietes.

Els clients d'aquest advocat de Figueres, majoritàriament, estan aconducats. Al costat del nom del client, s'anota la data a partir de la qual s'ha aconducat. Les conductes són moltes: 199 individus i col·lectius, la qual cosa representa més de la meitat dels 355 clients d'aquest advocat: el 57,68% dels clients estan aconducats; sovint l'expressió és «me ha conduhit per son advocat», o «me ha conduhit per son advocat per tant que tinga ell alguna causa». En aquest segon cas, l'anotació fa referència expressa a la motivació mentre hi hagi causa oberta. Per la conducta es paguen 5 lliures anuals i per la mitja conducta, 2 lliures i 10 sous. Aquestes quantitats es mantenen inalterables en tot el llibre.

L'advocat percep la minuta de la seva actuació en relació al temps que tarda en portar a terme la seva tasca. En els assentaments trobem expressions com: «per lo molt temps he vacat en formar...», «lo molt treball he tingut en fer la resolució de dita causa molt voluminosa y ab examen de moltas doctrina»,⁶ o «per lo molt temps me ha ocupat en...».⁷ El temps que destina a portar a terme els treballs es tradueix en la minuta.

Així mateix, quan s'ha de desplaçar sobre el terreny per portar a terme visoris o actuacions, també estableix la dieta en funció del temps que dura el desplaçament. La dieta es cobra en funció de la distància del desplaçament: mitja dieta (per anar a Llers), una dieta (per anar a Borrassà), dues dietes (per anar a Maçanet de Cabrenys). Altres vegades, deixa constància del temps del desplaçament: a Borrassà, «que dista dues hores y mitja»; a Darnius, «dista de esta vila 4 horas».⁸ La quantificació del temps és la mesura utilitzada a l'hora d'establir la tarifa que cobrarà.

El pagament de les minuts es fa de manera molt majoritària en diner. Però hi ha

també altres casos en què hi ha pagaments en espècies. Així, per exemple, trobem un cas d'endós, en què el pagament de l'actuació va a parar a la soldada de la criada:

«Als 19 desembre 1756 he rebut de Maria Puig [vídua d'un calceter de Figueres] 12ll barceloneses a compliment del sobredit compte, las quals me ha satisfet ab roba de igual valor, que a son compte ha pres en la botiga de Francesch Draper, botiguer en esta vila, la qual roba à fet entregar a Catharina Vich, donsellà de esta vila ma criada, y esta la ha rebuda a compta de la soldada li dech jo satisfacer...».⁹

En un altre assentament, és a canvi d'articles comprats en una botiga:

«Als 16 maig de 1751, descondhit y pagat tot lo sobre dit compte, computat est ab differents partits de indianas, un mirall, una botxa y altres cosas que jo he pres en la botiga de dit [Francisco] Molinas [negociant de Figueres] y ab alguns diners que me ha dit Molinas entregat a compliment de est compte».¹⁰

En un altre, es paga en candeles:

«Noto que he rebut de dit Falgarona a bon compte per lo tocant a sa part del pago de dits treballs, dotse lliuras de candelas xicas de seu que a raó de 3s la lliura valen 1ll 16s».¹¹

Si fins aquí són relacions amb botiguers, també trobem un jornalero, amb el qual es passen comptes de treballs efectuats:

«Noto que dech pagar a dit Puigagut las carreradas de pedra y lo transport de moltas de ellas que me ha subministrat per fer las parets del hort. Als 26 setembre 85 passat comptes los dos, quedam iguales, menos 2ll 11s que restan a mon favor y las hi condono».¹²

Els llibres del despatx Fages (1828-1893)

Anton Tomàs Fages i els seus fills, Narcís Fages de Romà i Mariano Fages de Sabater, exerceixen d'advocats a Figueres, la qual cosa és la continuïtat d'una tradició familiar. Quan esdevé advocat, Mariano Fages de Sabater escriu que és el novè advocat de la família. Dels llibres de comptes, passem als llibres de despatx.¹³ Del català, passem al castellà. Els assentaments dels llibres del despatx Fages són més senzills que els de l'advocat Parera Massana. Són, simplement, funcionals. En alguns casos, l'assentament no ens dona

pistes suficients per determinar la temàtica del treball que s'efectuarà. S'anota, quan es fa —no sembla fer-se de manera sistemàtica—, el *pedimento*, l'acte administratiu i la conducta, que va a la baixa, i que ara es limita a figurar com a pagar el *situado*.

El primer d'aquests llibres, tot i que es diu que és el segon i no s'ha conservat el primer, és d'Anton Tomàs Fages, amb assentaments de 1828 fins 1836. És un llibre dels honoraris: «Libre en què notaré los honoraris que me deuran los clientes en ell continuats y lo que de ells rebré en satisfacció. Anton Tomás Fages».¹⁴ En el primer dels llibres que comparteixen Anton Tomàs Fages i Narcís Fages de Romà, que abasta des de l'any 1838 fins al 1857, a l'encapçalament s'anota la intenció amb què es comença el llibre: diferenciar actuacions ocasionals, de les que es tenen en plet, però més endavant s'hi acaben incloent totes les actuacions:

«1838. Libro de cuentas en que los infrascritos abogados D. Antonio Tomás Fages y D. Narciso Fages de Romá notaremos los honorarios que nos correspondan en razón de trabajos sueltos en asuntos sobre que no sigamos pleyto formal.

Antonio Tomás Fages

Narciso Fages de Romá

Puesto el precedente título hemos resuelto continuar también en este libro los honorarios se nos adeuden en razón de pleytos

Antonio Tomás Fages

Narciso Fages de Romá»¹⁵

Són ben particulars, els dos llibres de Mariano Fages, ja que un fa referència a les actuacions mentre exerceix d'advocat a Barcelona¹⁶ i l'altre quan ho fa a Figueres.¹⁷ És en aquest darrer on s'apunta el que s'hi trobarà:

«Diario del despacho en que apuntaré los trabajos y honorarios.

Esta señal * puesta al margen de los artículos indicará que queda satisfecho el honorario y esta otra + hará conocer que queda trasladado al libro de cuentas.

Figueras, 2 de abril 1854

Mariano Fages de Sabater»

En els llibres del despatx Fages, sobretot quan se'n fa càrrec Narcís Fages de Romà, a partir de 1854, trobem anotacions explícites de la manca d'assentaments, que tenen relació amb les absències del despatx. Els mesos de juliol, agost i setembre de 1854, per un episodi de còlera,¹⁸ el mes gener de 1856, també torna a absentar-se del despatx; un altre brot de còlera el porta a Palol, però després

■ Dossier especial: 50 butlletins

emprèn viatges d'un setmana o dues: a Olot, Girona, Barcelona, i, finalment, de maig a juny, a l'exposició de París, de tornada: un mes entre Barcelona i Caldes, a prendre els banys, i altra vegada anades a Girona i a Barcelona. És només un exemple d'un any. Narcís Fages de Romà té cura d'anotar les seves absències: si no es baixa al despatx, no hi ha assentaments. Els buits s'han d'explicar.

Hi ha, significativament, una disminució del nombre d'aconductats a partir que assumí les regnes del despatx Narcís Fages de Romà. El pare s'havia fet un nom entre els advocats de Figueres. Els fills havien après l'ofici amb el pare. Alguns clients tenen continuïtat, d'altres no. La situació també canvia. L'Ajuntament de la Jonquera, que havia tingut aconductat Anton Tomàs Fages, l'any 1855 envia una carta on exposa que deixa la conducta:

«En atención a que este ayuntamiento no puede contar con fondos sobrantes para atender a todos los gastos que sobre el mismo pesan, viene con el presente a manifestar a usted que no le es posible continuar por más tiempo pagar a usted el situado por la calidad de su asesor, en cuyo nombramiento cesará usted, pues de hoy en adelante se le pagarán a usted en el acto cuantas consultas o pareceres se le pidan, en cual caso se acudirá siempre a usted en todas las cuestiones que por su importancia lo merezcan».

N'hi havia d'altres que el nomenaven el seu advocat assessor. Els assentaments són curts; no en sabem les condicions. El 24 juliol de l'any 1850 l'ajuntament de Sant Miquel de Fluvià el nomena advocat assessor. A primers de gener de 1848, els Fages esdevenien advocats dels Climent de Castelló:

«Dn. Enrique Climent y Casadevall, hacendado, vecino de Castellón de Ampurias, y don Enrique Climent y... A primeros de enero de 1848, el procurador don Bernardo Casas me contactó de parte de los padre e hijo Climent su deseo de que fuese yo su abogado en el pleito de vindicación que les defendía don Ildelfonso Palau, y habiéndome enterado del motivo porque este se abstenía de la defensa, he entrado en ella».

El 1851, s'anota que es manté la condició de ser advocats dels Climent: «Habiendo fallecido don Enrique Climent y Casadevall, sigue la cuenta de su señor hijo don Enrique Climent y Vidal, y de la señora madre de esta, Cayetana». I esdevenen

advocats d'altres: «Don Juan de Masdevall, hacendado, vecino de Figueras, me ha nombrado abogado por medio de su procurador, don José Martí». I encara: «La Reverenda Comunidad de Presbíteros de Castellón de Ampurias me nombró abogado suyo, comunicándomelo el reverendo protector de la misma en 15 de noviembre de 1848».¹⁹

Els pagaments ara són en rals, però també hi ha pagaments en espècies. Talment amb els Heras de Vilamaniscle a compte del vi: «Queda satisfecha la cuenta de Salvio Heras, habiéndose tomado en consideración el vino entregado por él y empezará nueva cuenta en primero de abril de 1856».²⁰ Alguns hisendats eren clients dels Fages. En aquest punt, es pot establir una xarxa de relacions significativa: en la conformació de la Societat d'Agricultura de l'Empordà i també en la política. El despatx Fages devia ser un punt de trobada. Un espai de sociabilitat informal.

Conclusió

Aquest paper no té cap altra pretensió que la de presentar una font, que tant permet estudiar la pràctica de la professió d'advocat en els segles XVIII i XIX, a partir dels seus llibres de registre i llibres de despatx, com els clients i els motius pels quals han d'acudir a l'advocat. A partir d'aquestes dades, s'obren diverses línies d'investigació que han de permetre diferents lectures del despatx particular dels advocats. Aquesta era una professió d'enorme importància en poblacions com la vila de Figueres, cap d'una comarca eminentment agrícola: els sectors rurals de la comarca hi acudien tot cercant consell i orientació en els complicats camins de la vida i del Dret.

Pere Gifre Ribas ■

Notes

¹ «Abogado: título que se da a los licenciados y doctores en derecho consagrado a ilustrar a los ciudadanos con sus dictámenes y consejos y a defenderlos ante los tribunales». MARTÍNEZ ALCUBILLA, Marcelo, *Diccionario de Administración, obra de utilidad práctica para los alcaldes y ayuntamientos y para todos los funcionarios públicos en el orden judicial y administrativo*. I, Madrid, Imprenta de D. Marcelo Martínez Alcubilla, titulada El Consultor, 1858, p. 52.

² Per a Catalunya, s'ha considerat l'edat de plata, JACOBSON, Stephen, *Els advocats de Catalunya. Dret, societat i política a Barcelona, 1759-1900*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2015.

³ HALPÉRIN, Jean-Louis, (dir.), *Avocats et notaires en Europe. Les professions judiciaires et juridiques dans l'histoire contemporaine*, Paris, Librairie Générale de droit et jurisprudence, 1996, p. 15. Més tard, LEWERS, Hervé, *L'invention du barreau français 1660-1830. La*

construction nationale d'un groupe professionnel, París, Ed. EHESS, 2006. Darrerament, Aurore Sat ha treballat a partir dels fons personals d'un advocat. Es tracta dels escrits de «for privé», del segle XIX. SAT, Aurore, «"Mon compte-rendu n'est que la défense continué": étude et analyse des écrits du for privé d'avocats de part et d'autre de la Révolution française à travers l'exemple des Mémoires de Dupin aîné», *Criminocorpus* [En línia]; *Histoire des avocats, Articles*, Online erschienen am: 16 September 2016. A Catalunya, JACOBSON, Stephen, *op. cit.*, utilitza les factures del despatx Serrahima: p. 245, notes 562 i 563.

⁴ ACAE. Notaria de Figueras. M. Díaz: 582, f. 123r i v.

⁵ ACAE. Notaria de Figueras. M. Díaz: 582, f. 181r.

⁶ ACAE. Fages. 2. *Llibre de comptes de las conductas y treballs de advocat fets per mi don Joseph Parera y Massana de la vila de Figueras desde el dia 21 setembre 1744 en avant*, f. 8.

⁷ ACAE. Fages. 2. f. 23v.

⁸ ACAE. Fages. 2. f. 45, 54, 130.

⁹ ACAE. Fages. 2. f. 23v.

¹⁰ ACAE. Fages. 2. f. 33r.

¹¹ ACAE. Fages. 2. f. 75v.

¹² ACAE. Fages. 2. f. 110r.

¹³ ACAE. Fages. 5 (1838-1857), 6 (1828-1836), 7 (1841-1853), 8 (1857-1868), 9 (1854-1866), 10 (1866-1893), 11 (1866-1873).

¹⁴ ACAE. Fages. 6.

¹⁵ ACAE. Fages. 5.

¹⁶ ACAE. Fages. 7. *Libro de honorarios del letrado D. Mariano Fages de Sabater (mientras ejerció la carrera en Barcelona)*, de 1841 fins 1853.

¹⁷ ACAE. Fages. 8. *Libro de honorarios del letrado Don Mariano Fages de Sabater (cuando ejerció en Figueras)*.

¹⁸ ACAE. Fages. 9. f. 5 i 6.

¹⁹ ACAE. Fages. 5. f. 48, 75r, 76r, 78, 97.

²⁰ ACAE. Fages. 5. f. 52.

Un príncep del segle XI? Mir Geribert i el Penedès

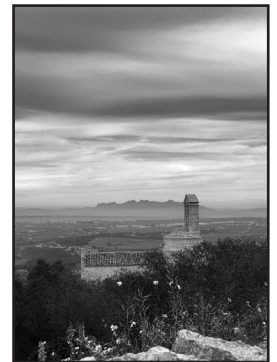
L'any 1041 Mir Geribert es va proclamar príncep d'Olèrdola. Qui era? Quin era el seu principat? Què implicava aquest nomenament? Quina era la conjuntura? Quin paper va jugar la comtessa Ermessenda? I el comte Ramon Berenguer I? I els barons del territori? I l'expansió territorial cristiana? I la frontera? I els musulmans de l'altra banda? Va ser una revolta feudal?

En aquesta història hi surt tothom: comtes i comtesses, vescomtes, bisbes, abats, jutges, musulmans, nobles, soldats i pagesos. També hi tenen un paper primordial tota mena de circumstàncies: enveges, traïcions, amors, fidelitats, herències, frustracions pròpies i familiars, judicis injustos, condemnes, càstigs, pactes amb infidels, guerra i pau. Tot plegat ajuda a entendre que, com a mínim al gran Penedès, Mir Geribert hagi esdevingut un personatge heroic a qui s'atribueix haver-se enfrontat al poder establert i a l'islam; això, a banda de ser considerat un dels primers referents en la defensa del Penedès històric. La seva figura s'ha recreat en novel·les, còmics i altres obres artístiques. Des de l'any passat se'n celebra el mil·lenari amb tota una sèrie d'actes que inclouen un congrés científic.

Tanmateix, el cas de Mir Geribert i els nobles de la Marca de Barcelona va ser presentat per P. Bonnassie com un excel·lent

exemple de les revoltes feudals del segle XI; més especialment, de l'adveniment del feudalisme, el canvi feudal i la rapidesa de tot el procés. També, va servir a J. E. Ruiz Domènec per centrar l'atenció en la importància de les relacions familiars en l'estructuració del poder: les tenses relacions dins la família comtal, entre la comtal i la vescomtal i la d'altres famílies nobles, totes relacionades per vincles de parentiu i solidaritat de llinatges i interessos. Són dues versions antagòniques per a uns mateixos fets que permeten veure les diferents interpretacions historiogràfiques sobre el feudalisme català.

A vegades, si hi ha més informació d'un conflicte, aquest conflicte s'entén menys. Segons el meu parer, aquest seria el cas de la revolta, insurrecció, protecció, autodefensa o com qualifiquem el que va protagonitzar Mir Geribert al segle XI a la zona del Penedès. De fet, bona part del problema és que en tenim relativament poca informació escrita i, encara més, que és informació parcial. Fonamentalment, coneixem la versió del comte Ramon Berenguer I, el teòric guanyador, gràcies a les sentències condemnatòries i als càstigs, homenatges, convinences i donacions de béns que es van imposar als perdedors. Com diu A. Kosto, per descriure el conflicte que es va allargar durant una vintena d'anys, ens basem en el contingut de tres pergamins cosits amb unes 5.000 paraules.

Una vista d'Olèrdola
Fotografia: Rosa Lluch

■ Dossier especial: 50 butlletins

les que esmenten, sense gaire detalls, els delictes comesos, els càstigs i la submissió al comte.

En aquest cas, com en d'altres coetanis en el temps, tant a dins com a fora dels comtats catalans, costa singularitzar els esdeveniments. Els documents escrits recullen molts dels greuges que Mir Geribert i la noblesa que el recolzava van cometre, però passen de llarg per altres que podrien ser igual de greus o més, com ara la pròpia proclamació com a príncep. Sens dubte, però, en tot el procés traspua la sensació que tot estava canviant, que tot era possible i que tot s'hi valia.

A partir de l'any 1000, i a diversos territoris europeus, es van produir revoltes feudals: assalts de nobles contra els poders polítics. Al sud del comtat de Barcelona, entre els anys 1041 i 1058, Mir Geribert, un noble i senyor de castells, va desafiar el poder del comte de Barcelona Ramon Berenguer I, el Vell. Amb tot, els objectius i les formes són molt similars arreu: aconseguir les màximes quotes de poder i de riquesa a través de lluites de nobles contra nobles, de la mateixa o de diferent categoria, i entre eclesiàstics i laics, tots emparentats. Tot plegat succeïa en el marc de la feudalització, que va ser violenta i va suposar un atac frontal a l'organització anterior.

Una vista d'Olèrdola
Fotografia: Rosa Lluch

A la Marca de Barcelona, les terres conquerides més tardanament i que conformaven part del comtat de Barcelona, les convulsions van ser fortes i en alguns moments pot semblar que s'hi podria arribar a constituir un nou comtat. La proximitat de la frontera i la conjuntura d'expansió territorial van atorgar als musulmans un paper sovint clau, perquè, entre d'altres coses, aportaven molta riquesa als comtes catalans, a través dels pagaments regulars d'or i plata dels regnes de taifes.

Precisament, un dels delictes d'aquests senyors de la Marca va ser interferir en el cobrament de les pàries, en clar perjudici dels interessos econòmics i polítics del comte. A més, els barons de la frontera van construir castells, torres i fortaleses sense el permís comtal. Van violar i arrendar franqueses, van saquejar béns d'altres nobles i de l'Església, destruir cases i terres, imposar exaccions arbitràries, segrestar persones i

animals, etc. Els nobles es van enfrontar als comtes però també a l'Església. En el fons, tots lluitaven pel control de la principal font de riquesa i poder: la propietat de la terra, els excedents i els habitants. I ho feien amb les armes terrenals de sempre, però també als tribunals de justícia i amb la força de la documentació escrita, controlada sobretot per l'Església.

Ja fa uns anys comptem amb els treballs d'edició de tots els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, gràcies al treball ingent de G. Feliu, J. M. Salrach, I. Baiges i un equip d'historiadors i paleògrafs. Al seu torn, J. E. Ruiz-Domènec ha publicat la documentació dels segles X, XI i XII de la família vescomtal. Així doncs, disposem de bona part de la documentació publicada, però no sembla que hagin canviat les nostres preguntes ni encara menys les nostres respostes. Potser no gosem sortir dels paràmetres i les hipòtesis marcats.

Les excavacions arqueològiques a Olèrdola també aporten importants novetats. Abans del segle XI, un nombre creixent de pobladors s'havia anat instal·lant dins la fortificació romana, en dessús des d'abans del canvi d'era. La proximitat de la frontera va facilitar l'augment de la població dins el nucli i també que creixessin dos suburbis fora muralles. Poc a poc, van anar apareixent terres de conreu, vinyes, pastures, molins, cases i torres per la plana del Penedès.

Mir Geribert es va autoproclamar príncep d'Olèrdola, castell i nucli de població del massís del Garraf, des d'on s'obté un excepcional control visual de les terres del Penedès. Era un enclavament estratègic en el domini del territori fronterer, sobretot de cara a la represa de la conquesta de les terres de l'islam. En alguna documentació escrita, Olèrdola és qualificada com a ciutat i s'ha considerat que era la segona més important del Comtat, per darrere de Barcelona. Caldrà comprovar si les campanyes arqueològiques permeten confirmar que «hi vivien uns milers d'habitants» al segle XI. El detall que fos o no una ciutat és clau per entendre tot el conflicte i els suports amb els quals Mir Geribert podia comptar.

Clarament era recolzat pels nobles de la Marca, aquestes terres entre els rius Llobregat i Gaià, que s'havien ocupat gràcies a una densa i planificada xarxa de castells, part dels quals controlava directament per herència paterna, materna, a causa dels seus dos matrimonis o pels pactes amb altres nobles. Tots aquests barons de la frontera es creien perjudicats per la política comtal de pau amb l'islam, pel suport incondicional a l'Església, així com pels límits a la imposició del dret de ban sobre els pagesos d'unes terres amb població recentment organitzada.

Mir Geribert era net, per part de mare, del comte Borrell II i cosí segon de Ramon Berenguer I. Així doncs, era membre de la família de la casa comtal de Barcelona. Per part de pare, era membre de la família vescomtal, parents directes seus eren el bisbe i el vescomte de la capital, que, en diverses ocasions, també van enfrontar-se al comte.

L'any 1035, Ramon Berenguer, el Vell, va rebre per herència paterna el comtat de Barcelona, mentre que el Penedès va passar a Sanç Berenguer i Osona a Guillem. El pare dels tres, el comte Berenguer Ramon, el Corbat, donava a Sanç «el comtat de Barcelona amb la ciutat d'Olèrdola, des del riu Llobregat fins la terra dels pagans». Tots tres germans eren menors d'edat i van actuar sota la tutela i amb la supervisió de la tot-poderosa comtessa, que va participar en el govern comtal durant anys. Clarament, aquesta situació ambigua i de tensions intra-familiars al voltant de l'autoritat del governant va afavorir la feblesa del poder comtal.

El 1049 Sanç va renunciar a les terres del Penedès i el 1057 Ermessenda va retre homenatge als comtes Ramon Berenguer i Almodis (anterior esposa del comte de Tolosa). A partir de llavors, es comença a resoldre el conflicte amb la noblesa de la Marca. Crec que no podem desestimar tan fàcilment que Mir Geribert optés per protegir

i defensar els interessos de Sanç, el seu comte (i parent) legítim.

Finalment, Ramon Berenguer es va imposar i va aconseguir el reconeixement de la seva autoritat. D'altra banda, Mir Geribert va morir lluitant contra els andalusins, després de renunciar a algunes propietats i al seu cognom. En qualsevol cas, el resultat de tot plegat, aquí com arreu, va ser el mateix: el feudalisme s'havia imposat.

Rosa Lluch Bramon ■

Bibliografia

AAVV, *Mir Geribert, príncep d'Olèrdola. Mil anys després*, Ajuntament d'Olèrdola, 2020.

BONNASSIE, P., *Catalunya mil anys enrera*, Barcelona, Edicions 62, 1979-1981.

KOSTO, A., «The Elements of Practical Rulership: Ramon Berenguer I of Barcelona and the Revolt of Mir Geribert», *Viator* 47(2), 2016, p. 67-94.

LLUCH, R., «El conflicte de Mir Geribert en el marc de la feudalització del Penedès (1041-1058)», *Anuario de Estudios Medievales*, Vol. 48 (2), 2018, p. 793-820.

RUIZ-DOMÈNECH, J. E., *Quan els vescomtes de Barcelona eren: història, crònica i documents d'una família catalana dels segles X, XI i XII*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006.

Tu amb Sant Pere i nosaltres amb Bacus

Alguns exemples de banquets fúnebres a la societat rural del segle XVIII¹

He de reconèixer que una de les coses que des de ben petit més em fasci- nava de les pel·lícules i sèries televisives nord-americanes era el fet que, sempre que s'hi produïa el decés d'algun personatge i després d'un funeral amb una elevada dosi de moral cristiana (és a dir, on abundaven el dol, l'afflicció, les llàgrimes i els vestits de color negre), familiars, amics i coneguts es dirigien a la llar del difunt per tal de celebrar- hi un fastuós pisolabis en què hi havia de tot en abundància, fins i tot diversos pecats capitals, especialment, però no en exclusi- va, la gola. Mentre escric això, recordo especialment la magistral actuació de Clint Eastwood a *Gran Torino* (2008), en què interpreta el paper d'un vidu desconsolat que, totalment desubicat, contempla com

una legió d'individus vers els quals no sent cap tipus d'estima especial (més aviat al contrari) mengen i beuen, conversen i riuen al saló de casa seva. D'exemples, n'hi ha tants com gustos cinematogràfics i de ben segur que el lector en recordarà d'altres.

Aquesta peculiar manera de viure el dol sempre l'havia associat a una de la mul- titud d'extravagàncies *yankees* que tan bé sap emfasitzar i exagerar la prolífica indús- tria cinematogràfica amb seu a Hollywood. Anys després, vaig descobrir que era una tradició tan antiga que es remuntava fins als orígens de la civilització clàssica.² Més encara, i pel que fa a casa nostra, algunes evidències arqueològiques apunten que la societat ibera ja hauria celebrat banquets

Dossier especial: 50 butlletins

fúnebres com a mínim des del segle v abans de Crist,³ costum que s'hauria intensificat a partir del contacte amb la civilització grega. Ja en època contemporània, encara era un costum ben present arreu d'Europa i, per descomptat, als països anglosaxons, des d'on ho havien importat els emigrants establerts als Estats Units d'Amèrica, i també a Espanya.⁴ De fet, i segons un article publicat a *El Comidista*⁵ (suplement gastronòmic digital del diari *El País*), avui en dia en algunes regions rurals d'Espanya se-

gueix essent costum fer la vetlla en la intimitat de la llar i que familiars i amics hi acudeixin amb alguna cosa per a menjar o col·laborin en alguna altra tasca, com ara l'amortallament del difunt.

Sigui quina sigui la cronologia exacta de l'origen, auge i declivi dels banquetes fúnebres, el que es pot afir-

mar és que al segle XVIII era encara un costum ben present a Catalunya. Paradoxalment, trobem un dels millors testimonis i descripcions d'aquestes festes mortuòries en el llegat documental dels notaris, que són els homes més associats a la racionalitat i la formalitat. Així doncs, entremig d'escriptures de tota mena (testaments, contractes matrimonials, compravendes de terres i arrendaments de masos, debitoris i censals), s'hi pot localitzar, esporàdicament, uns breus documents intitulsats sovint com «apoca de honras». Es tracta d'un tipus d'escriptura, habitualment atorgada per un «coch» (és a dir, un cuiner), en què reconeix al vidu o vídua o a l'hereu o hereva d'un difunt o difunta que li ha pagat totes les despeses relacionades amb «amenar lo menjar y beure se donar als que assistiren a las honras del difunt». Sol anar acompanyat gairebé sempre d'un detallat memorial en què s'especifica cadascuna de les despeses que ha ocasionat el banquet, amb indicació de la quantitat i el preu final. Vegem-ne alguns exemples i, tot fent un petit exercici imaginatiu, podrem forjar dins el pensament com devien ser aquests autèntics tiberis mortuoris.⁶

El 1711 era un any de guerra a Catalunya. Per a algunes de les principals famílies pageses del pla de la Selva, també ho fou de comiat d'alguns éssers estimats. El coc riudarenenc Pere Comarrodonna va ser

l'encarregat d'organitzar el comiat de Salvador Ferragut Casas.⁷ La primera i principal despesa no és cap sorpresa: el pa. Es tracta de «Dotse quarteres de blat», per un preu total de 67 lliures barcelonines. A continuació, la carn i el vi: una vedella sencera i «quaranta sinch lliuras de carn de molto» sumaven a la factura 22 lliures barcelonines més. Regar el tec amb «una carrega de vi» costà 8,5 lliures. Traduït tot plegat a unitats del sistema mètric decimal,⁸ estem parlant d'una mica més de 120 litres de vi, 17 quilograms de carn de moltó (més una vedella) i gairebé 900 litres de blat!

Una mica més equilibrada la ràtio entre pa i proteïna animal, la trobem en el dinar en honor d'un dels altres principals propietaris rurals de la contrada: Salvador Barrot.⁹ Només 670 litres (9,5 quarteres) de blat, que a un preu per unitat similar al de l'anterior banquet, sumava 50 lliures barcelonines. En canvi, va comprar «tres moltons» i, igualment que els Ferragut-Casas, també una vedella. A més van acompanyar el tec amb «vuyt lliuras de arròs» (uns 3 quilos). Tot plegat, ben condimentat amb «especies [...] clavells, canyella, sucra y pebra». En aquest cas, el coc responsable fou Antoni Rabasseda i cobrà 5,6 lliures barcelonines en concepte de «pastar dit pa y aparellar lo dinar que se dona als sacerdots y al dol». En la primera època que hem citat, el coc Pere Comarrodonna cobrà pels seus serveis una mica menys, concretament 4,7 lliures.

D'aquests dos funerals, també disposem de l'època que va redactar Andreu Cambó, prevere de Santa Coloma de Farners, per les despeses de tipus eclesiàstic que se'n van derivar, la qual cosa ens permet saber el cost total del comiat d'aquests dos individus; és a dir, la suma de la cerimònia i el banquet posterior. En el cas dels Ferragut-Casas, entre «drets de enterratge y extrema unción», així com el cost de l'assistència de «dotse sacerdots per lo novenal», la celebració d'un «trentanari», «drets de tochs», diverses misses més que es van anar celebrant i la compra de «candeles», van pagar 51 lliures, que, sumades a les 102 que havien pagat al coc Pere Comarrodonna, feien un total de 153 lliures. Els Barrot, que es van limitar a portar nou sacerdots per la cerimònia, van pagar 38 lliures al prevere colomenc, que, juntament amb les 89 que havien pagat al coc, sumaven un total de 127.

Encara més ric i variat fou el dinar que oferí Joan Buscà i Moner a aquells que l'acompanyaren en el comiat de la seva esposa Magdalena:¹⁰ «Catorsa quarteras de blat» (gairebé un miler de litres), «quatre moltons», «un tossino de pes cinquanta lliures» i «un cap de tossino». A més, 10 quilos d'ar-

Detall de l'apoca que Pere Comarrodonna atorga a favor de Joseph Agustí. Noti's com l'encapçalament està redactat en llatí («Petrus Comarrodonna cocus villo de Riudarenas») i, en canvi, el memorial de les despeses ja està en català («Memorial de lo que ha gastat...»).

ròs completaven aparentment el plat principal. També hi havia «dos dotsenas y mitja de ous», «especies» i «alls y oli». Per beure? Una càrrega de vi i, potser per a les postres, «tres dotsenas de taronjas», així com una quantitat no especificada de «pomes, rahims, nous y olivas». A diferència de la famosa nadala *El noi de la mare*, van substituir les panses i les figues per pomes i raïm; les nous i les olives no van faltar a la cita. També va ser necessari invertir en el «lloguer y vida de un fadrí per portar la llenya al foch». Tot plegat, va suposar una despesa de 72 lliures barcelonines.

Evidentment, tots aquests enterraments no podien estar a l'abast de les classes més humils de la societat de l'època. El fadrí que portava la llenya al banquet de Magdalena Buscà va cobrar 8 sous (0,4 lliures) de jornal. En una altra època d'honres d'aquesta mateixa època, la del pagès de l'Esparra Salvador Agustí,¹¹ també es va haver de contractar personal: «un ome se lluga dos dias per anar al molí, altre home¹² se lluga per fer llenya dos dias, per un mosso se lluga dos dias per portar la llenya a casa»; i, finalment, «dos jornals de pastar farina». Tots aquests treballadors van cobrar també 8 sous per jornal. Així mateix, en diversos memorials d'obres que hem localitzat en aquests mateixos protocols, els manobres cobraven els jornals a un preu que oscil·lava entre els 7,5 i els 9 sous.¹³ Podem fer alguns càlculs de la magnitud econòmica que podia suposar l'enterrament d'un pagès benestant. Les 153 lliures que havien pagat en total, entre coc i sacerdot, els Ferragut-Casas i les 127 de la família Barrot equivalien, respectivament, a 382,5 i 317,5 jornals d'un treballador no qualificat. Podem aportar encara un altre element de comparació. Atenent-nos de nou al que detallen aquests mateixos memorials d'obres, mestres de cases, fusters i traïners solien cobrar els seus jornals a 12 sous. Per tant, aquests dos enterraments, a un treballador qualificat, li haurien suposat 255 i 212 dies de feina. Que car que resulta morir! —expressió que es podria considerar ben atemporal si hom consulta avui les tarifes de qualsevol empresa funerària.

Només hem localitzat una època d'honres especialment modesta i és també l'únic cas en què qui l'atorga no és un coc.¹⁴ Data del 27 d'abril de 1712 i comença així: «Maria Pi, coquesa vidua in villa Sta. Columbo de Farnes habitatis [...] recognosco Maria Monells vidua relicta Petri Monells tarriseris...». En efecte, l'enterrament del terrissaire Pere Monells ens ha proporcionat un petit tresor documental, en forma d'una absoluta raresa entre la documentació notarial del segle XVIII: una dona a la qual no només se li atorga una etiqueta socioprofessional, sinó que fins i tot l'han feminitzat (de coc a coquesa). No és gens habitual trobar reco-

neixements explícits al treball femení entre la documentació oficial. L'àpat, com hem dit, fou molt més modest que els descrits anteriorment. El preu final va ser de 12 lliures i el menú va incloure 105 litres de blat, prop de 3 quilos de fesols i 1,5 d'arròs. La carn va consistir en 3,45 quilograms de «tossino», poc més d'un quilogram de «moltó» i «una perdiu». Tot plegat, regat amb uns 40 litres de vi.

No obstant, el de coquesa no és l'únic exemple de treball femení remunerat relacionat amb la mort. Entre les despeses de l'enterrament del pagès de Vidreres Jaume Masferrer,¹⁵ hi trobem la següent anotació: «...pagat a Catarina Camps la suma de dos lliuras sis sous y sis diners per lo treball de rentar roba y enmortallar lo dit Jaume Masferrer». O, en el memorial del sepeli de Marianna Ros,¹⁶ hi podem llegir: «tenim pagat a la cobridora per amortallar a Maria Anna Ros [...] sis sous».

Vint-i-cinc anys més tard, el 1737, en Salvador Rabasseda seguia encarregant-se d'avituallar tots aquells que volguessin acompanyar en el dol d'algun difunt. Així ho va fer per la família Puig de l'Esparra en el comiat a Jacinto Puig,¹⁷ que havia de ser força gran quan va morir, ja que el pagador del banquet és el marit de la seva neta (i pubilla) Marianna Puig. El menú ja ens resulta familiar: poc més de 500 litres de blat, una mica d'arròs, 3 moltons sencers, 8 quilos de «tossino» i 60 litres de vi. El més interessant d'aquest document potser és el fet que en Salvador Rabasseda s'identifica socioprofessionalment com a treballador i cuiner: «Ego Salvator Rabasseda laborator et cohus...». Sembla evident que no es pot subsistir preparant només banquets fúnebres; aquests cocs havien de tenir per força un altre ofici més formal i regular. Hom podria pensar que es tracta de taverners o hostalers que puntualment es lloguen per anar a preparar tecs (una espècie de precursors setcentistes dels restaurants amb servei de càtering). Com a mínim en aquest cas, no és així. Estem davant d'un treballador agrícola que complementa els seus ingressos amb una feina concreta, especialitzada i més ben pagada que els jornals corrents d'un treballador no qualificat. Com hem anat veient, solia cobrar entre 3 i 5 lliures per organitzar els banquets i, en canvi, pagava 0,4 lliures als mossos que l'ajudaven tallant i portant llenya o pastant la farina. Els mateixos mossos amb els quals possiblement coincidia, treballant plegats, cavant, segant, podant o el que fes falta a les terres dels pagesos benestants, dels quals acabaria organitzant el banquet fúnebre.

A tall de conclusió, aquest petit treball perseguia un doble objectiu. El lector avaluarà si s'ha assolit. D'una banda, pretenia mostrar que abans la gent vivia (i convivia) amb la mort d'una manera molt diferent de com

■ Dossier especial: 50 butlletins

ho fem ara. Amb molta més naturalitat i espontaneïtat i amb menys tabús. Es vivia la mort com el que sempre ha estat: un (inevitable) acte social en el si de la vida comunitària. Ara bé, no siguem naïfs: malauradament per a ells, aquesta familiaritat amb els òbits era en bona part deguda al fet que havien hagut d'aprendre a bregar amb la mort més freqüentment del que haguessin volgut i sovint de manera prematura i sobrevinguda. Aquest darrer any i mig, qui més qui menys, tots hem hagut de tornar a aprendre a conviure amb la mort d'éssers coneguts i estimats.

D'altra banda, la segona finalitat d'aquesta aportació era posar de manifest la profunda desigualtat que hi havia en la societat de l'època i com es manifestava fins més enllà del darrer alè de vida. Els banquets fúnebres de l'elit pagesa eren econòmicament inassumibles per a la majoria dels seus veïns. Més encara, les enormes quantitats de menjar (sobretot pa) que s'encarregaven per al comiat del difunt són un senyal inequívoc de la pretesa voluntat de convertir-ho en un acte multitudinari, però també d'assegurar-se que les famílies més humils complissin amb el deure de passar a donar el condol al senyor del mas. En un món en què moltes famílies no devien viure gaire per sobre del llindar de la mera subsistència, una mica de pa a canvi d'una frase afable era una oportunitat que més valia no deixar escapar. De fet, en molts dels documents que hem citat hi ha referències explícites al «dinar» que se celebrava després del sepeli, però també a «lo pa per omplir la bassina». Per tant, no podem descartar que el dinar fos un acte més íntim, on entre els *iguals* consumien la carn i el vi, mentre que, en paral·lel, s'omplia una bacina (més aviat unes quantes) amb centenars de pans que recollien amb afany els més necessitats després de presentar els seus respectes al finat i a la seva família.

Ja per acabar, una darrera reflexió: quan es baixa a l'escala micro i s'estudien amb deteniment els casos concrets, copsem una societat profundament complexa que requereix anàlisis igualment complexes i que ens obliga a defugir apriorismes i dogmatismes. Com apuntàvem anteriorment, ens podem trobar amb la paradoxa d'un treballador que és pràctic en un ofici qualificat i que lloga altres treballadors per ajudar-lo. Els mateixos treballadors amb els quals uns dies abans potser estaven treballant colze a colze, tot lamentant plegats els exigus jornals que els pagava el senyor del mas que ara estan enterrant. Afortunadament, anem augmentant, mica en mica, el coneixement que tenim de la societat dels nostres avantpassats, trencant i superant vells esquemes i paradigmes historiogràfics. Sens dubte, publicacions com aquesta, que enguany

celebra la seva edició número 50, així com l'Associació que l'empara, proporcionen els espais de diàleg i trobada adients per a compartir, discutir i construir el coneixement històric de les societats rurals. Per molts anys (números) més pugui seguir així. Enhorabona!

Josep Mas i Ferrer ■

Notes

¹ Agraeixo a Nil Coma que tingué l'amabilitat de llegir la versió manuscrita i fer-ne valuosos comentaris.

² Per a una anàlisi més minuciosa d'aquesta matèria, vegeu el treball clàssic de DENTZER, J., *Le motif du banquet couché dans le Proche-Orient et le monde grec du VIIe siècle au IVe siècle avant*, 1982. També es poden localitzar referències i descripcions de banquets fúnebres en les obres d'alguns autors clàssics, com ara Ciceró (*Pro Scauro* VI, 11) o Homer (*Il·líada* XXIV, 660).

³ Sobre la discussió al voltant dels banquets funeraris a la Hispània preromana vegeu GARCIA, J., «Reflexiones en torno al banquete funerario ibérico». *ARYS. Antigüedad: Religiones y Sociedades*, 9, 2020, p. 119-153.

⁴ ZAMBRANO, J., «Cultura funeraria popular en España y su presencia historiográfica», dins *Meditaciones en torno a la devoción popular*, 2016, p. 514-532.

⁵ https://elcomidista.elpais.com/elcomidista/2018/01/24/articulo/1516819368_814417.html

⁶ Tots els casos citats a continuació han estat extrets de protocols notariais del segle XVIII de Santa Coloma de Farners. La tria, tant cronològica com geogràfica, és fruit de la coincidència amb d'altres recerques en curs en aquest mateix fons documental.

⁷ AHG SCo 77 14/02/1711.

⁸ Els factors de conversió de les unitats que aniran apareixent són els següents: 1 quartera = 70,32 litres; 1 càrrega de vi = 123,84 litres; 1 arrova = 10 quilograms; 1 lliura = 0,384 quilograms. Extrets d'ALSINA, C., FELIU, G. i MARQUET, LL., *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, 1990.

⁹ AHG SCo 77 14/09/1711.

¹⁰ AHG SCo 77 18/02/1711.

¹¹ AHG SCo 77 25/07/1712.

¹² No és cap error tipogràfic en la transcripció, el notari va escriure primer «ome» i a la línia següent «home».

¹³ Per exemple: AHG SCo 76 25/07/1709 i també AHG SCo 77 24/02/1711.

¹⁴ AHG SCo 77 07/04/1712.

¹⁵ AHG SCo 99 18/06/1741.

¹⁶ AHG SCo 79 27/05/1721.

¹⁷ AHG SCo 95 s.d.

Sant Antoni de Calonge, assentat sobre l'arenal del mar

Mirant la façana de Sant Antoni de Calonge des del passeig marítim Josep Mundet i al final de l'avinguda Mediterrània, fos en un o en l'altre costat de la desembocadura del Collet al mar, en aquesta contrada hi ha hagut un port en diferents etapes històriques: quan es tractava d'una vila romana (restes arqueològiques), durant la baixa edat mitjana (documentat des del segle XV); i, més endavant, amb certa construcció naval durant el segle XVIII. Hom començà a edificar cases a l'actual Sant Antoni durant aquest mateix segle XVIII, amb el màxim esplendor del port i construcció naval. La població va créixer considerablement ja en el segle XIX, pel món del suro. Durant la segona meitat del segle XX, el turisme de masses provocà l'edificació a gran altura de quasi tota la façana marítima de Sant Antoni (a la imatge). Al fons, veiem Treumal (al segle XIV Trochmal), amb la coneguda Torre Valentina, que és l'altra desembocadura de les Gavarres al mar, amb un emblemàtic camí de ronda fins arribar a Platja d'Aro.

Hem assistit a bastants Seminaris d'Història Rural, organitzats pel Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona. En el del dia 17 de febrer de 2012, el convidat fou el doctor Mario Zucchitello (Tossa de Mar), que intervingué en una sessió titulada «Fonts documentals per a l'estudi del comerç marítim català». Zucchitello exposà les seves recerques i va animar a obrir línies de recerca que permetessin aprofundir en el coneixement de les interaccions existents al món rural del litoral, però també del rerepaís, entre les activitats agràries i les activitats marítimes, de manera especialment vinculades al comerç marítim.

Fruit d'una continuada recerca nostra sobre aquest tema, arribarem a la conclusió que la carena Coma de Fonts-Sant

Daniel-Collet de Sant Antoni fou l'assentament humà fins el segle XVII i, a començaments del segle XVIII, la població també s'establí al costat de la platja, amb el nom actual de Sant Antoni de Calonge, fet relacionat amb el port i amb la construcció naval, a càrrec dels mestres d'aixa i de calafat. Així ho exposàrem en el Teatre Mundet en ocasió de les Jornades Europees de Patrimoni a Sant Antoni, en una conferència, el dia 28 setembre de 2012. Vam comptar amb la participació de l'arqueòleg Jaume Badias Mata, aleshores vinculat al Museu de la Pesca de Palamós i a la Càtedra d'Estudis Marítics de la Universitat de Girona.

Pesca local a Sant Antoni, ja reglamentada des de 1245

Ja abans de la vila i port reial de Palamós (1279), a l'edat mitjana, en algun indret de l'actual Sant Antoni hi havia algun tipus de port, ja que una activa pesca fou regulada per les ordenances de 1245. Reflexionant sobre el conjunt de documents d'aquella època que hem analitzat, opinem que en una primera etapa el port de Palamós fou predominantment militar, mentre que el de Sant Antoni fou sobretot comercial. A la badia hi coexistiren els dos ports fins a principis del segle XIX.

L'historiador Antoni Ginot Julià, recentment alumne de doctorat de la Universitat de Girona, seguint el camí fressat per Zucchitello, aclareix, pel que fa a les comunitats rurals costaneres de Tossa, Lloret, Blanes i Palafolls, que a l'edat mitjana eren un conglomerat d'oficis agrícoles, marítics i artesanals, formant un tot conjunt. Com a peces claus d'aquest grup, els pescadors eren també presents en el sistema del mas, ja sigui com a hereus, propietaris, esposos de pubilles,

Vista de la badia de Palamós i Sant Antoni des de la Germandat Artur Mundet; a l'esquerra, port de Palamós; a la dreta, desembocadura al mar de les Gavarres per Treumal. Fotografia: Esther Loaisa Dalmau

■ Dossier especial: 50 butlletins

Unes poques eines utilitzades per mestres d'aixa i de calafat, seleccionades de la col·lecció de l'Ajuntament de Calonge i Sant Antoni. Fotografia: Esther Loaisa Dalmau

o com a fills externs de famílies pageses. Per cert que alguns d'aquests masos acabaren en mans de pescadors. Arribem a les mateixes conclusions pel que fa a Calonge i Sant Antoni, ja que, entre d'altres, hem trobat documentats pescadors de les famílies pageses del Mas Ribot de Fonts i del Mas Molla de la Riera.

Els pescadors pagesos establerts en l'actual Sant Antoni durant el segle XVIII anaven a treballar terres al Pla, a Sant Daniel i a Coma de Fonts. I el capbreu del duc de Sessa de 1791, pel que fa a la pesca obtinguda a Sant Antoni, distingeix entre la xàvega i les xarxes per sardines, i per a ambdues arts de pesca redueix el delme del 10,00% al 6,66%.

L'actual Sant Antoni neix amb la construcció naval del segle XVIII

Una drassana és el lloc on es construeixen i es reparen les embarcacions. Al segle XV s'inicià un període d'esplendor de les drassanes de Mataró, Arenys de Mar, Blanes i Sant Feliu de Guíxols. A Sant Antoni de Calonge, ja en el segle XVIII, les drassanes s'ubicaren vora la mar. Els vaixells eren construïts en fusta, però hom també hi emprà els metalls en les àncores i certs additaments.

Sota la Torre Aixada (avui Torre Roura), hi hem localitzat el «Jardí del Rei» del nostre municipi, un viver de la Corona a la segona meitat del segle XVIII, terreny en el qual es criava el planter de determinats arbres. Els pagesos, posteriorment, plantaven aquests plançons a les seves peces de terra o riberes, i al final servien per a fusta a les drassanes de la badia (Palamós i Sant Antoni). El 1860 l'Estat

espanyol, a través d'una desamortització civil, subhastà aquesta finca i passà a un particular.

El mestre d'aixa és el menestral que, a les drassanes, treballa la fusta que servirà per als vaixells i projecta i construeix tota mena d'embarcacions. El calafat és el menestral que impermeabilitza les naus a fi d'impedir-hi el pas de l'aigua. A Barcelona, el 1710 s'unificaren mestres d'aixa i de calafat; i el 1761 s'instituí el gremi de mestres d'aixa i de calafat, que gaudí d'una gran importància fins l'any 1813, quan les Corts de Cadis decretaren la llibertat de treball. De la col·lecció d'eines de l'Ajuntament de Calonge i Sant Antoni, n'hem seleccionat i fotografiat algunes, que eren utilitzades per mestres d'aixa i de calafat.

En la conferència del 13 de desembre de 2002, Antoni Illa (Ateneu Popular), donà exemples de vaixells construïts a Sant Antoni: el *San José* (1770, 18 tones), a càrrec de Josep i Rafael Mont; i el *San Antonio de Padua* (1778, 16 tones), a càrrec de Pere i Josep Mont. Altres nissagues del sector foren els Planas de Sant Antoni i els Vilar de Calonge.

Agraïm sincerament a l'Associació d'Història Rural que ens hagi permès divulgar en el número 50 del *Mestall* aquesta modesta recerca nostra, que en bona part ha estat fruit d'allò que hem anat aprenent a partir de les monografies editades i participant en diverses de les activitats organitzades al llarg dels anys.

Joan Molla Callís i
Esther Loaisa Dalmau ■
Ateneu Popular de Calonge i Sant Antoni

Fusta incombustible

Notes sobre la manufactura de pipes de bruc a les comarques gironines

El 19 de març de 1939, pocs dies després de l'entrada de les tropes franquistes a la ciutat de Girona, la Cambra Oficial de Comerç i Indústria va enviar a l'Institut Nacional d'Estadística una relació de tots els exportadors i importadors de la seva circumscripció, que comprenia, bàsicament, el Gironès, l'Alt Empordà, el Pla de l'Estany, la Selva i una petita porció del Baix Empordà (AHG, INE, 518). No era

una relació gaire extensa. Només hi constaven 57 noms: algunes empreses, alguns sindicats agrícoles i molts comerciants i industrials identificats individualment. Amb poques excepcions (els negociants de taps de suro i les Indústries Químiques i Tartàriques S.A. de Palau Sacosta), es tractava d'exportadors de productes agraris i forestals sense elaborar o amb una manufactura inacabada. Era la radiografia

Dossier especial: 50 butlletins ■

del que havia quedat després de tres anys de guerra.

Un element que crida l'atenció en aquesta relació és la presència de quatre exportadors de «trozos de madera de brezo para pipas». Es tracta de Joaquim de Careda de Pastors, Francisco Pagès Casellas, Ricard Ribas Figueras i Pere Soler Aulinas, els tres primers domiciliats a Figueres i el darrer a Amer. És probable que alguns només fossin intermediaris; el darrer era industrial. Encara que la font no ens proporcioni dades comparables sobre l'import o el volum de producció exportada, un 7% de la nòmina d'exportadors no sembla menystenible, especialment si ens posa sobre la pista d'un sector minúscul, que passa absolutament desapercebut. Em refereixo a la producció de pipes de bruc, ja sigui en la seva forma final (tornejada i vernissada) o com a escalaborn —«trozo de madera»— bullit i preparat per a la seva transformació.

Dissortadament, les estadístiques del comerç exterior no permeten seguir l'evolució a llarg termini d'aquestes exportacions, a causa de la inexistència d'una partida aranzelària específica. En funció del grau d'elaboració de la mercaderia exportada, les pipes de fusta compartien amb altres manufactures forestals diverses partides de l'aranzel. Es confonien amb elles, sense que puguem destriar-les. Indubtablement, però, es tracta d'un sector amb vocació exportadora des dels seus orígens.

De fet, la seva instal·lació a Catalunya i a Espanya s'explica pel ràpid esgotament, cap a finals del segle XIX, de la rabassa de bruc a les àrees de proveïment inicials d'aquesta indústria: les muntanyes del Jura francès, la Maremma toscana i els vessants muntanyosos de Còrsega (Talbot, 1899). Fou la demanda procedent d'aquesta indústria, focalitzada en una petita vila del departament francès de Jura, molt a prop de Ginebra i de la frontera amb Suïssa, la que impulsà l'establiment a Catalunya (i en altres llocs) de petits tallers d'indústria rural dedicats a la producció d'escalaborns per a la seva exportació.

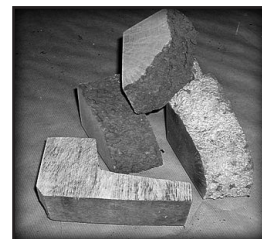
A escala mundial, la fabricació de pipes amb bruc va començar a mitjan segle XIX, precisament a la vila francesa a què ens referíem en el paràgraf anterior, Saint-Claude. La seva abadia havia estat un nucli de peregrinació religiosa i havia propiciat el creixement, al seu voltant, d'un sector artesanal especialitzat en la talla d'objectes pietosos de fusta (rosaris, imatges, etc.). En francès s'anomena *tabletterie*, o sigui, la talla en marfil, nacre, os i

fustes precioses. Alguns d'aquests artesans varen evolucionar cap a la producció de pipes de fusta i, en els múltiples assajos que deurien fer, varen descobrir la rabassa de bruc. A partir de 1851, si hem de fer cas d'un informe de l'Exposició Universal de 1862 (Rondot, 1863: 52), els artesans de Saint-Claude van convertir-se en el competidor que acabaria desplaçant la pipa ceràmica que havia predominat fins aleshores. Els antics centres pipers, com Gouda o Saint-Omer, especialitzats en pipes de terrissa construïdes amb motllos —molt abans que sorgís el famós sistema de fabricació americà!—, varen entrar en decadència, de la mateixa manera que també va decaure l'activitat de nuclis pipaires més propers a nosaltres, com fou el cas de Palamós (Trijueque, 2000: 90). Alhora, naixia i s'expandia una nova geografia del sector, amb epicentre a Saint-Claude, i amb nombroses ramificacions pel que fa als proveïdors de matèria primera i semielaborada.

La pipa de bruc era, certament, més cara i costosa que la de caolí o de terrissa grisa, però tenia avantatges importants, especialment la seva resistència i duresa. La fragilitat de la pipa ceràmica era, per contra, molt elevada: un fumador, amb facilitat, podia trencar-ne unes quantes al llarg d'una setmana. Alhora, la fusta de bruc podia tenir un pes prou lleuger i, sobretot, era incombustible. Aquesta darrera característica la posicionava per davant d'altres fustes que també s'havien utilitzat com a matèria primera de la casoleta, però presentaven problemes de combustibilitat.

La geografia de la matèria prima condiciona i explica bona part de la distribució territorial dels productors d'escalaborns. Es tractava bàsicament d'una indústria rural, que s'ubicava a prop dels dos recursos que inicialment requeria: rabasses de bruc i salts d'aigua. Aquests darrers calien per generar l'energia necessària per moure les serres circulars amb les quals els operaris obrien la rabassa i feien un primer esbós de la peça. Es tractava d'una fusta molt dura i de gruix considerable. La potència de les serres havia d'estar en consonància.

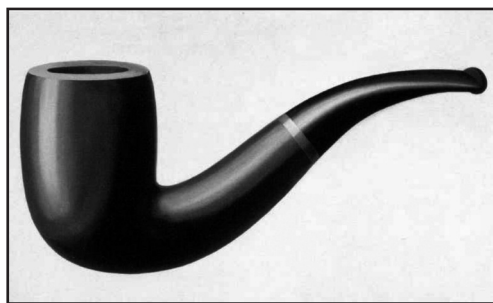
El bruc (*erika arborea*), si bé compta amb una distribució mundial més àmplia (des de l'est del continent africà, a l'Àsia menor, el Caucas o Escòcia), té una forta presència a la conca mediterrània. Generalment s'associa a sòls pobres i a brolles. La part aèria s'utilitzava com a feixina per als forns (fleques, forns de calç, forns de terrissa, etc.). La part interessant per a l'elaboració de pipes, però, no és aquesta, sinó el bulb o rabassa que es

Diversos tipus d'escalaborn de rabassa de bruc.
Font: www.briarblocks.net

■ Dossier especial: 50 butlletins

forma a l'arrel de la planta, i que té un creixement més lent. Un bruc de 10 anys pot donar una rabassa d'un quilo de pes; el creixement posterior depèn molt de les característiques del sòl i del context on es trobi la planta (Alexandrian, 1981). A Susqueda, es diu que s'havia arrencat una rabassa de fins a 112 quilograms. Més enllà d'aquests extrems, calien entre 25 i 30 anys per tal que una rabassa adquirís les característiques adequades per a obtenir-ne una bona pipa.

La famosa pipa de Magritte.
Los Angeles County Museum

Tot i que la primera notícia sobre la nova tecnologia de producció de pipes de bruc a les comarques gironines és de 1860, és probable que el seu desenvolupament no es produís fins la darrera dècada del mateix segle. Certament, l'any 1860, tot just una dècada després de l'eclosió del pol de Saint-Claude, un veí de Girona, Francisco Javier Fonalleras, va aconseguir

un privilegi de patent per a introduir «una màquina para la fabricación de pipas de fumar con raiz de brezo» (*Gaceta de los caminos de hierro*, 21.10.1860). Però no ens consta que això, com tantes altres patents, es materialitzés en cap iniciativa fabril concreta. És probable que les primeres iniciatives fossin protagonitzades per alguns serradors francesos que varen arribar a la regió gironina cap a la dècada de 1880. Aquest moment coincideix, precisament, amb les notícies sobre l'esgotament del bruc a les zones de proveïment de Saint-Claude.

Un dels serradors novinguts fou Baptiste Moulines Renau, natural de Serres (departament d'Aude). L'any 1887 va traslladar-se a Maçanet de Cabrenys, al molí de la Cardona, a fi d'instal·lar-hi una serra d'escalaborns de bruc. Baptiste Moulines fou el primer d'una nissaga d'industrials maçanetencs que va mantenir l'activitat pipaire durant quatre generacions. El seu fill Enric Moulines Giralt va sol·licitar un parell de patents d'invenció vinculades a l'elaboració de pipes el 1896 i el 1898; i el besnet Enric Moulines Salvatella (reconegut prohom local) va apostar per ampliar el negoci dels escalaborns a la fase de tornejat i acabat (1973). Va crear una marca comercial pròpia: Salvatella. El creixement de l'empresa, que va arribar a produir 15.000 pipes al mes, el va portar a adquirir o a instal·lar serradores en altres punts de la província de Girona (Arbúcies i Santa Coloma) i també fora de Catalunya (Ciudad Real, Toledo i Cadis).

Simultani en el temps fou l'establiment en un molí d'Amer de Pierre

Payrolet, també francès, però en aquest cas procedent de Perpinyà. A Amer, segons sembla, hi varen arribar a coexistir fins a tres fàbriques dedicades a la producció d'escalaborns de bruc. És probable que un altre serrador francès, de cognom Blanche, també aterrés al municipi. La nissaga del primer, en qualsevol cas, fou la que tingué major continuïtat intergeneracional en la manufactura d'escalaborns de bruc; Joan Pere Soler Molina en fou el darrer epígon. El pare d'aquest, Pere Soler Aulinas, l'hem trobat abans a la llista d'exportadors de 1939. Cap a l'any 1950 varen saltar a la producció industrial de pipes acabades (amb la marca Eskuare), tot i que només va funcionar una dotzena d'anys. Durant aquest període, també varen expandir l'empresa cap altres indrets (Sant Aniol de Finestres, les Hurdas, etc). Amb posterioritat, Joan Pere Soler, a més d'escalaborns per a l'exportació, va continuar fent el tornejat i acabat de la pipa només a escala artesanal.

La geografia pipaire, per bé que limitada, no es va reduir, tanmateix, a les dues localitats esmentades fins ara: Maçanet de Cabrenys i Amer. També en tenim constància a Santa Coloma de Farners, a Sarrià de Ter, a Sant Celoni, a Osor, a la Cellera de Ter, a Llorà, a Sant Aniol de Finestres, a les Planes d'Hostoles, a Torelló, a Vic, etc. La fàbrica de Torelló (Ibérica de Pipas S.A.) va ser fundada l'any 1920 i, després d'una etapa dedicada als escalaborns, el 1941 va començar a produir pipes acabades que, amb el temps, anaren tenint diverses marques (Clipper, Swenson, etc). La fàbrica de Vic, va fundar-la Josep Niubó l'any 1933, en un context altament depressiu que va afectar molt els circuits comercials internacionals, i des de l'inici ja es va orientar cap a la producció de pipes acabades (sota la marca Everest) destinades al mercat espanyol, motiu pel qual va comprar maquinària a Saint-Claude i va contractar treballadors que procedien de la mateixa població.

La toponímia i les restes constructives també permeten inferir l'existència d'altres focus de producció, segurament de més curta volada: a Requesens hi trobem una serradora dita *les pipes* i vinculada al complex del castell reconstruït pels Rocaberti el 1899; a Arbúcies hi ha el *molí de les Pipes*; a Rabós, la *fàbrica de les Pipes* instal·lada en el molí del Mig. Bolòs i Nuet (1983: 70) també es refereixen a tres molins reconverts en serradores per pipes a la vall de Llémena, un dels quals va integrar-se a l'empresa dels Soler.

També sota el pantà de Susqueda, només visibles quan l'aigua baixa per sota del 30%, hi ha les restes del molí de

Querós, on Martí Hom, que de jove anà a Saint-Claude a fi d'aprendre l'ofici, produïa escalaborns. Foragitat per la construcció de l'embassament, va fer estada durant uns anys al Pasteral, a Algeciras i altres llocs i, finalment, establí una fàbrica a Sarrià de Ter l'any 1965, on el seu fill Jaume va continuar produint escalaborns fins la jubilació.

La intensa explotació dels boscos catalans per extreure'n rabasses de bruc va conduir a un creixent esgotament dels recursos i a un encariment del preu de la matèria primera. El mateix motor que havia portat aquest sector a Catalunya tornava a aparèixer ara, però com a factor d'expulsió. Algunes empreses catalanes (els Moulines, Soler, Hom), durant les dècades de 1950 i 1960, varen instal·lar serradores en altres regions espanyoles (a Cadis, a Salamanca, etc.), cercant-hi no tant mà d'obra com, sobretot, rabasses de bona qualitat.

La indústria catalana de la pipa de bruc, al llarg del segle xx, va mantenir-se com un sector minúscul tant en termes de producció, com en termes d'ocupació i d'ingrés. Això en dificulta la seva visualització. El nombre d'empreses industrials era petit (set a Catalunya durant la dècada de 1980, quan ja havia començat la crisi que les liquidaria, a més d'alguns artesans que s'orientaven a un circuit mercantil diferent) i la demanda laboral que realitzaven era limitada, per bé que durant les etapes més expansives podien arribar a implicar, entre treballadors directes i bosquetans que proveïen de rabassa, alguns centenars de persones. Només tardanament el sector va desplaçar-se cap a la darrera fase del cicle productiu, amb l'aparició d'algunes indústries de tornejat i acabat. L'any 1946 l'enginyer forestal i propietari selvatà, Lluís de Prat, encara lamentava la inexistència de fàbriques de tornejat que permetessin produir pipes «hasta su final». Ell ho atribuïa a les patents i al secretisme de les empreses estrangeres en relació als torns especials que permetien produir en sèrie. Les primeres iniciatives en aquest sentit, tanmateix, ja s'havien començat a produir a Osona, fora dels límits de referència de Lluís de Prat. El desafiament més important a llarg termini, el que condicionaria la seva supervivència, no va aparèixer fins a finals de la dècada de 1970, quan es conjugà un canvi de gustos dels consumidors de tabac amb les primeres legislacions sanitàries de caràcter restrictiu. Les dificultats, fetes evidents des de principis dels vuitanta, varen obrir la porta a les fallides i, en cas de supervivència, a la jibarització empresarial.

Enric Saguer ■

Referències citades

ALEXANDRIAN, D. (1981) «Une étude sur la bruyère arborescente pour la fabrication des pipes», *Technique et forêt*, XXXIII (2), p. 127-133.

BOLÓS, J. i NUET, J. (1983) *Els molins fariners*, Barcelona, Ketres.

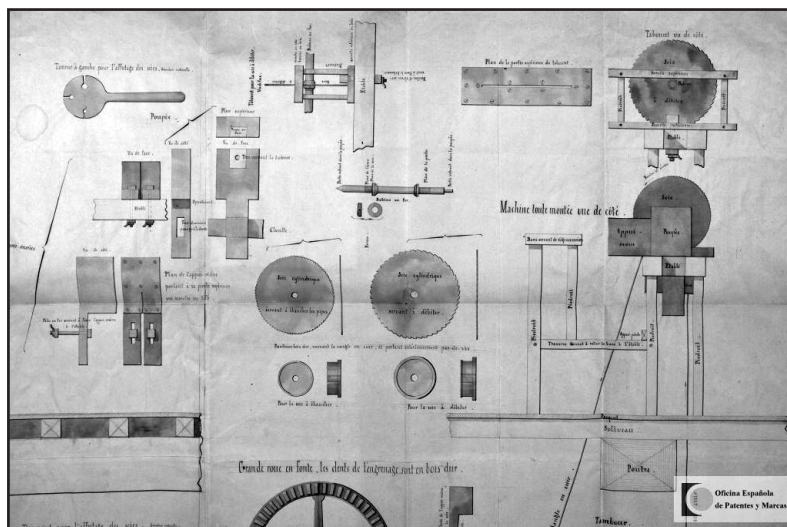
PRAT ROURE, L. de (1946) «Una industria forestal de artesanía», *Montes*, 11, p. 430-433.

RONDOT, N. (1863) *Exposition Universelle de 1862. Rapport*, Paris, Imprimerie Centrale des Chemins de Fer.

TALBOT, F. A (1899) «The making of a pipe», *The Windsor magazine: an illustrated monthly for men and women*, Londres, p. 637-644.

TRIJUEQUE, P. (2000) *Breu recull de la història de Palamós*, Palamós: Ajuntament de Palamós.

Historia de la Propiedad Industrial, *Buscador de Propiedad Industrial*: <http://historico.oepm.es/buscador.php> [consulta realizada el 2021.12.17]

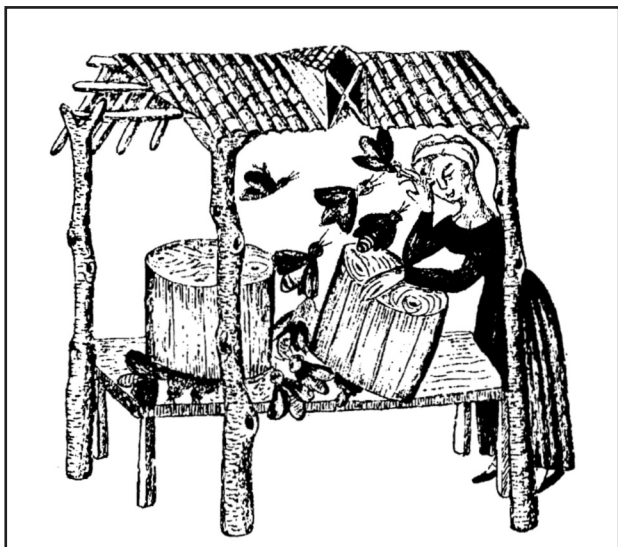

Màquina de fabricació de pipes de bruc per a la qual Francesc Xavier Fonalleras va demanar un privilegi d'introducció el 14 de maig de 1860. Font: Sáiz, P.; Llorens, F.; Blázquez, L.; y Cayón, F. (Drs.): Base de datos de solicitudes de patentes (España, 1878-1939), OEPM-UAM, Madrid, 2000-2008, <http://historico.oepm.es>

■ Dossier especial: 50 butlletins

L'apicultura pagesa a l'edat mitjana

Apunts per a una recerca

Ruscs sota un teulat, segons una miniatura del Dioscòrides (Lat. 933, f. 92) de la Biblioteca Estense (Mòdena)

L'apicultura pagesa en temps medievals resta insuficientment estudiada. A la conca mediterrània s'ha intuït que fou una activitat de complementarietat, tot i que en contextos i cronologies concretes es convertí en una activitat altament especialitzada. El projecte «Bees in the Medieval World. Economic, environmental and cultural perspectives» del

King's College London i finançat per la Fundació Leverhulme ha estudiat la producció, el comerç i el consum dels productes apícoles (cera i mel) des d'una perspectiva comparada, entre el nord i el sud d'Europa durant el període 1300-1600. Respecte del primer dels aspectes (la producció) una de les principals aportacions del projecte ha estat la de constatar la ubiqüitat apícola en contextos ecològics variats al sud d'Europa. A la llum d'una sèrie d'evidències documentals, aquesta col·laboració per al *Mestall* introdueix algunes preguntes sobre l'apicultura pagesa al Principat de Catalunya durant la baixa edat mitjana.

Les notícies sobre la cria d'abelles són escasses a la documentació notarial de l'edat mitjana que, com és ben sabut, es tracta d'una de les fonts més riques per estudiar els espais rurals. A tall d'exemple, d'un buidatge recent efectuat sobre un total de 3.082 actes comercials relacionades amb bestiar (comandes i compravendes) i corresponents a Cassà de la Selva, Caldes de Malavella, Monells, Corçà i Sant Feliu de Guíxols emeses entre els anys 1328 i 1371, tan sols dues inclouen la transacció de ruscs d'abelles.¹ Tanmateix, que la producció apícola sigui pràcticament absent de les actes comercials no nega el fet que l'explotació dels ruscs estigués força estesa entre les explotacions agrícoles del país. A tall d'hipòtesi, molts masos devien assumir una producció mínima de mel i de cera. Aquesta producció hauria servit per abastir la unitat familiar, per satisfer els censos i per comercialitzar-ne, quan era possible, l'excedent generat.

Així, una de les formes indirectes d'acreditar l'existència de l'activitat apícola humanitzada és a través de l'aparició de censos en forma de cera en contextos agrícoles —resulten més rars els que exigien mel, tot i que no són inexistents—, ja des de ben antic. A títol d'exemple, si l'any 1071 dues dones reconeixien el pagament d'un cens de cera al cenobi de Sant Joan de les Abadesses per la tinença d'una terra, tan sols quatre anys abans el prevere de Susqueda s'havia compromès a entregar dues *veneras* de mel (possiblement, un recipient que fixava una mesura) a la canònica de Vic.²

L'ocupació d'un mas i el reconeixement de servitud a una senyoria, la detenció de terra i de finques urbanes en emfiteusi, o fins i tot l'accés als boscos³ eren compensats, en diferents espais, amb prestacions en forma de cera. Així, a la baixa edat mitjana, la cera ja s'havia convertit en una forma habitual de satisfer les exaccions senyorials. L'any 1354, Bernat Nadal, de Santa Cristina d'Aro, reconeixia ser home propi i soliu del monestir de Sant Feliu de Guíxols, ja que el seu pare, Nicolau Nadal, ho havia estat.⁴ A banda de fer els homenatges acostumats al procurador de l'abat, es comprometia a pagar, en reconeixement de la servitud, una lliura de cera cada Nadal. Els censos generals prestats a raó de la tinença de les peces de terra podien també incloure aquest producte i, específicament, fer-ho mitjançant aquesta mesura simbòlica.⁵

De tot plegat, també en són testimoni els impostos indirectes que gravaven aquesta producció. El *redelme* o impost sobre la renda de Cruïlles al segle XIV preveia la tributació d'una vintena part sobre totes les mesures de mel i de cera produïdes pels pagesos.⁶ A la vila de Valls, l'any 1394, també per un impost sobre la renda, hom havia de procurar ser precís en declarar el nombre de ruscs, ja que, si la mel o la cera no eren venudes, es tributava igualment en funció d'un valor estimat.⁷ En una cronologia més avançada, l'any 1522 els habitants d'Ullà eren obligats a pagar 1 diner (d.) per cada buc que estigués poblat d'abelles; però el reconeixement només es podia efectuar passat el mes de març, ja que l'hivern constituïa un repte per a aquests insectes, que, si no eren correctament atesos per l'apicultor, podien morir durant els mesos més freds.⁸

Dossier especial: 50 butlletins ■

Finalment, els inventaris dels masos, dels albergs urbans, o fins i tot els testaments donen indicis sobre l'activitat apícola. L'inventari *post mortem* dels béns de Joan Sabater de Fortianell, a la parròquia de Fortià, indica la possessió de «III buchs de abaylles» l'any 1411; o, vint anys després, la vídua de Pere Millà, del lloc de Basella (Siurana), reconeixia tenir «I case de buchs».⁹ Per la seva banda, l'any 1387 Nicolau Orpí, del terme de Tortosa, havia llegat a un dels seus marmessors deu «cases d'abelles de les millors».¹⁰

Exactament, tal com ocorre amb l'aviram i els ous, la mel i la cera eren àmpliament estesos entre l'estament pagès, però, en canvi, es tracta de productes documentats de forma marginal en les actes comercials protocol·litzades davant del notari. Cal buscar d'altres tipus d'indicis, com els suara esmentats, per acreditar-ne l'existència.

Les abelles eren captades en ruscs artificials, que majoritàriament eren confeccionats amb suro, al nord, o bé amb canyís, al sud del Principat, dels quals se n'extreia la mel i la cera, productes que posteriorment havien de ser separats i processats. La cera verge, de tonalitat groguenca, es fonia en aigua bullent, es colava i se sotmetia a pressió en un torn o molí, que són infraestructures molt mal documentades al Principat. Finalment, si era necessari, la cera s'emblanquia exposada al sol en un procés que requeria certa expertesa.

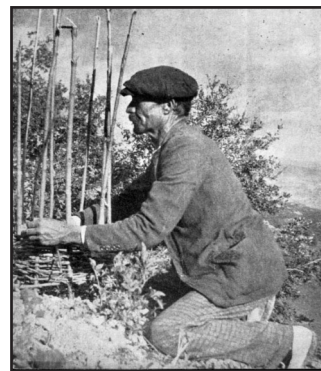
Tenint en compte la massa documental analitzada, en general, els masos solien tenir cura d'un nombre de ruscs reduït, tal i com apuntaven els exemples precedents. Segurament, entre tres i deu. En condicions climatològiques favorables, al Mediterrani, un rusc tradicional proporcionava dues collites senceres (al juny i al setembre) que, en total, podien donar entre 2 i 3,5 litres anuals de mel i menys d'1 quilogram de cera, fet que, especialment en el cas de la mel, donava peu a comercialitzar-ne un petit excedent.¹¹

Amb tot, també es localitzen explotacions apícoles de més envergadura, que donen a entendre que alguns pagesos, tant a la vegueria de Girona com al sud del Principat, s'haurien especialitzat en aquesta activitat. En aquest sentit, la comptabilitat de la Lleuda de Mediona, un impost d'origen reial que gravava la compravenda i el passatge de mercaderies a la ciutat de Barcelona, acredita que la major part de cera i de mel domèstiques que es consumia a la ciutat entre els segles xv i xvi provenia bé de la vegueria

de Girona, bé de l'àmplia zona que s'estén entre l'Anoia-Penedès i el Maestrat.¹²

Les explotacions apícoles clarament extensives solen documentar-se en contextos ecològics propicis, terrenys de garriga allunyats de cultius sensibles a les abelles (especialment, la vinya). En aquest sentit, les ordinacions localitzades per algunes localitats del sud del Principat no només prescriuen distàncies mínimes entre els abellars per tal de no fer col·lidir els radis de vol de cada colònia, sinó també les distàncies respecte a determinats cultius; o veden la convivència entre els ruscs i el pasturatge de ramats d'ovicaprins.¹³ A les comarques gironines, les zones de muntanya baixa, per exemple les Gavarres o l'Ardenya, són espais que compleixen amb aquestes requisits, i s'hi localitzen les explotacions més importants. Indicativament, al mercat de la Bisbal d'Empordà, a finals del segle xiv, es tributava una onzena part de diferents productes provinents del bosc: calç, llenya, carbó, mel i cera. Això és un indicatiu de la complementarietat entre diferents formes d'explotació forestal.¹⁴ A títol d'exemple, l'any 1354 Pere Martí, del veïnat del Vilar de Santa Cristina d'Aro, vengué a Pere Andreu, el carnisser de Sant Feliu, 40 ruscs (*abeys*) amb totes les seves abelles que tenia al lloc de Sespinedes, dins de la parròquia de Sant Feliu.¹⁵ En el cas de l'Ebre, amb un parcel·lari menys atapeït, aquestes explotacions eren més viables. Un cas notable són els 400 ruscs fets de canyes i coberts d'argila que un mercader de Beseit, al Matarranya, va vendre l'any 1462 al seu germà, un pagès de Tortosa.¹⁶ L'orientació comercial d'aquestes explotacions queda fora de dubte, així com la capacitat d'aquesta activitat per a relligar el rerepaís amb els centres redistribuidors i les ciutats consumidores. No pot estranyar, en aquest sentit, que entre les darreries del segle xiv i inicis del xv, la ciutat de Tortosa es convertís en el principal centre exportador de mels de qualitat cap a Itàlia i l'Orient.¹⁷

Tenint en compte el gran nombre de ruscs que poden documentar-se junts, l'especialització del procés i la identitat d'alguns dels actors implicats, pot afirmar-se que l'apicultura al Principat durant les darreres centúries medievals fou una activitat orientada al mercat. Amb tot, també hi ha indicis del fet que moltes famílies practicaven una apicultura de menor escala, que, en darrera instància, hauria contribuït a diversificar la producció dels masos i a dotar la pagesia de major autonomia econòmica.

Abellaire construint una arna, segons la portada de desembre de 1935 de la revista *Agricultura i ramaderia*

Dossier especial: 50 butlletins

Notes

¹ SALES I FAVÀ, Lluís, «Leasing, fattening and guarding livestock in times of crises: north-eastern Catalonia, c. 1330-1370», *Agricultural History Review*, 69 (II), 2021, p. 169-191.

² FELIU, Gaspar i SALRACH, Josep Maria, (dirs.), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Barcelona, Fundació Noguera, 1999, vol. III, doc. 765; ORDEIG I MATA, Guillem de Balsareny, bisbe de Vic, successor d'Oliva, Barcelona, Fundació Revista de Catalunya, 2020, p. 151.

³ Arxiu Capitular de Girona (ACG), Pabordia de novembre, Capbreu de Lloret de 1317, f. 14v-15r (1317-VI-13).

⁴ Arxiu Històric de Girona (AHG), Notaria de Sant Feliu de Guíxols, Sfe 9, f. 4r (1354-VIII-1).

⁵ A títol d'exemple, vegeu-ne un cas a AHG, Notaria de Sant Feliu de Guíxols, Sfe 886, f. 54v-55v (1362-XI-2).

⁶ AHG, Notaria de Monells, Mn 172, s.f. (1361-XI-14).

⁷ MORELLÓ BAGET, Jordi, «Els impostos sobre la renda a Catalunya: redelmes, onzens i similars», *Anuario de Estudios Medievales*, 27/2 (1997), p. 936.

⁸ AHG, Notaria d'Ullà, Ua 226, f. 55r (1522-VI-30).

⁹ AHG, Notaria de Castelló Empúries, Ca 1624, q. s. (1411-I-26); AHG, Notaria de Siurana, Si 87, s.f. (1432).

¹⁰ Arxiu Comarcal del Baix Ebre (ACBE), Fons notarial de Tortosa, reg. 4, f.52r (1387-VI-2).

¹¹ SALES I FAVÀ, Lluís; SAPOZNIK, Alex; WHELAN, Mark, «Beekeeping in late medieval Europe: A survey of its ecological settings and social impacts», *Anales de la Universidad de Alicante*, 22, 2021, p. 275-296.

¹² SALES I FAVÀ, Lluís, «Un llongorri carregat de mel». The trade of honey in the Crown of Aragon (XV-XVI c.), *Journal of Medieval Iberian Studies*, en premsa.

¹³ A títol d'exemple, vegeu MARTÍNEZ I GARCIA, Manel, *Apicultura tradicional a la Conca de Barberà*, Cossetània, Barcelona, 2010, p. 16-19.

¹⁴ Arxiu Diocesà de Girona (ADG), Lletres, U-64, f. 57r-58r (1371-X-17).

¹⁵ AHG, Notaria de Sant Feliu de Guíxols, Sfe 9, s.f. (1354-XII-23). El terme «abell» o «abey» significa rusc d'abelles o, alternativament, abellar, un conjunt de ruscs. Vegeu ALCOVER, Antoni M. i BORJA MOLL, Francesc de, *Diccionari català-valencià-balear*, Barcelona, Gràfiques Instar, 1968-1969, vol. 1: «abell».

¹⁶ ACBE, Fons notarial de Tortosa, reg. 82, f. 49v-50 (24-IX-1462).

¹⁷ VILELLA VILA, Francisca, *El movimiento comercial del puerto de Tortosa en la Edad Media según los libros de la «Ileuda» de mediados del siglo xv: aportación al conocimiento del comercio mediterráneo en la baja edad media*, Universidad de Zaragoza, Tesis Doctoral inèdita, 1991.

Una dona a càrrec de dos ruscs, segons la miniatura del Saltiri Isabella, en llatí i anglonormand, amb el Te Deum (Cod. Gall. 16, f. 57) de la Biblioteca Estatal de Baviera (Munic), segle XIV. Font: www.digitale-sammlungen.de/en/details/bsb00056556

El llibre de «Casos resolts»

El vademècum de Josep Moner i Vilar,
rector de la parròquia de Vilatenim
(segona meitat del segle XIX)

Dono a conèixer un tast, un breu resum del contingut del llibre *Casos resolts*, manuscrit de la segona meitat del segle XIX, del rector de Vilatenim (*Villa Teminii*) Josep Moner i Vilar, natural de Peralada, escrit en català, castellà, amb breus textos interpolats en llatí. Aquest capellà de poble apuntava de fonts diverses: jurisprudència, edictes publicats al

Boletín eclesiástico del obispado de Gerona, obres teològiques i litúrgiques, consells de capellans de pobles veïns, etc. Això, ho feia amb la intenció de trobar possibles solucions, ajustades a dret, a la moral vigent, a les lleis i als costums del país, per tal de resoldre problemes puntuals, majors i menors, alguns de domèstics, al costat d'altres d'escabrosos o d'in-

sòlits que se li presentaven puntualment a la rectoria o bé per als quals calia estar preparat per solucionar-los amb coneixement de causa, com a pastor d'ovelles que era. També hi ha copiats alguns models de cartes, instàncies que indiquen com t'havies d'adreçar al bisbe, a altres autoritats civils i militars, com fer un certificat, etc.

Com veurem, el temes que s'hi tracten són de diversa consideració. L'adjectiu «resolt» indicaria que havia trobat el principi jurídic o legal, la font del problema. També que, possiblement, era un cas real que, amb la legislació en mà i els seus coneixements del dia a dia, havia pogut resoldre.

Aquest vademècum és una font d'informació important per tal d'entendre millor l'anàlisi dels comportaments humans, el funcionament d'aquest territori comarcal, com vivia aquella societat eminentment agrària de l'Alt Empordà. Calia assegurar-se el control i les regnes disciplinàries per part de la parroquial. Josep Moner fou autor també de la *Llibreta de remeys feta lo any 1867*, de la qual ara no parlarem. Ambdós manuscrits em pertanyen, fruit de la compra després d'un buidament d'una casa de Peralada. Els poso al servei d'un hipotètic investigador que els vulgui estudiar a fons o que pretengui publicar-los.

Josep Moner anava escrivint el seu relat en un quadern de tapa dura que duu un llom de tela. Fou comprat a la *Llibreria i taller d'enquadernació de Joan Hereu de Figueres*. Les mides són 175x230 de llarg. L'estat de conservació, degut al seu ús constant, és regular. El quadern, de més de cent-cinquanta pàgines, duu diverses paginacions. El manuscrit conté també uns valuosos índexs de matèries, per tal de poder consultar-los amb facilitat. Una etiqueta enganxada a la portada fa: «Casos resolts...», la resta de la frase que va a continuació és il·legible.

Nota biogràfica

D'un full d'estadístic del Bisbat de Girona (1876) conservat a l'Arxiu Diocesà de Girona, n'hem extret aquestes dades: «José Moner i Vilar. Nacido el 27 de enero de 1814, a Peralada. Algunos tres años, poco más o menos, empleados al estudio de la gramática latina con exámenes aprobados. Tres años cursados de filosofía con los exámenes aprobados, habiendo empezado éste estudio de filosofía en el año 1832 y terminado en el de 1835. Cuatro años cursados de teología dogmática y dos años de teología moral todos aprobados, habiendo empezado su estu-

dio en el año 1835 y terminado en el 1845. En el día 27 de agosto de 1843 el presbiterado, a 25 de julio del mismo año el diaconado. A 26 de mayo el subdiaconado, a 3 mayo los menores y a 15 abril la tonsura. Cargo 1º de coadjutor, 2º de Vicario, 3º de cura párroco. [...]. Cese de 1º a 6 junio 1856 por disposición y beneplácito del superior eclesiástico, y del 2º a 29 abril 1857 por entrar cura párroco». Va morir el dia 4 de setembre de 1893, quan tenia 79 anys (*Boletín Eclesiástico del Obispado de Gerona*, núm. 38, dimarts, 12-IX-1893, p. 649). El 3 d'agost de 1890, després de jubilar-se, el bisbe de la diòcesi li va atorgar una assignació mensual de 44 pessetes amb 15 cèntims. Van posar un regent a la parròquia de Vilatenim (1-X-1890) i després se'n va anar a viure al seu domicili de Peralada. Quan era capellà al poble cobrava 62 pessetes, 40 cèntims.

Les fonts

Les fonts consultades per bastir i ordenar aquest recull són diverses. Heus aquí unes quantes, abreujades:

- Vicente Solano, *El Cura ilustrado en orden a sus derechos y deberes* (Barbastro, 1848-1849)
- Obres de sant Alfonso Maria de Liguori (1696-1787)
- E. Teixidor, *El Consultor de los Párrocos* (1866)
- *Constituciones de Santa Ceclina*
- *Arte Pastoral*
- F. Baucells, *Font Mística i Sagrada*
- *El Ancora del coadjutor*, de Jaime Agustí y Milá
- Consultes personals fetes a capellans amics: al rector de Cabanes, al de Peralada, al domer de Besalú.
- Codi Civil
- Diversos exemplars de la Constitució Espanyola
- Reials ordres governatives
- *Boletín oficial eclesiástico del Obispado de Gerona*

Moner no es limita a copiar disposicions o jurisprudència. Redacta articlets i notes amb les seves opinions sobre temes que el preocupaven. De la Constitució Espanyola de 1876, durant el regnat d'Alfons XII, en resumeix l'article dedicat a la religió. Moner era un rector culte, zelós de les seves prerrogatives, preocupat per la bona marxa de la rectoria, atent a tot allò que passava al seu voltant. De ben segur que tenia una petita biblioteca interessant. Llegint el seu recull, t'adones de la importància que tenia aleshores el butlletí oficial del bisbat, el protagonisme social de l'Església com a òrgan de control i fiscalitzador de consciències.

■ Dossier especial: 50 butlletins

Temes. Contingut

El quadern segueix un ordre que no és estrictament alfabètic. Simplifico molt i molt, per raons de l'espai que pot tenir aquest article. Agrupo els temes que més li interessaven en uns blocs sempre provisionals. Copio alguns encapçalaments del redactat en un català més o menys normalitzat. Són aquests:

- Assignació d'una parròquia
- Auxili a les prostitutes
- Baptismes de criatures incògnites; de pares que no estan casats legítimament; de casats civilment
- Benedicció de fonts el dissabte sant
- Butlla moderna de *crusada*
- Consentiment per casar-se
- Dispenses d'impediment de matrimonis. Què cal fer quan un testimoni es presenta per tal d'impedir que algú es casi. Casament d'orfes
- Certificats: per una persona que vol prendre una criatura de l'hospici; de pobresa; de solteria. El cas dels expòsits
- Casos de confessió
- Celebració del patró del poble a la parròquia
- Edat núbil o per poder-se casar; edat per poder ser marmessor; per poder ser padrí de baptisme
- Encíclics papals; es fixa en la de Lleó XIII sobre la masoneria
- Enterraments dels que moren allunyats de la comunió catòlica, de pecadors públics
- Exhumació de cadàvers
- Extremunció
- Fills que neixen fora del matrimoni; fills espuris
- Honres antes de tornar-se casar un víduo. «Los viudos que vulguían casarse sens publicates (sic) poden al·legar per causa de cencerradas o escallots». Aquest text és una prova que en aquell moment encara es feien aquest tipus de pràctiques
- Horts i camps annexos a les cases rectorals
- Instrucció pública; inventaris de coses yglesiaístiques (sic)
- Jubilació per als pàrrocs
- Juntres d'instrucció pública
- Jurament de sacerdots
- Lleis: de consentiment patern; d'instrucció primària; sobre llibres prohibits; sobre casament de quintos i soldats, llei que prohibeix actes públics a protestants, etc.
- Matrimonis entre contraents que pertanyen a diferents parròquies, de dos que són parents
- Misses privades, misses cantades
- Models de cartes: certificats de solteria, de pobresa. Oficis per a enviar als superiors: vicari general, bisbe, secretari de càmera de Girona, etc.

- Negació de sepultura eclesiàstica
- Obres a les rectories, als cementiris
- Partides de naixement de bords o expòsits
- Predicadors a les parròquies
- Prohibicions als protestants de poder vendre bíblies i fullets per les cases
- Reclutes
- Sagrament de l'extremunció
- Sepultura d'una criatura sense batejar
- Sobre la prohibició de representar dramas sacros, pastorets i passions
- Testaments, diversos problemes. Drets dels hereus, etc.

Apunts personals

Josep Moner devia tenir un hort a la rectoria. En una de les pàgines del manuscrit, apunta aquestes dues notes personals de tipus domèstic: «Faves se sembren per santa Úrsula dia 22 octubre; quant són florides se escapcen los caps o cimels de elles perquè la flor aturi i fàcia tabelles». I també, ben segur, unes botes de vi al celler: «Tinard [gran bota de vi a la qual es tira el most procedent de les semals] que tinc o bóta per fer vi és de 8 i s'hi poden posar 4 cargues i mitja de rims, però se ha de xirgar, perquè vessaria de dalt».

Valor del recull

Josep Moner, en un esforç culturalista, ens ofereix un recull de normes que mostren el pes que llavors tenia l'administració de l'estat, la provincial, la local, l'ensenyament (Llei Moyano de 1857), la cultura, el món judicial, l'exèrcit amb el tema de les quintes, el paper de l'Església en un racó ben conegut de la nostra geografia, una parròquia de l'Alt Empordà. Majoritàriament, se servia de la legislació vigent en aquell moment. També hi ha apunts de tema bíblic o teològic que li podien servir de font a l'hora de bastir alguns dels seus sermons (mostra interès per la figura de l'hipòcrita, el fill pròdig, el gentil. S'interessa per Jezabel, la reina que fou menjada pels gossos, per la «vanitat de vanitats», el tema central de l'Eclesiastès). Intenta entendre i posar ordre en un món ideològicament complex, que va canviant, que poc a poc és secularitzat. La història sempre és conjectural, concreta. En definitiva, radiografia el món d'una societat rural, en un moment de crisi agrícola, amb l'univers de la religió i la moral com a eix principal. Per damunt de tot, es tractava de trobar unes eines intel·lectuals, normes, que l'ajudessin a mantenir l'ordre social rural, la cohesió en un poble on el pes de la família, la institució del matrimoni, el del naixement i la mort, hi tenien un paper fonamental. Més d'un apunt o comentari serien del gust

d'un novel·lista. Alguns apunts m'han recordat situacions o personatges que apareixen a les novel·les d'en Carles Bosch de la Trinxeria. També buscava respostes a temes delicats: «amancebats, concubinat, poligàmia, prostitució, estrupo», etc.

Aquesta és una nova font eclesiàstica, d'historiografia local que dona informacions molt diversificades, fins i tot de sociologia religiosa. Ens adonem de l'impacte que tenien les normatives, la moralitat comunal. Aquest era el baròmetre d'a-

questa parròquia, marca el protagonisme que tenia l'Església d'aleshores. L'anàlisi d'aquest recull pot ser útil per a l'estudi de la parròquia rural a Catalunya, en la línia dels treballs de J. M. Puigvert i altres estudiosos d'aquestes disciplines. Moner podia presumir de ser un bon administrador d'assumptes terrenals i celestials.

Pep Vila ■

Del censal al debitori

Continuïtats i transformacions en el crèdit hipotecari a les acaballes de l'Antic Règim

Aquells que hagin consultat documentació notarial de l'etapa final de l'Antic Règim hauran pogut observar com els censals disminueixen progressivament a favor dels debitoris. Alguns autors associen aquesta substitució a un canvi de règim, en qual el censal representa el mode antic mentre que el debitori es vincula a la transició capitalista. Però aquestes explicacions automàtiques i sense matisos mai no m'han convençut. L'objectiu principal de la meua recerca, doncs, ha estat determinar les causes reals d'aquest canvi i establir en quin moment es va produir.

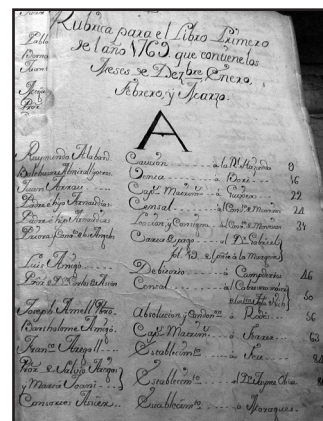
Aquestes són algunes de les preguntes que em vaig plantejar en els orígens de la meua recerca, quan vaig constatar un fet clar mitjançant els índexs dels registres d'hipoteques: el pas del censal al debitori entorn de l'any 1800. Després d'uns quants anys de recerca, amb intermitències per circumstàncies vitals, seguidament us faig un resum de les principals conclusions a què he arribat.

Durant el període de seixanta anys que va de 1769 a 1828 observem la substitució del censal pel debitori com a principal fórmula creditícia a Catalunya, paral·lelament a una reducció generalitzada de l'oferta de crèdit formal. La decadència del sistema censalista no s'origina tant per l'aprovació de la Reial Pragmàtica de 1750, que va reduir l'interès del censal del 5 al 3%, com per l'aprovació de determinades lleis a finals del segle XVIII i principis del segle XIX. Finalment, les guerres contra la França revolucionària i els dife-

rents episodis de vagues de pensions desencadenats posteriorment a aquests fets, marcaran, segons les nostres dades, un punt d'inflexió en el mercat censalista.

Els buidatges realitzats a través del Registre d'Hipoteques apunten a un procés de substitució no uniforme ni lineal. On més va progressar el debitori a Catalunya va ser en economies transformades, amb un important pes del capital comercial, encara que sense arribar a omplir del tot el buit deixat pel censal, llevat d'algun cas excepcional. Per contra, on va resistir més el censal va ser en territoris amb estructures eclesiàstiques menys afectades per les guerres i la desamortització.

Especialment en moments d'aguda contracció de l'oferta de censals, la compravenda a carta de gràcia va guanyar pes. D'altra banda, la davallada del volum de crèdit protocol·litzat, així com altres indicadors extrets de fonts judicials, indiquen que el crèdit informal també podria haver guanyat terreny durant el primer terç del segle XIX. No obstant això, creiem que aquest tipus de crèdit sobretot es donava dins l'esfera dels petits crèdits; o bé, si podem considerar-ho com a tal, mitjançant la inclusió d'obligacions dins d'altres contractes, com compravendes o capítols matrimonials. Això no obstant, tampoc no podem descartar del tot que la reducció de contractes fos deguda a determinats canvis en els mecanismes de formalització del deute.

Índex de 1769. Registre d'Hipoteques de Barcelona. Font: Col·legi de Registradors de la Propietat de Catalunya

Dossier especial: 50 butlletins

Malgrat aquests canvis, altres aspectes estructurals del sistema financer d'Antic Règim van continuar igual. Tot i l'existència de noves institucions, com el Registre d'Hipoteques, que van millorar la seguretat jurídica del mercat financer, les relacions al voltant del crèdit seguien essent interpersonals i es basaven en la proximitat. Tanmateix, també es van produir canvis remarcables arran del xoc financer desencadenat per la massiva emissió de títols de deute públic a finals del segle XVIII. Un d'aquests canvis va ser l'adaptació del debitori al nou context d'inseguretat econòmica mitjançant la incorporació d'una clàusula que el blindava davant la cancel·lació amb paper moneda (enormement devaluat amb el pas del temps). Alhora, impulsat per determinats grups socials, com les vídues o els menors d'edat, que en el passat havien tingut un paper important en el mercat censalista com a creditors, el debitori va aproximar-se a les característiques del censal, ja que s'allargaren els terminis de cancel·lació del contracte.

Hem pogut comprovar que eren relativament pocs els creditors laics que seguien optant pel censal a les regions de Barcelona i Girona l'any 1828. Malgrat l'inconvenient que suposava la renovació periòdica del contracte, la majoria de creditors optaren pel debitori, predominantment, o fórmules mixtes a cavall del mercat dels diners i de la terra, com les compravendes a carta de gràcia. Encara que determinades lleis nocives per al censal ja havien estat suprimides en aquell moment, la inestabilitat financera generada per la possibilitat de cancel·lar deutes amb vals reials devaluats probablement seguia essent un factor decisiu a l'hora de triar entre un contracte o l'altre.

Pel que fa als nous —o potser no tan nous— actors del crèdit, cap d'ells va arribar al grau d'especialització com a censalista de l'Església. Tot i que comerciants i negocianys van assolir quotes importants de concentració del crèdit en el mercat de deutors, especialment en la mostra de 1828, comparables a altres grups socials de països del nostre entorn, quedaven lluny del nivell assolit pel grup eclesiàstic en època moderna. A diferència de la primera mostra, de 1769, el segle XIX es va caracteritzar per una major varietat de creditors, que utilitzaven instruments de crèdit potencialment més usuraris que el censal, com el debitori o la compravenda a carta de gràcia.

Tanmateix, les condicions d'accés al crèdit no eren iguals per a tothom. En

aquest sentit, les garanties eren determinants. En efecte, la capacitat d'endeutament de les elits socials era més elevada que no pas la de les classes treballadores. Podien obtenir més préstecs i d'un import més elevat de l'Església, mentre va tenir capacitat per satisfer la demanda, i d'altres sectors socials, sobretot membres d'aquesta mateixa elit del món del comerç i dels negocis. Acompanyant aquests grups també destacaven alguns sectors capdavaners de l'artesanat de Barcelona i grups emergents del camp de Girona de principi del segle XIX, com els menestrals (petits propietaris).

Com podeu observar, de cap manera tanco del tot els interrogants inicials. Potser, fins i tot, n'obro de nous. Però crec haver contribuït a situar millor la crisi del sistema censalista, així com les seves causes. Alhora, m'allunyo de la visió tradicional que associa automàticament un contracte a un mètode de producció determinat. En definitiva, durant el segle XIX el nou panorama del crèdit entra dins un túnel fosc pel que fa a l'anàlisi de les dades. Els usurers i el crèdit informal tindran més pes que en el passat, paral·lelament a la desaparició de l'Església com a principal creditor. Una base financera, doncs, aparentment menys sòlida, que no acaba d'encaixar amb algunes teories sobre la transició capitalista que eren les predominants fins fa poc temps.

Sebastià Villalón ■

Índex de 1769.

Registre d'Hipoteques de Berga.

Font: Registre de la Propietat de Berga (RPBE)

La fàbrica de productes làctics de Castelló d'Empúries

La documentació generada per la indústria lletera que s'establí a Castelló d'Empúries durant la postguerra va ingressar a l'Arxiu Municipal de la mateixa població el juny de 2021 gràcies a la donació realitzada per Joan Casadevall Gelabert, fill del primer apoderat de l'empresa, Jaume Casadevall Guixeras (Castelló d'Empúries 13 d'agost de 1914-16 de març de 2013), que desenvolupà el càrrec fins al 1978.

El centre lleter va obrir les portes el 3 de març de 1941 amb el nom d'ILDASA (Industrial Lechera del Ampurdán SA) en un edifici provisional al carrer de Santa Clara de Castelló d'Empúries. L'empresa, que fou donada d'alta en el padró de la contribució industrial el 4 de juliol de 1942, es dedicava a la recollida de llet per a l'elaboració de mantega i formatges i l'obtenció de xerigot, un subproducte destinat a la preparació de pinsos. D'ençà de l'obertura, la fàbrica estava proveïda d'una màquina *pasteuritzadora*, un dipòsit per a la llet, un per a formatges i una mantiguera. Llavors hi treballaven tres empleats: Jaume Casadevall, Pere Coderch i Lola Adroher, a més d'un xofer que recollia diàriament la llet de les explotacions ramaderes del terme de Castelló. Més endavant, l'àmbit de recollida s'expandí cap a d'altres poblacions, primer de la comarca de l'Alt Empordà i, després, del Baix Empordà. L'empresa fou registrada en el cens industrial de la província de Girona el 15 de febrer de 1949.

ILDASA era una societat que es fundà el 1939, en acabar la Guerra Civil. Des d'un bon principi formà part d'una agrupació d'indústries làcties anomenada Industrias Lecheras SA, a la qual també estaven integrades altres firmes catalanes com la Mantequería de Llívia, Massanés y Grau SL i Lecherías de la Seo de Urgel SA. El setembre de 1941, pocs mesos després de l'obertura de la fàbrica castellonina, el Ministeri d'Indústria i Comerç autoritzà a l'agrupació de societats làcties un canvi de nom i de model. Va ser així com es creà, aleshores, la societat RILSA (Reunión de Industrias Lácticas SA). Modificaren els estatuts i la seu social sense que això afectés el funcionament del centre castelloní.

Als anys cinquanta, l'obertura del regim franquista i el final de l'autarquia van accelerar el creixement econòmic i el desenvolupament del sector industrial.

Amb l'impuls de la ramaderia bovina, la producció lletera va començar una ràpida escalada, la qual cosa afectà directament les velles instal·lacions del carrer de Santa Clara, que quedaren obsoletes. De fet, l'any 1944 ILDASA ja havia comprat a M. Antònia Garrigolas una finca al paratge del Puig dels Erms per construir-hi una nova fàbrica. La peça de terra, situada a l'altra banda del riu la Muga i a tocar de la carretera de Sant Pere Pescador, tenia una superfície de 1,31 hectàrees i havia estat segregada del cortal Garrigolas, conegut també com el mas de can Sabarrés. El projecte de construcció de la nova fàbrica fou encarregat, l'any 1944, a l'arquitecte Joan Bergós Massó, de Pineda de Mar, especialitzat en arquitectura industrial. El centre va ser inaugurat el 1956.

Les noves instal·lacions, espaioses i amb major capacitat, van permetre incrementar el volum de recollida de llet i la producció de formatges. Tant és així que fins i tot es dedicaren a elaborar formatges de bola sec per encàrrec d'altres marques. Per exemple, n'etiquetaven per a l'empresa MG (Massanés y Grau SA). L'any 1958 la plantilla laboral de la fàbrica castellonina s'acostava a la paritat de gènere, ja que, dels 40 treballadors, 15 eren dones. En total, hi havia dos tècnics, tres administratius, trenta-quatre obrers de producció i un subaltern. L'any 1961 augmentà fins a 46 treballadors, entre els quals hi havia 17 dones, que, en cas de contraure matrimoni, eren suspeses i donades de baixa de l'empresa.

El novembre de 1963 la Junta General d'accionistes de la societat RILSA (Reunión de Industrias Lácticas SA), juntament amb els representants de les empreses lleteres Massanés y Grau SA, Industrial Lechera del Ampurdán SA, Queserías San Simón SA, Quesera del Valle de Esgueva SA i Queserías Castilla SA, acordaren fusionar-se. Aleshores Jean-Pierre Cellerier es convertí en el seu director general.

Amb la fusió, la fàbrica ILDASA de Castelló passà a anomenar-se *Massanés y Grau SA (RILSA)*, i les accions foren liquidades i traspasades a la nova firma. Dins l'estructura organitzativa del centre castelloní, hi incorporaren dos nous càrrecs de responsabilitat: el de cap de fabricació i el d'apoderat; per al primer d'aquests, hi designaren Valeri Ausàs Sala,

■ Dossier especial: 50 butlletins

mentre que, per al segon, Jaume Casadevall, que fins llavors exercia d'administratiu. Entre els objectius de la societat hi havia el desenvolupament i la millora de la producció formatgera (de vaca, ovella o cabra), l'augment de la rendibilitat i la seva introducció en el mercat nacional i internacional, amb l'ampliació dels sistemes de distribució i facturació. Posteriorment, també introduïren i comercialitzaren una nova línia de llet infantil en pols. L'any 1971 l'empresa comptava amb una dotació de 10 camions destinats a la recollida de llet.

Això no obstant, el desembre de 1972 l'empresa Productos MG de Castelló cancel·là tots els comptes corrents de les sucursals bancàries que tenia a la Bisbal, a Torroella de Montgrí i a Castelló d'Empúries. La indústria va ser traspasada a la societat Danone SA després de signar l'escriptura de compravenda. El document va ser autoritzat pel notari gironí Arcadi Gil Cortiella l'11 d'abril de 1973. Per tal d'adaptar-se a les necessitats de la nova empresa, el centre lleter abandonà la producció de formatges i mantegues i s'especialitzà exclusivament en la recollida i refrigeració de llet per a distribuir-la a les fàbriques que la firma tenia a altres punts de la geografia catalana. El 1983 encarregaren la redacció d'un projecte¹ per tal d'ampliar les instal·lacions i augmentar el volum de recollida de llet, amb previsió d'aconseguir-ne una mitjana de 150.000 litres diaris. L'any 1992 hi practicaren una nova reforma, amb la instal·lació de concentradors i tancs de nata.

En aquesta etapa la plantilla laboral de Danone SA arribà als vint-i-sis treballadors (un cap, encarregats de fabricació i laboratori, operaris de producció i manteniment, inspectors i personal d'administració i oficines). Els responsables del centre foren Josep M. Jané i Torres, que ocupà el càrrec entre els anys 1978 i 1990, i Josep Comas i Blanch, que el rellevà fins que la fàbrica tancà, l'any 1998.

El fons documental de la fàbrica de productes làctics de Castelló d'Empúries ingressà a l'arxiu municipal en bon estat de conservació. El conjunt està preservat i distribuït en 24 unitats d'instal·lació i ocupa 3,3 metres lineals. A banda de documents textuais, conté 134 fotografies (1941-1979), una col·lecció d'impresos, una hemeroteca i una biblioteca especialitzada, amb una vintena de volums. La seva cronologia abraça un període que va del 1941 fins al 1979. El fons està integrat per la documentació relativa a l'organització, direcció i control del funcionament general de la fàbrica, al capdavant de la

qual se succeïren tres societats: Industrial Lechera del Ampurdán Sociedad Anónima (ILDASA), que va funcionar entre els anys 1941 i 1963, Massanés y Grau SA (MG), activa entre els anys 1963 i 1973, i Danone, entre els anys 1973 i 1998.

Dins la documentació pròpia de la direcció i la gestió administrativa, hi consten convocatòries i reunions de les Junttes Generals, compravenda i traspassos d'accions, estatuts i escriptures de poders. També es conserven comunicats interns entre la seu general i el centre castelloní, i un bon feix de correspondència, en la qual queda reflectit el control exercit pel govern civil de Girona, que els obligava a assignar un contingent de la producció per abastir la població de Figueres i els seus hospitals.

Pel que fa al patrimoni, hi trobem les escriptures de compra dels terrenys per ampliar el centre, les fitxes tècniques de la maquinària existent a la fàbrica i la documentació relativa a la construcció de les instal·lacions a la zona del Puig dels Erms (relació dels jornals dels obrers i peons que treballaren en l'explanació del terreny i en l'aixecament de la nau fabril, així com el subministrament del material destinat a la nova fàbrica).

Dins la secció de personal, es troben disposicions oficials relatives a la indústria lletera, reglaments i circulars, plecs de documents vinculats a assumptes mutuels, subsidis i assegurances, tres llibres de matrícula, llistats dels salaris pagats als treballadors i diversos plecs amb les funcions desenvolupades per cadascun d'ells segons la seva categoria laboral.

La documentació de caire econòmic és l'habitual en la gestió d'empreses: llibres d'inventaris i balanços, de caixa i d'arqueig, moviments de comptes bancaris, factures i despeses mensuals de fabricació i de consum elèctric. També, pressupostos anuals d'inversions i del manteniment de la fàbrica, i inventaris del mobiliari industrial, dels vehicles i dels instruments del laboratori, entre molts d'altres.

Pel que fa a l'activitat industrial i comercial, inclou documentació sobre la recollida de llet als diversos productors ramaders, les rutes a través de les comarques de l'Alt i el Baix Empordà que els camions de l'empresa recorrien per tal d'omplir els tancs de la fàbrica, i el consum de gasolina, oli i carbó dels vehicles. Són especialment interessants els llistats amb el volum de llet entrada a fàbrica, el preu de compra, les despeses de fabricació dels derivats i, per últim, el seu preu de venda. Es conserva també molta informa-

ció sobre el procés de fabricació i conservació de formatges, lactosa, xerigot o mantegues.

Es preveu que, tan bon punt el fons hagi estat catalogat, es pugui consultar al cercador *arxius en línia*.

Marisa Roig Simon ■

¹ AMCE. Fons municipal, Activitats 235/1985 (8.4.2.). Projecte elaborat per l'enginyer agrònom Santiago Matallana.

Façana de la fàbrica ILDASA de Castelló d'Empúries, [1960]. autor desconegut. AMCE, Fàbrica de productes làctics, reg.12423

Els fons dels despatxos professionals

La documentació produïda pels despatxos d'advocats, procuradors, enginyers, agents de la propietat, gestors i altres professionals liberals són tipològicament fons d'empreses susceptibles de ser ingressats als arxius públics. Contenen la documentació produïda i rebuda per l'empresa industrial o comercial com a resultat de llur activitat, conservada en previsió d'una utilització jurídica o històrica. S'entén per «empresa» qualsevol tipus de companyia mercantil constituïda legalment mitjançant escriptura pública i registrada al Registre Mercantil d'acord amb el Codi de Comerç i el reglament de l'esmentat registre. Així doncs, els arxius d'empresa són els produïts per les empreses privades creades a l'empara de la legislació mercantil que tenen personalitat jurídica en tots els seus actes i contractes. Respecte als seus fons documentals, la legislació mercantil obliga a la conservació dels llibres de comptabilitat, correspondència i justificants de les activitats mercantils fins passats sis anys de la liquidació del

negoci. Les competències en matèria de patrimoni històric ja es van plasmar per la Llei d'Arxius del Parlament de Catalunya de 2001 i la Llei del Patrimoni Cultural Català de 1993. En aquesta última norma, s'estableix que formen part del patrimoni català els documents de més de quaranta anys d'antiguitat rebuts o produïts en l'exercici de llurs funcions per persones jurídiques de caràcter privat.

L'interès per a preservar i conservar el patrimoni documental d'empreses privades a casa nostra és força recent i, de tots, destacariem l'Arxiu Nacional de Catalunya, que va endegar un pla fa uns quinze anys que ha donat bons resultats, amb l'ingrés de més d'una vuitantena de fons empresarials que procuren preservar la memòria industrial i econòmica del país; així, ingressaren el fons de La Maquinista Terrestre i Marítima, Fecsa, Compañía General de Tabacos de Filipinas, fons d'editorials, entre molts més; també els arxius de certes comarques

■ Dossier especial: 50 butlletins

El Sr. Jou (segon per la dreta) amb autoritats de la ciutat. Autoria desconeguda. ACAE, Fons del despatx dels procuradors Jou de Figueres

industrials catalanes, com Terrassa i Sabadell, i altres del Vallès Occidental compten amb nombrosos fons d'aquesta tipologia.

Arribats a aquest punt teòric i a la descripció d'un marc general, passem a explicar els fons empresarials de despatxos professionals de l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà. Amb una trentena d'anys en funcionament, dona servei des d'una comarca amb seixanta-vuit ajuntaments i una reducció progressiva del sector industrial i un augment paral·lel del sector serveis focalitzat en el turisme. Passats uns primers anys centrats a fer inventari dels nombrosos fons municipals, jutjats de pau, notariais, cambres agràries i escoles com a tasques prioritàries, poc a poc, ingressarem altres tipologies de fons privats. Així, l'any 2003 ingressarem el fons del despatx dels advocats figuerencs Lagresa (1673-1997), amb prop de quinze metres lineals. Va ser dipositat per la filla del senyor Lagresa Girbal, Anna Maria Lagresa. Estava estatjat a les golfes del carrer Forn Baix de la capital figuerenca. El pare i fill Lagresa hi havien tingut el despatx professional, al primer pis d'aquest immoble. Ingressaren trenta-vuit capses de trasllat sense cap ordre, que, una vegada ja ordenats els expedients, quedà bastant reduït, com sol passar en aquests casos d'ingressos amb desendregament. Atesa la riquesa de les tramitacions fetes i per al seu millor aprofitament de cara als investigadors, per tal de facilitar-los l'accés al màxim, decidírem descriure/catalogar tot el miler d'expedients individualment, de manera que es permetin cerques simples o combinatòries per nombrosos descriptors o paraules clau. Les sèries documentals són molt extenses en el temps i van més enllà dels límits comarcals. Destaca la documentació d'administració d'importants patrimonis agraris

de la comarca, ja que l'avi Lagresa se'n ocupava. Hem agrupat els expedients en vuit seccions: causes civils (judicis de desnonaments, de major i menor quantia, executius, confiscacions, herències i testamentaries, etc.), causes penals, procurador de Renfe, afers administratius privats o tot tipus de gestions particulars fetes davant de l'administració, administració de patrimonis, escriptures notariais soltes i documentació personal.

Fruit d'un conveni de comodati posterior, l'any 2007, la mateixa dipositant, la senyora Anna Maria Lagresa, va cedir a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà (ACAE) tota la documentació del despatx del seu oncle Josep Jou, atès que l'estava desmantellant a causa d'un imminent contracte d'arrendament a una franquícia. Des del cèntric carrer Enginyers de Figueres, el despatx de procuradors de tribunals Jou, del pare Tomàs Jou Barbosa, i que continuà el seu fill Josep Jou Carreras, presenta una continuïtat en el temps des de l'any 1892, quan Tomàs Jou, amb trenta anys d'edat, començà la seva activitat fins a les últimes dècades del segle xx, quan continuà un gestor immobiliari, el senyor Viñas. Les dates extremes exactes de tota la documentació van des de l'any 1386 fins l'any 2001, amb quaranta metres lineals perfectament descrits que corresponen a 385 capses arxivadores convencionals i 44 llibres. Nombrosos expedients contenen escriptures i altres documents anteriors als tràmits, ja que els interessats dipositaven totalment la confiança en els procuradors Jou amb l'entrega de tots els títols de propietat i drets escrits en escriptures notariais i altres documents com contractes privats d'arrendaments, tots originals. Cal recordar que la reproducció ràpida i barata de documents mitjançant fotocòpies podem datar-la ben bé a meitat del segle passat.

El total d'unitats catalogades del fons Jou és de 7.411 fitxes elaborades. Aquestes donen accés a una activitat econòmica i judicial realment important. Cal tenir en compte que s'havien perdut els expedients judicials del districte de Figueres. Tot i que en alguns documents del fons del Jutjat de Primera Instància de Figueres, també dipositat a l'ACAE, s'esmenta la destrucció de la gran majoria dels expedients anteriors a 1939 per part de «la turba roja» (sic.), en referència als fets revolucionaris de l'estiu de 1936, això es contradiu amb les dades aportades pels historiadors figuerencs, que neguen qualsevol destrucció dels documents judicials en el període de la Segona República i Guerra de 1936-1939. Probablement, la destrucció va ser propiciada per les polítiques de recuperació i reciclatge motivades per la gran carestia de matèries primeres dels anys de la postguerra, tal com apunta el

Dossier especial: 50 butlletins

desaparegut cronista de la ciutat, el senyor Josep Maria Bernils i Mach.

Els expedients judicials del fons del despatx Jou sumen 2.647 causes civils, des de l'any 1892, quan el procurador Tomàs Jou Barbosa, amb trenta anys d'edat, inicià la seva activitat com a agent fiscal al nou despatx, així com també 181 causes penals i nombrosos afers administratius privats amb asseguradores, lloguers i tot tipus de tramitacions. D'aquest conjunt, hi ha 177 judicis de major quantia, 210 desnonaments, 600 herències i testamentàries, i 274 judicis executius. Són xifres prou considerables per a l'estudi de les tensions socials i conflictivitat del moment. El fons conté un volum important de documentació referent a l'administració de patrimonis de particulars situats a l'Alt Empordà —descrita en bona part per l'arxiver santfeliuenc Marc Auladell—. L'extensa clientela del despatx inclou des de petits propietaris agrícoles a grans propietaris rendistes, passant per institucions com l'Hospital de Pobres de Figueres. Del conjunt de gestions, destaquen especialment les encaminades al cobrament d'arrendaments o de censos emfitèutics, així com la reclamació d'anualitats o pensions endarrerides, que en alguns casos acaben en demandes judicials. La documentació generada per l'administració d'aquests patrimonis permet l'estudi d'altres aspectes interessants, com la conflictivitat pagesa o la pervivència fins ben entrat el segle xx de relacions de propietat característiques de l'Antic Règim, sense oblidar l'aportació que significa per a estudis sobre els diversos municipis de la comarca. També incorpora documentació derivada de la participació de Josep Jou Carreras en la vida política i social de Figueres; en especial, dels períodes en què fou alcalde de la ciutat, en dues etapes, entre 1928-1930 i 1939-1946. Hem de fer esment de les 3.631 fitxes individuals de figuerencs i figuerenques elaborades durant els anys 1939-1941 en què s'informa de la filiació política i participativa individualitzada en l'anterior guerra civil. Les tenim catalogades per tal que la consulta en sigui fàcil.

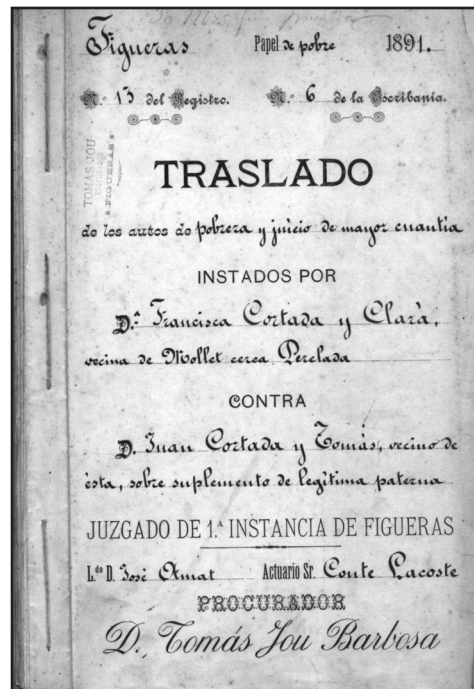
Igualment, destaca la documentació de l'Asil Vilallonga de la capital altampordanesa que es conserva dins el fons Jou, perquè el senyor Jou n'havia estat secretari. En aquesta mateixa línia, es localitza documentació de l'Associació de Música de Figueres corresponent al període 1923-1936, ja que el senyor Jou també n'havia estat secretari. No pot faltar la comptabilitat pròpia del despatx amb llibres diaris, majors, registres de factures, pagaments al personal, etc. I, per acabar, completen el fons una cinquantena d'imatges de gran valor testimonial, en blanc i negre, que recullen moments del passat polític de la ciutat, amb visites a la presó de

Figueres, essent alcalde, i presidint desfilades militars del passat règim polític a la Rambla de la ciutat.

Una altra situació totalment diferent per la seva baixa i/o nul·la consultabilitat per raons de privacitat i com a fons contemporani és el del despatx de l'advocat Lluís Fort de Ribot (1964-2012), que va ingressar l'any 2014, fruit del desig manifestat a la seva família pel mateix senyor Fort abans de morir. Va néixer a Borrassà i era el tercer fill de l'hisendat Josep Fort Darnaculleta i Carme de Ribot Olivas, germà del conegut hereu Joaquim Fort de Ribot, afeccionat a la fotografia, a més de músic. Curiosament va viure i tenia el seu despatx professional al tercer pis del mateix edifici del carrer Forn Baix; així, era veí de l'advocat Lagresa. Ell mateix va ordenar tots els expedients judicials en els quals va treballar al llarg de la seva vida amb un número continu seguit de l'any, la qual cosa ens ha facilitat molt la feina d'ordenació i descripció. Va fer el torn d'ofici com a advocat i inicià una numeració alfanumèrica diferenciada dels altres expedients judicials com a advocat particular. En conjunt, podem destacar com va portar nombroses causes d'accidents de trànsit i desnonaments per impagament de lloguers i préstecs d'una entitat bancària de Figueres. El xoc entre el dret a la recerca i a la investigació amb la privacitat i intimitat de les persones que hi apareixen és evident, situació ja donada en casos anteriors com el de l'ingrés del despatx d'advocats del conegut alcalde senyor Antoni Farrés Sabater a l'Arxiu Històric de Sabadell fa més d'una vintena d'anys. Encarregar dos dictàmens, que es poden consultar amb detall a l'article de l'arxiver Joan Comasòlivas a la revista de l'Associació d'Arxivers *Lligall* de l'any 2002. Grosso modo, limitem l'accés a determinades sèries amb l'autorització expressa dels afectats i l'estudi de cada un dels casos, a més de l'interès públic que tingui l'investigador, la petició de compromís previ i escrit del secret i la reserva absoluta de dades personals, entre d'altres limitacions.

L'últim fons de despatx professional ingressat a l'ACAE ha estat el de l'enginyer de camins i urbanisme, el senyor Ramon Galimany Vila (1970-2010), que va arribar a tenir fins a sis persones col·laboradores, entre arquitectes tècnics, enginyers i administratius. La majoria de la seva obra és pública. En concret, projectes municipals amb un catàleg molt ampli, des d'urbanitzacions, millores de nuclis antics, pacificació de trànsit, sostenibilitat

Un dels nombrosos expedients judicials del fons del despatx dels procuradors Jou de Figueres. Fotografia: ACAE

■ Dossier especial: 50 butlletins

ambiental, restauració de patrimoni, equipaments esportius, dipòsits d'aigua potable i xarxa d'abastament, rotondes, cementiris i obres singulars que comprenen bona part de la comarca. Actualment, estem en procés de catalogació dels prop de cinc-cents projectes, tots acompanyats de planimetria, que el formen i que representen les obres d'infraestructures primeres de l'Alt Empordà i

que, més tard, han estat la base de posteriors intervencions arquitectòniques.

L'aplicatiu *arxius en línia* permet l'accés en obert a les descripcions de tots aquests fons.

Erika Serna Cobra ■

Anar a estassar a bosc

A finals dels anys 50 del segle passat, quan jo tenia deu o dotze anys, havia anat algunes vegades a estassar a bosc amb el meu pare. Ell anava cap la seixantena. Havia nascut amb el segle, i era el més gran dels set fills d'una família de masovers que vivia en un petit mas amb unes quantes feixes envoltades de bosc al costat del camí de Bescanó a Estanyol, anomenat ca l'Aulet. Havia fet el servei militar al Marroc durant els anys 1919-20, durant la guerra que hi feia Espanya. Poc abans de la Guerra Civil, amb el meu avi havia comprat un camp i s'havien fet una casa al pla, prop del poble de Bescanó, la qual passà a anomenar-se també ca l'Aulet, i havien abandonat l'antic mas, encara que continuaven treballant com a masovers als camps del pla de Bescanó que ja abans menaven.

En aquells anys encara veia carbonejar, llevar el suro de les alzines sureres i badar al costat dels rodellers que s'instal·laven a la obaga de darrera casa, i feien rodells de les perxes de castanyer que hi creixien.

Tinc un record clar d'aquelles anades a estassar. Eren els dies de Nadal a Reis, quan no hi havia estudi, quan ja havia anat a buscar un ginebró tan punxegut com fos possible per tal que servis d'arbre de Nadal, gallerans amb moltes boletes vermelles i suro i molsa per al pessebre. Feia fred i els camps estaven gebrats o enfangats i no s'hi podia treballar. El blat ja era nascut. Les sis o set vaques que hi havia a casa menjaven userda i els capçals i les fulles de blat de moro aplegades en començar la tardor. De verd, els donàvem naps. Els anàvem a fer al començament de la tarda cada dos o tres dies. Els arrencàvem, els escatàvem amb un ganivet i en fèiem pilons per després carregar-los al carro. Recordo la fred que s'hi passava els dies que feia vent. Aquells dies de poca feina eren els indicats per anar a estassar a bosc.

Encara que els grans es llevaven molt aviat, fet i fet després d'haver donat el menjar a les vaques i als porcs, d'haver munit i d'haver esmorzat, era cap a les nou quan sortíem.

Anàvem a estassar algun tros dels boscos d'en Píerrer. Els de casa havien estat els seus masovers. Ell també estava interessat a mantenir el bosc net, de tal manera que els plançons es poguessin desenvolupar bé. Eren boscos d'alzines amb algun roure. Quan passàvem pel pla, en direcció del camí d'Estanyol, els camps es veien blancs i feia fred. La cosa canviava quan entràvem al bosc. Aquest resultava acollidor. No hi feia tanta fred i no estava gebrat. Passàvem, arran del camí, per davant la casa, la pallissa i la bassa de ca l'Aulet Vell, anomenada també, des que tenia nous masovers, can Godalla. Era el petit mas del qual durant segles la meua família havien estat masovers; allà, hi havia anat a viure la meua mare quan es casà, i hi havien nascut les meves germanes grans.

Un cop arribats al tros que calia estassar, el meu pare es posava a la feina. Amb el tallant, arranava els brucs, que era, i amb escreix, el sotabosc més abundant. Havien crescut després de l'última estassada, que no devia haver estat gaire anys abans: les tiges més gruixudes no ho eren gaire més que el dit gros i no s'alçaven gaire més de tres metres. Res a veure amb els brucs gegantins i malgirbats que veiem avui dia, després de tantes dècades que ningú no els hagi tocat. Era bruc boal, però si n'hi havia algun d'escombres també seguia, igualment com el marfull, els aladems, l'arboç, el sanguinyol, el roldor, la ginesta o el ginestell. Calia vigilar de no fer-se mal amb els esternocs punxeguts que quedaven a terra després de tallar les plantes. Amb totes elles fèiem feixines. Totes les rames es posaven en el mateix sentit, i es lligaven amb una de ginestell. El cap més llenyós d'aquesta es retorcia per tal que quedés més flexible. Es feia passar per sota de la feixina, i agafat amb una mà i empenyent fort se'l feia girar al voltant de l'altre extrem, on hi havia moltes tiges i branquetes fines (el ginestell amb prou feines té fulles), aferrat amb l'altra mà, i finalment se'l feia passar sota la lligada. Igual com es feien les garbes, que es lligaven amb un grapat de tiges de blat.

Dossier especial: 50 butlletins ■

Molt més tard vaig saber que les feixines o feixos per a terrissers, flequers o calciners es feien amb la meitat de les rames en un sentit i l'altra meitat en l'altre, perquè cremessin de forma més homogènia quan les introduïen a la fogaina. No era el cas de les nostres, que eren per al consum de la casa, per encendre el foc a la llar o fer-ne sota la perola, i que abans s'havien de deslligar i trossejar.

Tot allò que punxava o esgarrapava (els esbarzers, els arços, els englantiners, i molt especialment els aritjols i les gatoses) era separat i servia per fer el foc que durant tota l'estona ens acompanyava. Es respectaven els plançons d'alzina o roure que semblava convenient. Algunes vegades el pare feia rama. Consistia a tallar també les branques baixes de les alzines, per aclarir-les i perquè, suposadament, les vaques se les menjarien. Aviat vaig observar, però, les vaques no eren de la mateixa opinió: solien rebutjar una menja tan llenyosa, coriàcia i aspra.

Un cop estassat un bon tros, fetes les feixines i cremades les plantes punxoses, la segona operació era fer jaç. Consistia a escombrar amb una escombra que havia de ser feta de branquillons de magraner bord. Menys espessa i més dura que les de bruc, era més apropiada per a aquesta feina. Per a aquesta operació, ens ajudàvem del rascler. S'aplegava així la fullaraca i la brossa, amb la molsa que seguia, i de tot en fèiem un piló. Havia de servir per fer jaç a les vaques. Amb les defecacions d'aquestes faria uns fems excel·lents després de passar una temporada al femer. Si era possible, tant les feixines com el piló de jaç es deixaven a carregador, a la vora del camí, en un marge alt. El dinar solia consistir en pa que torràvem enastat amb unes forquetes i una xulla de cansalada virada que es deixava simplement sobre la brasa. El vi, el portàvem en una petita bota de fusta o en cuir. En aquella època, a pagès, el nens bevíem vi molt aviat. El porró era l'únic atuell que es posava a taula per beure.

A començament de la tarda, venia el meu germà Josep amb el carro tirat per en Sidro, un matxo robust i valent que havia substituït l'última euga. Era un animal molt sofert. L'única cosa que no suportava era que li toquessin les orelles. Calia anar molt en compte quan se li posava el capçal. Amb aquest reforç era l'hora d'arrencar algunes de les rabasses de bruc amb el magall. Es descalçaven amb l'extrem que té forma d'aixada estreta i les arrels es tallaven amb el que té forma de destrall allargada. Era una feina dura. Jo també la volia fer, però al cap d'una estona em sortien butllofes a les mans.

Carregàvem el carro, que encara era de rodes altes amb raigs de fusta i llantes de

ferro. Primer, a sota, el jaç; després les rabasses; i, finalment les feixines, algunes enastades en els pals de les baranes i totes lligades amb cordes, de tal manera que el balanceig provocat pel mal camí no tombés el carro.

Jaç, feixines i rabasses eren per al consum propi. A casa, a l'hivern, sempre hi havia el foc encès, viu al matí i al vespre i esmorçava la resta del dia. La cuina era l'únic lloc on ens podíem escalfar, i no vulgueu saber la fred que es passava a tota la casa!

Al matí, el foc es reviscolava a partir de les brases cobertes de cendra amb branca fina de bruc. Només cremàvem troncs i branques quan n'hi havia d'algun fruiter mort. En aquella època, només els propietaris de boscos cremaven llenya d'alzina o roure. A casa, el foc s'encenia amb bruc de les feixines i es mantenia amb els espigots que resultaven d'engrunar el blat de moro amb la màquina d'engrunar, un cop ben repassats a mà per no deixar-hi cap gra. Duraven quasi tot l'any, amb l'ajuda de les rabasses, que feien un caliu més consistent. Era un espectacle veure tota la rabassa convertida en una brasa! La llar de casa encara era d'aquelles obertes, amb l'embut de la xemeneia alt i de molta volada, que abrigava al mateix temps la boca del forn. S'hi cuinava sovint amb els trespeus o amb l'olla penjada dels clemàstecs, o s'hi penjava el perol el dia que es matava el porc. S'hi feien les torrades i les arengades, s'hi enterraven les cebes amb cendra i s'acostava l'ansat de terra a la brasa per escalfar el vi.

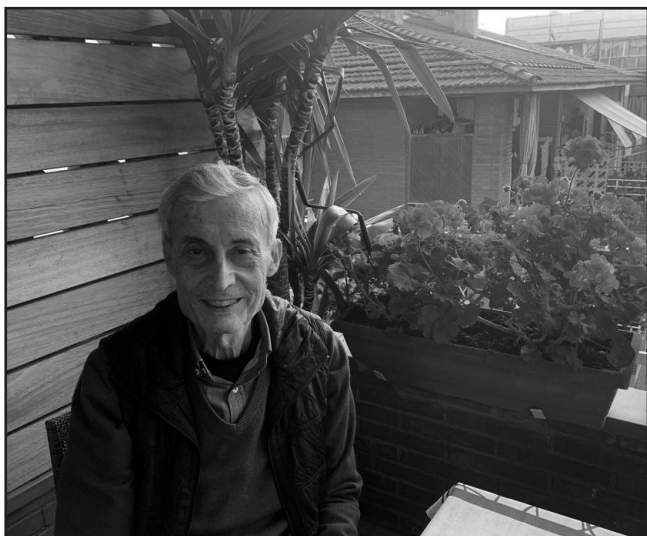
Es cuinava també amb carbó en els fogonets. Aviat van arribar el fogonets d'esperit de vi, els de gasoil i finalment la meravel·la del gas butà. Quan sento a parlar de com de saludable és la cuina mediterrània, perquè es cuina amb oli d'oliva, no puc evitar de recordar que a casa, i també a totes les cases de pagès que mataven porc, no es cuinava amb oli, reservat per a amanir. Per cuinar amb la cassola o amb la paella, es començava sempre posant-hi un tros d'aquell greix tan blanc que resultava de fondre la grassa del porc.

Pel que sembla, aquest costum, avui totalment desaparegut, no era gens saludable. Segurament avui tampoc no es veuria amb bons ulls estassar els boscos tal com he explicat. Segui com sigui, quan avui veig vores de carreteres, marges i boscos trinxats per màquines trituradores que esqueixen en comptes de tallar, em recordo de les estassades a mà, amb criteri i selecció. La fauna i la flora ho agraïen, i jo recordo amb enyorança aquells dies feliços.

Narcís Soler Masferrer ■

Fotografia: Narcís Soler

Jaume Torras a casa seva.
Fotografia: Maria Dolors Garcia Ramon

Jaume Torras Elias

Jaume Torras Elias (Barcelona, 1943) és catedràtic emèrit de la Universitat Pompeu Fabra. Va iniciar la seva llarga carrera docent l'any 1968 com a professor ajudant d'història econòmica a la Universitat de València. Més endavant, va ser professor a les universitats de Saragossa, Autònoma de Barcelona i Pompeu Fabra, on dirigí l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives entre els anys 2002 i 2007.

El 2008 va rebre la distinció Jaume Vicens Vives a la qualitat docent universitària del Departament d'Innovació, Universitat i Empresa de la Generalitat. L'Asociación Española de Historia Económica li va atorgar el 2011 el premi DOCENTIA «Santiago Zapata».

L'estudi de la participació pagesa en els moviments absolutistes del primer terç del segle XIX (tema al qual va dedicar la seva tesi doctoral, presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona el 1971), de la renda senyorial al final de l'Antic Règim, de l'especialització vitícola a la Catalunya del set-cents, de l'organització de la indústria abans de la fàbrica, i del consum i comercialització de teixits durant el segle XVIII han estat els centres d'interès principals de la seva recerca.

Ha publicat recentment *Fabricantes sin fábrica. En el camino de la industrialización: los Torelló, 1691-1794* (Crítica, 2018) i el recull d'articles *La industria antes de la fábrica* (Universidad de Salamanca, 2019), a més del llibre *Carvis i conflictes en el món rural català (segles XVIII-XIX). Onze estudis d'història econòmica i social*, editat el 2021 per la Biblioteca d'Història Rural.

Amb motiu de la publicació a la Biblioteca d'Història Rural del llibre *Carvis i conflictes en el món rural català (segles XVIII-XIX). Onze estudis d'història econòmica i social*, hem entrevistat llargament el seu autor, Jaume Torras Elias, mestre i amic, nostre i de tants historiadors. L'entrevista es divideix en dues parts, que es publiquen separatament. Una primera, que es reproduïx a continuació, tracta sobre els seus anys de formació i primers anys com a professor d'universitat. La segona, que aborda qüestions relacionades amb la seva obra, es publicarà en el proper número de *Mestall*.

—Com van ser els teus anys de formació abans d'entrar a la Universitat?

Jo procedia d'una família barcelonina menestral del barri del Clot. El meu avi havia obert un forn de pa el 1917, justament uns mesos abans de patir la grip espanyola, com se la va conèixer a Europa. Tant ell com la meua àvia van passar el que tanta altra gent passa ara, però ells eren joves i se'n van sortir. Vaig anar a una acadèmia del barri on feien assignatures pròpies del batxillerat elemental. A Barcelona, els instituts públics per a nois eren només cinc, i per a noies encara menys. Això

dissuadia molta gent d'orientar-se cap al batxillerat. I existia en aquell moment un procediment funest per als estudiants que no havien pogut entrar en un institut públic. Per poder tenir el títol de batxiller elemental i fer la revàlida, calia que els instituts oficials validessin cada curs els teus coneixements, la qual cosa consistia a anar a un institut, en el meu cas el Menéndez Pelayo, i examinar-nos en un o dos dies de totes les assignatures. Hi vaig passar moments difícils. Tots érem desgraciats, gent de barris. Suspenien molt, a més a més, perquè els professors de l'institut ni ens coneixien ni sabien res de nosaltres, ni nosaltres d'ells. Tot això desviava molta gent d'estudiar el batxillerat. Jo vaig continuar buscant un institut i, al final, vaig poder trobar plaça al Milà i Fontanals, on vaig triar el batxillerat superior de Ciències. L'institut era molt a prop de la Catedral, en un edifici molt vell i amb poc espai per pati o per a fer esport, però hi havia bons professors i hi vaig trobar bons camarades a les classes. Professors molt dedicats, al contrari dels que havia conegut al Menéndez Pelayo. Per exemple, almenys un cop a la setmana, el director de l'institut feia classes, per a qui volia anar-hi, d'història de la música, des de Vivaldi o Bach a música del segle XX, amb la seva pròpia col·lecció de discos.

**—Per què vas triar estudiar història?
Quines van ser les raons d'aquella elecció a
la dècada de 1960?**

Jo no vaig triar estudiar res, en realitat. Volia estudiar, però no particularment Lletres. Quan vaig acabar el batxillerat, el que m'interessava bastant, a mi i a algun dels meus col·legues de l'institut Milà i Fontanals, eren els estudis de Ciències Econòmiques, que aleshores eren una novetat. Però vam anar a la llibreria Bosch, que era la que tenia més llibres de text a la Barcelona d'aquell temps, i ens vam espantar. Era més complicat del que ens pensàvem. Hi havia Matemàtiques molt dures a primer curs, després Estadística, la qual cosa tots acceptàvem, almenys els que havíem fet un batxillerat de Ciències; però després hi havia massa assignatures de Dret (que era el que espantava més a tothom, almenys al meu institut), i poca Economia. Com que la nova llicenciatura tenia els seus orígens en els estudis de Dret, hi havia pocs professors que ensenyessin economia pròpiament. Vaig descartar de seguida estudiar Econòmiques i, pel que fa als meus companys, cadascú es va orientar cap on va poder, tot i que alguns van entrar a la Facultat d'Econòmiques.

Hi va haver dos elements decisius per a mi a l'hora de matricular-me a la Facultat de Filosofia i Lletres el curs 1961-1962. Un de molt bàsic servia per a mi, però també de forma similar per a d'altres companys de l'institut. Com he dit, jo procedia d'una família barcelonina menestral; és a dir, amb un d'aquells negocis en els quals els membres de la família s'han de vincular inexcusablement d'una manera o d'una altra, des que són petits fins que són vells. Em feien fer feinetes a casa des que era jove i, a partir dels 14 anys, ja em van començar a ensenyar a fer pa, que és potser l'únic ofici que he après. Com que sabia que a casa sempre em tocava fer alguna feina, necessitava un estudi que em deixés prou marge per a seguir amb la vida familiar. D'altra banda, a Filosofia i Lletres havien dividit els estudiants en dos grups: un de matins, de la A a la L, i un altre, de la M a la Z, de tardes. La raó era el poc espai que hi havia, degut a què, com que la facultat d'Econòmiques encara estava en obres, el primer curs d'aquesta llicenciatura s'havia de fer al primer pis de l'edifici de plaça Universitat, mentre que Filosofia i Lletres només disposava de la planta baixa, on no s'hi cabia. Aquest va ser el segon punt que va determinar la meua tria: com que el meu cognom començava per T, em tocava anar al grup de tarda i tindria els matins «lliures».

A la secretaria de Filosofia i Lletres em van explicar que, en el pla d'estudis, hi havia dos cursos comuns, amb assignatures obligatòries molt fortes, sobretot les llengües clàssiques, que eren Llatí, Grec i Àrab clàssic, la qual cosa, aquesta última, em va cridar molt l'atenció. Després, si s'aproven els dos cursos, podies triar: Filologia romànica, Filologia germànica, Filologia semítica, Història (que també em cri-

dava l'atenció), Pedagogia, etc. Havies d'inscriure't ja en matricular-te de primer. I jo ho vaig fer a Filosofia, perquè havia tingut a l'institut, al curs preuniversitari, el professor Cuéllar, d'origen olotins, que també donava classes a la universitat i s'explicava molt bé. M'havia posat matrícula d'honor i vaig pensar que potser també me'n posaria a la universitat. Però aviat vaig desistir de fer Filosofia, entre altres coses perquè el professor Cuéllar, al curs següent, ja no ensenyava a la universitat. A primer es triaven les llengües clàssiques. Calia fer Llatí (jo feia dos anys que no n'estudiava, perquè havia triat Ciències) de totes passades, però es podia triar entre Grec i Àrab clàssic. Com que jo només havia cursat un any a l'institut de Grec, vaig triar Àrab clàssic. El professor d'aquesta assignatura, Gutiérrez-Larraya, em va agradar molt i, avançant el curs, em va dir que no calia que anés a classe perquè «tus compañeros no aprenden nada». Això em va anar molt bé, perquè aquell curs vaig tenir molts problemes. Durant el mes de gener vaig tenir un inici de tuberculosi, que em va confinar a casa un mes. I, quan vaig tornar a les classes (devia ser durant el mes de febrer), la policia em va detenir.

**—Com recordes les mobilitzacions
d'estudiants durant la teua estada a la uni-
versitat?**

Com he dit, durant el primer curs la policia em va detenir. Va ser en una manifestació en què hi va haver molts detinguts. Hi havia les vagues mineres d'Astúries i la gent del PSUC, que ja eren una mica veterans, van impulsar molt que es fessin manifestacions, amb pancartes que deien «¡viva los mineros asturianos!» i coses d'aquestes, i cantàvem *Asturias patria querida*. La policia no ens va deixar ni sortir al carrer, havíem d'anar o bé a les reixes del jardí o bé a l'entrada principal; i allà hi havia un cordó policial, des d'on anaven entrant i en treien gent. Allà van detenir la Irene Castells, germana del sociòleg Manolo Castells, que més tard arribà a ser ministre d'Universitats i que abans, amb motiu d'altres detencions, havia marxat a França, d'on ja no va tornar fins la mort de Franco. Del meu grup, els detinguts només vam ser quatre: tres nois i una noia. Dos vam sortir de la comissaria a la matinada, després que ens maltractessin. I els altres es van quedar, en el cas d'un estudiant menorquí fins a tres dies, a la comissaria. A mi, ja en el moment de detenir-me em van pegar i em van fer saltar les ulleres. Llavors ens posaven de cara a la paret i ens donaven puntades de peu. Després, el líder, que es deia Español (no sé si se'n deia de veritat o era un àlies que s'havia inventat ell), anava dient «esta mierda de niños» i coses així. Llavors ens van portar amb *furgones* a comissaria i altra vegada de cara a la paret, sense poder anar a orinar ni res. Ells anaven passant i no veies qui tenies darrere.

De totes maneres, hi havia una gran divisió entre els alumnes. Tot això va canviar molt després, però aleshores, durant el primer curs,

el 80% del públic no estava gens polititzat i no va tenir cap participació en aquestes accions. L'endemà de la ràtzia massiva de la policia contra la manifestació, vam decidir que ens posàrem a la porta de l'aula per tal que els nostres companys no entressin fins que alliberessin els detinguts. Però alguns alumnes (recordo sobre tot una noia, que era filla d'un notari) se'ns van encarar dient «aquí no hemos venido para estas payasadas» i van entrar tots. En canvi, en els cursos superiors hi havia gent molt activa, sobretot els vinculats al PSUC, com el Ramon Garrabou, que feia cinquè, i la Dolors Folch, que molts anys més tard va ser degana d'Humanitats de la Universitat Pompeu Fabra, que era una dona del PSUC, i de quina manera! També els del Front Nacional Català, que no eren tants però eren molt decidits. Segurament a Econòmiques hi havia gent més motivada per a prendre posicions polítiques (els que no volien embolicar-s'hi anaven a ESADE), i a Dret hi havia molt de moviment.

Més endavant, això va anar evolucionant cap a la constitució del Sindicat Democràtic d'Estudiants, que va tenir un èxit molt gran, en part perquè va tenir líders molt bons. Per exemple, en Paco Fernández Buey, que va ser una figura important abans de la mort de Franco, a qui vaig conèixer molt i que anava un any darrere meu. Es va polititzar dins el PSUC i va ser dins aquest partit on es va forjar la idea de fundar un sindicat d'estudiants. A cada facultat va aparèixer un lideratge per a crear un òrgan organitzatiu dels estudiants demòcrates. Tots aquests líders, només amb una excepció, eren del PSUC, crec. Enric Argullol, que va ser rector de la Universitat Pompeu Fabra, era el líder de Dret. A Filosofia i Lletres, vam impulsar una campanya, que va interessar i mobilitzar molta gent, sota el lema de restablir el model de la Universitat Autònoma de Barcelona d'abans de la guerra civil. Uns quants, sobretot estudiants de Lletres, ens vam posar a recollir informació, en alguns papers que havien quedat a la Biblioteca de Catalunya, i a través de gent que havia estudiat abans de la guerra.

Després, hi va haver la Caputxinada, quan jo feia cinquè. No sé qui ho va negociar, però els frares caputxins van oferir un espai al Sindicat Democràtic d'Estudiants per a fer una assemblea, que havia de durar una tarda. Es van distribuir molt bé els camins per on cada grup havia d'arribar, i la policia no se'n va assabentar. Però se'n van assabentar des de Madrid i, a última hora del vespre, ja no es podia sortir del convent. Tampoc no es podia sopar ni era fàcil dormir, perquè hi havia molta gent. Era una mica angoixós. Jo, per exemple, no tenia manera de fer arribar als meus pares on era i que estava bé. A la meua mare, li hauria agradat saber-ho. Hauria dit: «oh, mira!, és a un convent». Allò va ser una acció important. La repressió va conduir a expulsions d'estudiants de la universitat. La majoria dels estudiants van ser en aquell moment solidaris i ho van haver de pagar amb noves intrusions violentes de la poli-

cia a la universitat, porra en mà. L'expulsió de professors, la majoria no numeraris, com en Josep Fontana o l'Enric Lluch, encara va indignar més els estudiants de Lletres. La resposta social va conduir a un moviment unitari que al final acabaria cristal·litzant en l'Assemblea de Catalunya.

—Al final de la llicenciatura vas començar a treballar a Planeta, on vas conèixer en Josep Fontana...

L'any 1966 ja m'havia emancipat força de la família; i en Ramon Garrabou em va dir que en Josep Fontana, que jo no sabia qui era, estava coordinant la versió en castellà de l'enciclopèdia *Larousse* que volia editar Planeta. Lara pensava sobretot en Amèrica Llatina més que no pas en Espanya, ja que li preocupava que es censuressin moltes de les entrades d'aquell diccionari. Jo havia passat una temporada curta a Aix-en-Provence i coneixia bé el francès. Vaig anar als baixos d'una casa nova al carrer Calvet, prop de la plaça que aleshores es deia Calvo Sotelo. Em van fer entrar al despatx d'en Josep Fontana, que tenia dotze anys més que jo, i que havia estat el deixeble preferit (l'últim deixeble, de fet) de Vicens Vives. Em va demanar que traduís un text francès sobre *les invasions barbares à l'Europe*. La setmana següent, vaig portar-li la traducció. Abans, amb el Ramon, vam procurar saber qui eren les persones que hi havia allà, i em vaig adonar que totes cinc eren del PSUC. Explico tot això d'en Josep Fontana perquè es mereix que es recordi el que ell va fer, per a mi i per a molts altres. A ell li va semblar bé la traducció i em va dir: «ara hauries de traduir de l'anglès, perquè molts articles de la *Larousse* fan referència a autors en llengua anglesa, raó per la qual valdria la pena buscar les fonts en anglès per a fer una bona traducció i no una mera translació del francès al castellà». Jo em vaig veure mort, perquè no n'havia estudiat mai, d'anglès. Havia estudiat alemany i, a la Facultat, àrab clàssic. En aquest darrer idioma, m'hi sentia fort; de fet, n'havia tret dues matricules. Fontana em va encarregar fer l'entrada sobre un pròcer llatinoamericà de la primera etapa de la independència, José Artigas. Per a redactar-lo, em va donar la referència d'un llibre en anglès que era a la Biblioteca de Catalunya. En sortir, vaig anar primer de tot a comprovar si efectivament el llibre en qüestió era a la biblioteca. Quan el vaig veure, em vaig esverar una mica i vaig anar de seguida a la llibreria francesa de la Rambla, on vaig comprar un llibre de la Biblioteca, *Assimil sin esfuerzo*, per tal d'aprendre llengües.

—Quines eren les inquietuds en els anys inicials de la teua carrera que et conduïren a l'estudi de la rebel·lia pagesa durant la revolució liberal?

Després de les primeres proves a Planeta, m'hi vaig quedar, però allò va durar molt poc, perquè la traducció de la *Larousse* ja estava bastant avançada. Ja havia acabat la llicenciatura i em faltava només la tesina. En Fontana

em va dir que tindria possibilitat de tenir una beca del govern francès per estudiar a París, amb la condició que abans de començar el curs ja hagués aprovat la tesina. Vaig trobar bastant impossible que el govern francès em donés una beca si jo no l'havia sol·licitat. Em van dir, però, que ja s'havia demanat. En aquell moment encara hi havia accions, amb el Franco manant, d'una certa audàcia.

Aleshores el tema de la tesina esdevingué urgent. De fet, ja hi havia començat a pensar des del quart curs. A la Facultat de Filosofia i Lletres, qui podia cobrir temes amplis era Carlos Seco Serrano, catedràtic d'Història d'Espanya, que, a més, era un home que s'explicava molt bé. S'havia d'anar amb ell, perquè en els tribunals de tesis normalment el professor Seco Serrano hi tenia molt de pes. Em va suggerir el tema d'intentar explicar com i per què la primera internacional començà a guanyar punts entre la classe obrera espanyola. Em va dir que podria anar a l'Institut Internacional d'Història Social d'Amsterdam a buscar i fotocopiar documentació, i que ell em facilitaria el desplaçament. Em va semblar interessant. A Planeta, on aleshores acabava d'entrar, hi havia el Pep Termes, que era especialista en anarquisme, que també m'ho va recomanar. Segons Termes, Seco en sabia, d'aquest tema, tot i que tots el consideràvem un *carca*, perquè no sabíem l'altre costat. D'això, me'n vaig assabentar anys més tard. Ell era fill d'un militar molt culte, la qual cosa era raríssima en aquella època, i que també era traductor del francès i l'anglès; al seu pare, el van enviar a Melilla, on va ser afusellat pels colpistes l'any 1936, després d'un consell de guerra, acusat d'estar confabulat amb els jueus i els maçons. És a dir, l'acusació més fàcil quan volien carregar-se algú.

Com que no veia clar anar a Amsterdam, vaig proposar al professor Seco Serrano anar a mirar primer l'arxiu de Manresa, on hi havia hagut molta indústria i on jo tenia vincles familiars. L'arxiu estava obert dues hores al dia, sense calefacció. Hi vaig anar unes quantes vegades i no hi vaig trobar res, però al final em van caure a les mans les actes de l'afusellament, l'any 1823, de Jep dels Estanys, un conegut dirigent de partides realistes durant el Trienni Constitucional. També, una revista de propaganda, *El Español Realista*. Jo no podia anar cada setmana en tren a Manresa i em vaig escapolir per anar a una casa de fotografia i fotocòpies perquè em fessin la fotocòpia del *Español Realista* i una reproducció més acurada del judici del Jep dels Estanys. Vaig pensar que era un tema molt apropiat per a una tesina. Li vaig anar a dir a en Fontana, que em va donar notícia d'unes memòries d'un milicià liberal de Barcelona, que ell i Termes havien trobat a l'Arxiu de la Diputació. Tot i que eren poques pàgines, podia ser interessant per veure com es vivia a la ciutat, i des de la perspectiva de la gent liberal, la revolta pagesa realista. Havia d'anar molt de pressa, perquè a finals de setembre es

feien les lectures de tesines i l'examen per aprovar el grau, que consistia en temes dels cinc anys de la carrera. No sé com me'n vaig sortir, perquè vaig cometre errors grossos, però potser Sant Seco Serrano va a dir als seus companys de tribunal que «este chico es muy bueno» o alguna cosa així.

Els papers per a la beca del govern francès, els vaig haver de passar a l'ambaixada francesa a Madrid. Aleshores ja feia un cert temps que De Gaulle pensava que calia reconciliar-se amb Franco, però els diplomàtics francesos eren funcionaris de carrera, i hi havia gent de moltes ideologies diferents. Temps després, em vaig assabentar que a Madrid hi havia un diplomàtic que tenia la missió de facilitar a estudiants amb bones notes de diferents especialitats beques per anar a França a estudiar-hi el tercer nivell, després del qual es feia la tesi d'universitat. La persona que portava això va resultar ser un socialista, i allà s'hi movia gent socialista que seleccionava estudiants que poguessin ser esquerrans o progressistes. Mai no em van informar com es feia exactament tot això. Només em van informar sobre com es deia aquest senyor i que ja feia temps que feia aquestes coses. I que, a l'ambaixada francesa de Madrid, mai ningú no li havia cridat l'atenció perquè ho trobaven natural i també es feia en altres països.

A la Sorbona, Pierre Vilar feia poc temps que havia acabat la seva tesi d'estat i, per tant, havia pogut traslladar-se a la universitat. La junta de professorat de la Sorbona havia votat que Vilar, que acabava de publicar la seva tesi d'estat, substituís Labrousse, que s'havia jubilat. Ell va crear l'Institut d'Història Econòmica i Social de la Sorbona. A mi, el títol m'agradava, perquè no era tancar-se en història econòmica. Em vaig presentar a Vilar i em va preguntar sobre què pensava treballar. Em va parlar d'un llibre de Paul Bois que s'havia publicat feia poc temps, que feia una anàlisi molt exhaustiva dels motius pels quals a la Bretanya una part de la pagesia havia fet la guerra contra la revolució i una altra part havia estat passiva, i derivava l'explicació, sobretot, de les condicions econòmiques i ideològiques (per exemple, la presència de bisbes que mobilitzaven la població) d'una banda i de l'altra. Un llibre molt extens i segurament amb algunes coses molt discutibles. Vilar em va dir que, si treballava el llibre, potser podria fer alguna cosa, perquè trobar fonts sobre aquest tema seria molt difícil, cosa que jo ja sabia.

El tema d'aquell any de les classes magistrals setmanals de Vilar (en les quals hi havia uns dos-cents estudiants) era l'or i la moneda en la història. El contingut d'aquestes classes donaria lloc, després, al llibre traduït al castellà com a *Oro y moneda en la historia*. Els delegats, sobretot Alain Krivine, un trotskista molt simpàtic d'origen rus a qui vaig conèixer força, demanaven a Vilar una còpia dels apunts, que ell porta-

Capella de Santa Úrsula de la Sorbona.
Fotografia: Viquipèdia

va escrits molt detalladament, la ciclostilaven i la venien als estudiants interessats des dels despatxos del sindicat d'estudiants. No sé si ho demanaven gaire estudiants, perquè, quan jo hi passava, n'hi havia només un pilonet. D'altra banda, una vintena d'estudiants desitjosos de treballar amb Vilar al seu Institut assistíem a les classes pràctiques que feia un col·laborador seu, però a les quals el mateix Vilar participava sovint, en les quals llegíem i discutíem llibres i articles.

—Podries evocar l'impuls col·lectiu de *Recerques* o altres projectes de renovació i reconstrucció de la cultura i historiografia catalanes?

Els promotors eren Josep Fontana, Ernest Lluch i Joaquim Molas. Molas aviat se'n va apartar, perquè els de Filologia catalana van crear *Els Marges*. En aquesta revista també hi va tenir molt de protagonisme Josep Maria Nadal. Progressivament s'hi van anar incorporant col·laboradors, el principal dels quals durant molt de temps va ser Ramon Garrabou, que feia bona part de la feina. Les reunions del consell de redacció es feien a casa d'en Josep Fontana, i Edicions 62 s'encarregava de l'edició. Tot era molt acurat, però portava molta feina, i en Ramon hi va dedicar molt de temps. Anys més tard, em van demanar a mi que fes aquesta feina: recollir els articles, assistir a les reunions i entendre'm amb Edicions 62.

Al primer número hi havia un article d'Irene Castells sobre els rebomboris del pa a Barcelona el 1789. Aquest article era molt interessant i segurament no prou valorat. Jo hi vaig publicar l'article sobre els *Malcontents*, inclòs en el llibre que heu publicat a la Biblioteca d'Història Rural. Però després, pràcticament a cada número, hi sortia alguna cosa sobre la pagesia durant la revolució liberal, el carlisme i temes similars.

El carlisme és un fenomen molt complex, que ha durat fins fa quatre dies. He de dir que a mi la vegada que m'han fet més por els repressors va ser a quart de Filosofia i Lletres, un dia en què, des del pis de dalt de la Universitat, algú, que segurament era del PSUC o d'algun altre grup organitzat, va començar a regar el pati d'octavetes. Tres o quatre persones, entre ells en Joan-Lluís Marfany, en Paco Fernández Buey i un mallorquí que es deia Quetglas, vam sortir corrent a veure què deien. Jo em vaig ajupir i vaig posar la mà damunt una pila de papers per tal d'evitar que algú se'ls endugués, i una bota se'm va clavar sobre la mà. Quan vaig aixecar el cap, em vaig adonar que era un carlista que ja havia vist en alguna assemblea. Hi havia més carlistes que falangistes al món universitari de Barcelona, i eren més violents, segons la meua experiència.

Més endavant, molta altra gent es va incorporar a *Recerques*. Per exemple, vaig procurar que estigués al comitè de redacció en

Jesús Millán (jo crec que és un historiador al qual se li ha de fer cas, i molt coneixedor del carlisme), perquè podia ampliar molt les perspectives de la revista i coneixia molts professors i doctorands de València.

Recerques és una mostra clara de la voluntat que hi havia en aquesta mena de medis, d'història, literatura, economia (tot i que els *minessotos* de cap manera devien pensar que allà hi hagués res d'economia tal com ells l'entenen). Encara dura ara, però els temps han canviat molt. Cap al volum 45, 50 o així, van començar a reduir-se la quantitat i la qualitat dels articles que arribaven. Els secretaris de redacció ens n'adonàvem. Això era així perquè hi havia més oportunitats de publicar en altres revistes que tenien més circulació si eren en castellà, si hi havia algun capital darrere o que, si eren revistes noves, poguessin ser més atractives. Això va anar reduint el protagonisme de *Recerques* dins aquest món, que és un món petit, d'altra banda.

—Podries explicar-nos l'experiència del teu pas per la Universitat de València?

La meua primera feina, me la van donar allà. Hi vaig estar d'ajudant de classes pràctiques. Aquest contracte era molt curiós: no es cobrava res. Tot i això, podies instal·lar-te i menjar al col·legi major de la universitat, el Lluís Vives, on vaig passar dos anys dels millors de la meua vida. Em calia algun diner, per comprar el diari i altres coses, però, quan vaig veure *Las Provincias*, aviat em vaig adonar que era millor no comprar-lo. Allà hi havia en Jordi Nadal de catedràtic; i, juntament amb ell, un titular de cognom Sebastián, el director de tesi del qual havia estat el doctor Reglà. Sebastián, que també era mestre, era excel·lent com a persona. Com que era titular, vivia millor que jo i em portava a casa seva quan jo encara coneixia poca gent a València. Sebastián era molt roig, però molt dogmàtic. A casa seva, hi tenia una biblioteca formada bàsicament per llibres soviètics traduïts al castellà, tots subratlladíssims, i n'explicava les raons: «això és el que s'ha d'explicar als alumnes, això més val saltar-s'ho...». Sebastián va deixar la universitat al cap d'un any o un any i mig, i va tornar a fer de mestre d'escola.

A València, aleshores, hi havia molt d'esquerranisme, més que a Barcelona, em va semblar a mi. El Josep Fontana va passar a ser catedràtic a la Facultat de Lletres. Fontana (i Ernest Lluch, que va entrar com a agregat a la Facultat d'Econòmiques) van ser molt influents a València. Es van aprofitar una mica de Fontana, a qui van posar de seguida de degà. Fontana va deixar una petjada molt important, entre d'altres coses perquè va dirigir moltes tesis.

A en Jordi Nadal, li van oferir l'any següent que anés a la Universitat de Barcelona i ho van fer amb insistència, perquè al començament s'hi va resistir una mica, perquè se sentia expulsat

de la UB, amb una oposició que havia estat impresentable. A més, també ho va deixar en Sebastián, que va tornar a l'escola. Em vaig quedar sol, però vaig voler acabar el curs, tal com m'havia demanat el degà d'Econòmiques. Aleshores em va oferir una certa remuneració, no gaire, però per a mi sí que era suficient. «Així podràs anar algun dia a Barcelona», em va dir. El degà era de Dret, un republicà que s'havia exiliat a Puerto Rico i que al cap de força anys tomà i s'instal·là a València.

—I quin era el clima entre els estudiants de València?

Hi havia estudiants molt bons. Entre d'altres el grup de Jesús Millán, Pedro Ruiz Torres i Antonio Villar. Jo considerava l'ambient a València millor que el de Barcelona, entre els estudiants. Estaven més compromesos amb el canvi polític. És clar que ja havia passat cert temps, amb els dos anys que vaig estar a París, i potser aleshores l'ambient de la Universitat de Barcelona ja era molt diferent.

—Podries explicar-nos alguna cosa de la teva primera etapa a la UAB?

Com que m'havia quedat sol a València, vaig buscar feina a Barcelona. Em vaig assabentar que s'havia creat la UAB, on ja hi havia els estudis de Lletres i s'estava creant la facultat d'Econòmiques. Hi van anar el Josep Fontana, que va marxar de València, i el Jordi Nadal. El que muntava la facultat d'Econòmiques era el Joan Sardà, que va ser el primer degà, tot i que ho va deixar de seguida perquè estava malament de salut. Sardà ja havia publicat molt abans de la guerra i aleshores es deia que era el millor economista d'Espanya. Hi havia altra gent que ha estat important per a la UAB, com Antoni Serra Ramoneda. Narcís Serra exercia ja molt de poder i mantenia posicions polítiques que contrasten amb les quantitats de diners que després va repartir als militars essent ministre de defensa. També hi havia ja algun *minessoto*, a qui ja deixaven treure el nas. Vaig anar a l'Autònoma cridat per Jordi Nadal i allà ja hi vaig trobar en Garrabou; poc després es va incorporar en Jordi Maluquer i força més tard en Ricardo Bledó. Jo era ajudant de classes pràctiques, però a l'Autònoma ja pagaven alguna cosa, un sou força esquelètic, als que només érem ajudants... Però vaig trobar que l'ambient era molt desagradable. El reclutament de joves professors que s'impulsava, sobretot, des de teoria econòmica, el trobava insuportable, perquè hi havia una politització lamentable. Hi contribuïen alguns estudiants i amb això s'han guanyat llocs de *minessoto* per a tota la vida. Jo havia estat a París, on hi havia hagut un *folión* espectacular el 1968 (del qual el govern va responsabilitzar els estudiants estrangers, a qui van suprimir les beques), però la vida universitària a la Sorbona era una cosa que em semblava civilitzada, la gent anava allà a interessar-se pel que feien els altres. Els anys a París m'havien ensenyat quin havia de ser l'ambient d'un acadèmic: s'ha d'estudiar, s'ha de

compartir la feina i s'ha de discutir civilitzadament amb els companys. Pensava que a la UAB no avançaria en coneixements ni res. Vaig decidir anar-me'n.

—I aleshores vas anar a Nacions Unides...

Vaig veure un anunci a *La Vanguardia* de convocatòria de places de traductor i redactor d'actes de l'ONU. Això ja era l'any 1972 o 1973. Jo sabia poc anglès, però el meu francès era bo. Havia estat dos anys a París; i, abans, a Aix-en-Provence, on hi havia Georges Duby, un historiador molt bo que a França era venerat, tot i que a mi no m'agradava gaire. Primer es feia una selecció dels candidats a Madrid. Era obligatori tenir almenys dues llengües de les cinc oficials. Se sobreentenia que havien de ser l'anglès i el francès, però es valorava si podies traduir del xinès, del rus o de l'espanyol. Vaig fer les proves de francès i anglès, però vaig sortir pensant que en la d'anglès hauria fet moltes faltes. Però dos mesos després vaig rebre una carta dient que havia aprovat. Em convocaven a una entrevista amb una comissió al Ministeri d'Afers Exteriors, ja que els països membres sempre procuraven que algun *gerifalte* veiés a qui s'havia contractat. Allà vaig coincidir amb Eduardo Mendoza, que havia estudiat Dret i també estava fart de l'única feina que havia trobat: d'assessor en un banc menor. Encara que deia que volia marxar i no tornar a Espanya, en realitat tornà no gaire més tard, quan ja treballava en les seves novel·les.

A Madrid ens van fer una mena d'interrogatori en francès, anglès i espanyol. Qui més parlava en castellà era un lleidatà, Santesmases, que s'havia exiliat el 1939. Com veuria ben aviat, l'ONU estava plena d'espanyols amb títols acadèmics que no havien estat perseguits de forma cruel pels franquistes des del 1939, però que s'havien adonat força aviat que això pintava molt malament i havien marxat als primers anys de la dècada dels 40. Santesmases, en un racó i en català, em va dir que els faltava gent per a una activitat a Ginebra, ja que a Nova York no hi havia prou equip i a Ginebra molta gent feia vacances a l'estiu. Hi havia, doncs, un lloc temporal on em farien fer la feina que després hauria de fer a Nova York. És la vegada que m'han pagat més a la meua vida, però la feina era dura i molt avorrida. Treballs quasi tots en anglès, algun en francès, que te'ls dictaven. Després ho enviaves a un servei de mecanògrafes i t'ho tomaven marcant els possibles errors, que havies de repassar. A la meitat del meu contracte, que era de dos mesos, va venir Francisco Bustelo, que després va ser rector de la Complutense. Ell era socialista quasi de naixement, diria, però també cosí germà de Calvo Sotelo. Havia marxat d'Espanya cap a l'any 1942 i havia treballat a París, a la UNESCO. Bustelo era allà un personatge important i ell i la seva dona em van orientar molt.

Quan es va acabar, vaig tornar a Barcelona i després vaig anar a Nova York. Allà

Palau de les Nacions, Ginebra.
Fotografia: Viquipèdia

hi havia sobretot gent llatinoamericana, perquè els europeus triaven d'anar a Ginebra. A Nova York, la majoria eren argentins i xilens, sobretot xilens després del cop de Pinochet, molts d'ells jueus. Allà es treballava més durament que a Ginebra i amb formes molt americanes. Cada matí hi havia un rètol gran amb un rànquing segons el número de pàgines que correctament havia corregit cadascú, una cosa d'escola. Hi havia l'Eduardo Mendoza, que havia arribat directament a Nova York, i gent interessant.

El funcionament de l'ONU feia pena. Em van enviar a prendre notes a sessions a una comissió delegada de l'assemblea general. Allà t'adonaves dels problemes gravíssims que tenia qui exercia d'interpret, no de traductor. Si el delegat de Pakistan deia una cosa, en general el delegat de l'Índia s'aixecava irat per dir el contrari, es creuaven quatre frases i qui presidia la sessió cridava a l'ordre. Llavors, tant l'un com l'altre, deien que ells no havien dit això i que havia estat invenció del interpret. Eren escenes ridícules, una mica com el congrés dels diputats.

Aleshores vaig rebre dues cartes que em deixaren sense dormir almenys dues setmanes. Una era de Jordi Nadal, que deia que acabava de concretar-se el tribunal que decidiria les places (devien ser dotze o tretze) d'adjunt; ell estaria al tribunal i, si em presentava, em donaria suport. Ho entendria si jo decidia quedar-me a l'ONU, però en aquest cas demanava que li digués la meua decisió, perquè, altrament, buscaria un altre candidat. Quasi al mateix temps, va arribar una altra carta de Fontana, dient que hi hauria aviat les oposicions d'adjunt, a les quals em recomanava que competís, perquè segur que trauria una plaça. Afegia que era important que nosaltres ens incrustéssim a la universitat, perquè allà hi havia un paper social important per a jugar. Ho vaig explicar al meu superior a l'ONU i em van concedir tres mesos d'excedència. Ja aquí, em vaig tancar a Empúries, amb uns amics que tenien una casa de pescadors, per a preparar les oposicions. Així doncs, en aquell moment de la meua vida, vaig haver de prendre una decisió important: en acabar-se la meua excedència, vaig comunicar als de l'ONU que no podia continuar, perquè la universitat m'havia ofert un lloc que per a mi era més interessant. Santesmases, però, em va dir que tampoc passava res, perquè, quan hi havia un congrés o alguna activitat especial fora de l'espai físic de les seus de Ginebra i Nova York, l'ONU contractava «temporers». Ell em va posar a la llista i aleshores vaig fer de «temporer» durant 10 anys, però de manera molt discreta, quan tenia vacances a la universitat. Aquestes missions, com se'n deia, eren de dife-

rent duració. La de Kenya, que fou excel·lent, durà un mes i mig. Altres contractes eren més curts i més pesats. Com que no tenia cap càrrec especial a la universitat, solia fer un parell de treballs d'aquests a l'any. Vaig viatjar molt, sobretot a Àfrica: Kenya, Tanzània... A Anglaterra no hi hauria anat per res del món, perquè no té interès; tenen interès alguns historiadors britànics, però res més. Quan vaig treure les oposicions de catedràtic, ja pràcticament no vaig anar a cap més d'aquestes missions.

El personal de Ginebra era gent que no tenia res a veure amb el règim espanyol ni amb altres aspectes de la realitat espanyola i catalana. El meu millor amic allà era Estartús, un dels millors traductors d'aquestes missions, fill d'un anarquista. Era gent culta i polititzada en general, perquè allò que es valorava no era tant ser un bon traductor d'un determinat idioma, sinó escriure bé en castellà o en algun dels idiomes oficials.

—I des de la Universitat Autònoma et vas traslladar a la Universitat de Saragossa, on vas estar uns quants anys...

Sí. Quan era a l'Autònoma, em vaig presentar a una oposició per a la provisió de dues places de catedràtic d'Història econòmica, una a la Universitat de Saragossa i l'altra a la de la Laguna, a Tenerife. Vam competir per aquestes places tres candidats que ja disposàvem de plaça, que manteníem bona relació i que ens apreciàvem. Vaig obtenir el primer lloc, cosa que em va permetre triar la Universitat de Saragossa, que aleshores s'estava organitzant. Vaig treballar-hi durant tres cursos.

Conservo molts bons records d'aquells companys, que em van ajudar a reunir una petita biblioteca amb la primera bibliografia d'història econòmica de què es va disposar en aquella universitat. Entre els companys, recordo especialment Eloy Fernández Clemente, que s'havia ocupat de l'assignatura d'història econòmica abans de la meua arribada i que va aportar força llibres, i també recordo Vicente Salas, excel·lent especialista i docent en economia de l'empresa. També recordo alguns joves sobre els quals pivotaria més endavant la història econòmica en aquella universitat. Destacadament, haig d'esmentar Luis Germán, que ja era professor ajudant i havia realitzat estudis d'història regional, i un joveñíssim Vicente Pinilla.

Finalment, de Saragossa vaig tornar a la UAB quan va sortir a concurs la plaça de catedràtic que Jordi Nadal havia deixat vacant quan va passar a la Universitat de Barcelona.

(fi de la primera part)

Entrevista realitzada per Antonio López Estudillo i Rosa Ros Massana ■

«En un moment determinat de la meua vida, vaig haver de prendre una decisió important: vaig comunicar als de l'ONU que no podia continuar, perquè la universitat m'havia ofert un lloc que per a mi era més interessant»

Jaume Torras a la Universitat de Girona durant la presentació d'un llibre de la Biblioteca d'Història Rural, el 25 de gener de 2019.
Fotografia: AHR

Elvis Mallorquí potser és l'historiador gironí més prolífic en l'actualitat. La seva capacitat de treball resulta proverbial i l'abast dels seus coneixements ens situa davant d'una de les trajectòries científiques més sòlides. Medievalista de formació, té una especial habilitat per connectar-nos aquest passat remot amb un pretèrit immediat i amb el present. Sens dubte, la seva trajectòria com a professor de secundària l'ha dotat d'una gran capacitat per estirar el fil de la història fins a fer-lo fer comprensible als joves, molt aferrats a la realitat i al present que els envolta.

Un dels diversos àmbits en els quals ha focalitzat la seva atenció investigadora al llarg de les darreres dècades és el dels camins històrics i l'anàlisi cartogràfica del passat a través de les fonts documentals. L'any 2006 va participar en una obra coral del Centre d'Estudis Selvatans, *Deu llegües de pols i roderes. El camí ral, de Girona a Tordera* (número 10 de la col·lecció Estudis i Textos), i el 2016 va coordinar un altre treball col·lectiu titulat *Cinquanta-cinc llegües de passos oblidats i xarabascos. Els camins històrics de la plana selvatana* (números 18 i 19 de la mateixa col·lecció ja esmentada). Ambdues publicacions constitueixen dues de les principals aportacions d'aquesta col·lecció (i, per extensió, de l'entitat) al coneixement del passat de la comarca de la Selva. Lamentablement, en el seu moment el *Mestall* no es va fer ressò de la seva edició, i això que ho hauria merescut, pel contingut i rigor d'aquests estudis. Per això, ara no podem passar per alt l'aparició d'una obra que significa un pas més en aquesta trajectòria investigadora: en primer terme, perquè continua i aprofundeix moltes de les línies de treball ja endegades en les anteriors publicacions; i, en segon lloc, perquè destil·la el seu gran coneixement, en un treball que ofereix un àmbit territorial molt més ampli, el gironí. L'obra, en conjunt, permet radiografiar perfectament bona part dels orígens, incògnites i problemàtiques de la seva existència, tant en el passat com en el present. Una ambivalència temporal que permet explicar algunes dinàmiques actuals des d'una perspectiva històrica, la qual cosa suposa un dels actius principals d'aquesta publicació que, no oblidem, s'emmarca dins d'una col·lecció generalista però rigorosa i eminentment divulgativa. No resulta fàcil encabir en un llibre d'aquestes dimensions i característiques un gavadal d'informació i coneixement com el que fa servir l'autor.

Més enllà de l'anàlisi del rastre de l'estudiada petjada prehistòrica, romana i franca, l'autor incorpora una poc coneguda referència al pas dels hongaresos. S'hi toca també la tipologia de diversos camins: els anomenats camins de missa o de combregar, les vies mercaderes, els camins derivats del poder reial i d'altres jurisdiccions, també els anomenats camins del peix (per on aquest producte costaner es feia arribar a l'interior del país), la petjada en els camins de romiatges, pelegrinatges, i la religiositat popular, i en l'imaginari col·lectiu els camins de retirada o

exili, l'aparició i superposició de carreteres i vies de ferrocarril, i els camins de ronda del litoral, avui tan en voga de tots.

M'aturaré en alguns aspectes, que em resulten particularment interessants, afins al perfil de la nostra entitat. L'aprovació d'un Reial decret, el 7 d'abril de 1848, que atribuïa els camins veïnals a les diputacions provincials. La proliferació entorn de 1860 d'encàrrecs de plànols parcel·laris per part de diversos ajuntaments a agrimensors i directors de camins veïnals. Es destaca l'actuació d'homes com Agustí Bragat, autor dels plànols de Cadaqués, Vilanant, Riudellots de la Selva o Llagostera, la importància del qual és extraordinària, com ha posat en valor el seu Arxiu Municipal. L'any 1881 el governador civil de Girona encarregà i publicà l'inventari dels camins veïnals que unien tots els pobles de la província. L'any 1911 s'aprovà la Llei de camins veïnals, equivalents als antics camins rals. A la dècada de 1920, el servei cartogràfic de l'exèrcit espanyol portà a terme la colossal tasca de cartografiar els termes municipals d'arreu per delimitar-los a través de les fites. A mitjans segle xx l'exèrcit nord-americà fotografà des de l'aire tot el país, la qual cosa va esdevenir una base cartogràfica de primer ordre complementària del cadastre. El 1974 una Llei de vies pecuàries obrí la porta a la cessió o venda de camins ramaders. I el 2009 el text refós de la Llei de carreteres deixà per als ajuntaments la gestió de tots els camins rurals, privats, públics, forestals, etc.

Quan es parla de camins, va implícit aturar-se, també, en els ponts, les passereres i les palanques, que constitueixen petits grans elements patrimonials, massa sovint oblidats, en contrast amb la singular espectacularitat d'alguns, molt pocs, com el pont del Llierca a Sadernes (1344). També s'estudien les motes de terra, i els vincles dels camins amb els castells i torres. Així mateix, resulta del tot imprescindible analitzar els viarans dels ramats transhumants, amb un pes molt notable en l'àrea pirinenca, però també són destacables les seves extensions en algunes planes del país. I, també, hi són tractades les persones. No només els pastors, sinó també els traginers i les seves mules, els ferrers, els hostals i els hostalers, els carreters i tartaners amb els respectius elements. En aquest punt, el llibre, que està excel·lentment il·lustrat, incorpora una imatge molt suggeridora, que no podem deixar d'incorporar en aquesta ressenya, per l'extraordinari valor de captar un petit detall, com és el de les roderes per on passava un carro tirat per un matxo, amb l'anècdota, que podria semblar supèrflua, de la presència d'uns nens jugant a la vora del camí. També es parla dels

MALLORQUÍ GARCIA, Elvis

Camins històrics

Girona: Diputació de Girona, 2021, 96 pàgines

Quaderns de la Revista de Girona, 213

Els camins històrics

Elvis Mallorquí

Quaderns

Nens jugant prop del camí, per on passa un carro resseguint les roderes, al veïnat de les Serres de Cassà de la Selva. Fotografia Enric Genóher

viatgers, els soldats, el pas dels francesos i dels carlins, i els excursionistes.

No oblidem, tampoc, la recomposició d'antigues vies al segle XVIII per facilitar el pas de les tropes. El corregidor de Vic, Gabriel de Avilés, va ordenar la construcció d'una via empedrada entre Vic, Olot i Camprodon per tal de millorar la defensa del territori. Particularment interessant, pel seu estat de conservació, resulta el tram del coll del Capsacosta, popularment conegut com a «via romana»; i molt especialment, per la bellesa de la seva arquitectura i el paisatge per on discorre, el paratge de les Marrades del Grau, entre la vall d'en Bas i el Cabrerès. En l'execució d'aquestes obres que avui són gaudi de senderistes hi va tenir un paper preeminent el cos d'enginyers militars.

Per entendre l'articulació territorial de la plana gironina en el darrer mig mil·lenni, resulta molt interessant l'anàlisi del privilegi reial concedit a la ciutat de Girona l'any 1445. La mitja llegua de Girona, amb fites que esdevenen un particular patrimoni material, ha determinat l'economia i la societat d'un ampli territori.

Ja en treballs anteriors, l'autor havia recuperat el terme *xarabasco*, que, negligit a tots els diccionaris, havia caigut en l'oblit. Aquests camins ensorrats i coberts de vegetació són els *holloways* o *sunken lanes* anglesos, o els *chemins creux*, en francès. Són de preservació complexa, però convé tenir-los en compte per al gaudi de tots, com fan a la campanya anglesa o francesa.

Mallorquí no negligeix tractar temes espinosos de certa actualitat, com el tancament de camins, una actuació que ja ve d'antic, i que amb una fotografia d'un camí ramader al terme d'Espolla exemplifica clarament la picaresca d'algunes actuacions recents. El capítol titulat «Ajuntaments desorientats» resulta providencial: hi denuncia que, malgrat diverses iniciatives —algunes de vinculades a la Diputació molt lloables—, les administracions sovint no estan a l'alçada. La titularitat de les carreteres modernes és pública, però, respecte de la dels camins, hi ha una gran varietat de casuístiques que en dificulten l'articulació i la gestió. Ras i curt, l'autor etziba: «A Catalunya no existeix cap política que integri els camins vells dins d'una xarxa viària de mobilitat sostenible». Tanmateix, s'albira futur als vells camins. La creixent demanda d'activitats vinculades al senderisme i al cicloturisme auguren nous horitzons, com es palesa amb esperança en el darrer capítol.

El geògraf suís Eric Vion va publicar un treball l'any 1989 que d'aleshores ençà marca la pauta metodològica pel que fa a l'estudi dels camins del passat, una anàlisi territorial de la qual Catalunya dista encara molt d'assolir, amb comptades excepcions comarcanes i locals, com és el cas de la Selva amb els estudis encapçalats pel mateix autor de la monografia ressenyada. Amb aquesta nova aportació, sens dubte, anem fent camí.

David Moré Aguirre ■

**MORÉ AGUIRRE,
David i
ZUCCHITELLO
GILIOLI, Mario**

***El santuari de
Sant Grau de
Vallpresona
(Tossa).***

***Més de sis-cents
anys de talaia
espiritual i social
de la comarca***

Tossa: Centre d'Estudis
Tossencs, 2020

Quaderns d'Estudis
Tossencs, 17

Si hem de buscar un indret representatiu de la devoció dels tossencs, aquest és sens dubte l'ermita de Sant Grau, un santuari que s'aixeca a Vallpresona, entre les muntanyes del massís de Cadiretes. Ara podem conèixer millor aquesta ermita amb el nou volum dels Quaderns d'Estudis Tossencs que edita el centre d'estudis de la localitat. Amb aquesta magnífica obra, David Moré i Mario Zucchitello ens endinsen de ple en la història d'aquesta ermita. Ara bé, anant molt més enllà de la simple història de l'edifici, en aquest llibre ens narren tots i cadascun dels possibles detalls que podrien relacionar-se amb l'indret, des de la vida del sant titular fins a les intricades històries dels seus propietaris al segle XIX, tot passant per les vicissituds del seu patrimoni o, evidentment, el procés de fundació.

L'obra s'obre amb una part més hagiogràfica sobre Sant Grau d'Orlhac, a qui està consagrada l'ermita. Els autors fan també un repàs interessant a tots aquells indrets on el sant és venerat, tot configurant un mapa prou complet de la seva devoció a Catalunya. Centrant-nos, però, en l'ermita tossenca, sabem que aquesta va ser funda-

da al segle XV. El dia 9 d'agost de 1408 els prohoms de Tossa demanaren llicència al bisbe per a construir una ermita al lloc que ja s'anomenava Sant Grau i on, segons diverses llegendes, es deia que el sant s'hi havia estat durant un temps. Nogensmenys, el nom de Grau ja era posat a gent de la vila abans de l'erecció del temple, cosa que en denota la importància entre els parroquians de Tossa. Uns quants anys després de la fundació, el 1453, els tossencs pogueren rebre amb gran exaltació les relíquies d'aquest mateix sant, provinents del seu lloc d'enterrament a Orhac, les quals foren portades en processó a l'ermita.

Ben aviat, l'ermita de Sant Grau emprugué diverses vies d'obtenció de numerari i recursos per a la seva gestió. Totes elles són comunes a l'època, com les almoines i les donacions; per exemple, es documenta una donació de les primícies de les vinyes properes a l'ermita. Al manteniment i millora de Sant Grau, hi participaren diversos sectors de la vila. El 1510, es donà llicència als pescadors tossencs per pescar en festius per tal de sufragar-ne el primer retaule.

Passats els segles xv i xvi, durant els quals s'anà consolidant la nova creació, Sant Grau veié el seu auge al segle xvii. La documentació d'aquesta època, degudament estudiada pels autors, mostra les activitats econòmiques que es duïen a terme a les estances annexes a l'ermita. Aquestes garantien el manteniment de l'edifici, el culte i el seu ermità. De totes elles, en destaca la producció vitivinícola i forestal. Les referències al conreu i a tota l'activitat que envoltava l'ermita més enllà de l'àmbit espiritual són molt interessants. Al llarg dels apartats dedicats a aquest aspecte, doncs, es documenta el dia a dia en una ermita d'aquestes característiques, tot relatant les diferents obligacions que tenien els ocupants i tot fent una detallada relació dels aspectes més generals fins als més concrets de com funcionaven aquests espais: l'alimentació, l'obtenció de diners, els deures del prevere envers la parròquia, l'activitat forestal, agrícola i ramadera, etc. Aquestes tres darreres activitats en determinades ocasions semblen sobrepassar la mera subsistència i sovint van generar conflictes entre el comú i el capellà de Sant Grau, especialment per la tala de llenya. Aquest conflicte és relatat al llibre.

Un altre conflicte sorgí en l'època de la desamortització. En el context d'auge del liberalisme i les apropiacions de drets comunals per part d'individus, veiem com es reclamaren drets particulars de fer carbó al bosc proper a Sant Grau, on el comú ja hi tenia drets. És a dir, amb tot, estudiant una ermita, acabem fent un repàs també de la història socioeconòmica de l'àmbit rural que envolta aquesta ermita, ja que no n'era independent. Sant Grau, doncs, fou un element actiu en la història de Tossa i un testimoni més dels fets que han ocorregut al nostre territori. Moré i Zucchitello ho han sabut captar bé en la seva obra.

En una segona part del llibre, se'ns relata l'obtenció de l'extens patrimoni de l'ermita, que abastava parts dels termes de Tossa, Solius i Llagostera. Amb la desamortització i subhasta d'aquest patrimoni l'any 1805 es pot veure com Sant Grau era un dels grans propietaris de boscos dels voltants. Sabem que, almenys des de l'any 1599, data de la referència més antiga, l'ermita anà amassant tot aquest extens patrimoni fins l'any 1805, quan comença a canviar de mans per diferents famílies de la burgesia del segle xix. Les històries i vicissituds de cada família i la seva vinculació amb l'ermita són a bastament explicades en el capítol pertinent. Amb aquests relats, també podem enllaçar la història de Sant Grau amb la d'aquell moment, una situació d'auge de la burgesia, quan els negocis i la recerca de capital afavoriren la venda de tot aquest

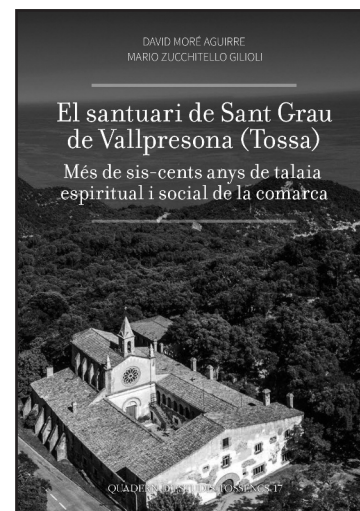
patrimoni centenari. De tots els propietaris, en destaca, especialment, Grau Rodés Moré, qui, tot i haver reconstruït el temple, ha romàs pràcticament en la desconexió fins aquesta publicació. Al llibre, es fa un recorregut per la seva vida i se'n subratllen algunes vicissituds. Fill d'un jornalero de Sant Boi del Llobregat, casat amb una tossenca, va treballar per a famílies de l'alta burgesia catalana. Fou clau en l'escàndol del marquès de Fontanellas i la seva etapa treballant per a famílies adinerades i ben posicionades l'afavorí en el seu ascens social. Si avui en dia Sant Grau resta dempeus i conserva la seva funció és en bona part gràcies a Grau Rodés, per la qual cosa els autors en fan justícia amb la narració de la seva vida i vinculació amb Tossa i el temple. Així mateix, cal remarcar també el paper de tots els tossencs en la conservació de la importància del lloc, adquirit, finalment, per l'Ajuntament de Tossa a Ibercaja l'any 2009.

Com ja és habitual en altres obres del Centre d'Estudis Tossencs, el llibre ve acompanyat d'una rica selecció de transcripcions documentals que permeten apropar-se més en primera persona a la realitat d'allò que s'ha explicat. Són un valuós recurs per a totes aquelles persones interessades en l'estudi de la vila i altres aspectes.

Es nota que ha estat un treball d'un gran abast i profunditat per tal d'estudiar un punt emblemàtic i estimat per als tossencs. Aquesta estima es nota en l'interès posat a cada detall que pugui ajudar a explicar la història d'aquesta ermita, des de la vida del sant, fins a la seva relació amb el turisme. Així mateix, cal destacar que, a través de la història de l'ermita, també podem veure com el context socioeconòmic i polític de cada moment va deixar la seva empremta en l'edifici i en la gent que se n'ocupava; els ermitans i masovers, els propietaris i, en general, tots els tossencs i altra gent de la contrada.

Certament, una ermita com aquesta ha permès que en un sol volum s'hi uneixin història social i econòmica de cinc segles, amb antropologia, història religiosa, del turisme i molts altres aspectes. A més, l'obra complementa molt bé la col·lecció d'obres que el Centre d'Estudis Tossencs ha anat publicant i que fan que Tossa sigui una vila privilegiada, gràcies a un bon volum de bibliografia dedicada a molts aspectes de la seva història.

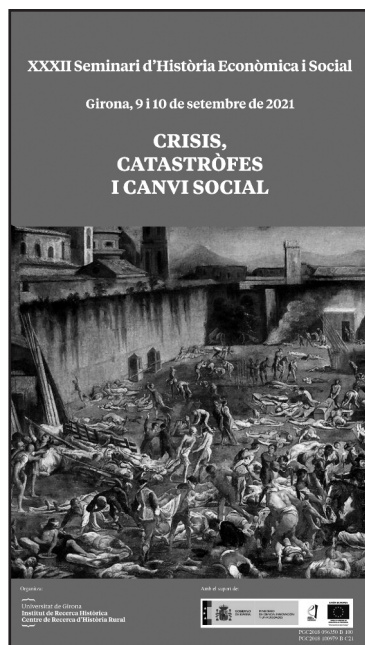
Antoni Ginot Julià ■

XXXII Seminari d'Història Econòmica i Social

Crisis, catàstrofes i canvi social

Girona, 9 i 10 de setembre de 2021

Fa ja més d'un any, el dijous 3 de setembre de 2020, acabada de concloure la trenta-unena edició del Seminari d'Història Econòmica i Social, ens acomiadàvem tots plegats amb el desig i l'esperança que la trenta-dosena tornés a ser plenament «normal». En els temps que corren, els desitjos de normalitat han esdevingut sovint sinònims de presencialitat i recuperació d'una certa capacitat d'interacció social.

Malauradament, la insistència de l'epidèmia de la covid-19 per posar a prova la nostra capacitat de resiliència i d'adaptabilitat no ha permès que l'edició d'enguany fos completament equiparable a les trenta celebrades del 2019 en endarrer. No obstant, la situació actual sí que ens va permetre augmentar, respecte de l'any 2020, el nivell de «normalitat». D'aquesta manera, el passat dijous 9 de setembre, curosament guarnits amb les nostres mascaretes i en una aula amb pupitres individuals que permetien respectar els 150 centímetres de distància de seguretat, vam iniciar el XXXII Seminari d'Història Econòmica i Social, dedicat enguany a les crisis, catàstrofes i calamitats de tota mena; i a la seva relació amb els processos de canvi social. Paral·lelament, s'ha habilitat una aula virtual a través d'unes d'aquestes plataformes de videotrucades amb les quals tant ens hem familiaritzat els darrers mesos, des d'on podien seguir l'esdeveniment i participar-hi tots aquells que, pel motiu que fos, no podien acompanyar-nos en persona.

Puntualment, a les 9 va prendre la paraula Rosa Congost. Donà la benvinguda als assistents i va fer la presentació inicial, tot traçant el nexa amb algunes de les edicions anteriors d'aquest mateix Seminari. Si darrerament havíem centrat el focus en les transformacions socials a partir d'elements endògens, aquest any giràvem la mirada cap a factors més de tipus exogen, ja fossin caiguts del cel, sorgits de la terra o fluïts per l'aigua; amb o sense intervenció (culpa) antropogènica. A continuació donàvem el tret de sortida a les tretze comunicacions que configuraven el programa d'enguany i, tot seguint un ordre estrictament cronològic, vam retrocedir fins al primer segle de la nostra era per tal de començar un recorregut de dos dies en la història de les calamitats que ens duria, finalment, fins al segle xx.

De la mà de Jordi Pérez, vam anar fins al cor de l'Imperi Romà i, més concretament, a l'any 33. Eren els temps de l'emperador Tiberi, conegut, entre altres motius, per ser el protagonista del primer rescat financer de què es té constància al llarg de tota la història de la humanitat. Ens és tan present i proper el darrer rescat financer que les similituds amb el de l'any 33 fascinen i inquieten a parts iguals: excés de crèdit a interessos abusius i

usurers, col·lapse del sistema bancari i injecció de capital públic per salvar la banca. A continuació, va prendre la paraula Pere Benito i, fent un salt de més d'un mil·lenni, ens va situar a cavall dels segles xi al xiii per presentar-nos una sèrie de fams i mortaldats que afectaren Catalunya i que, per les seves conseqüències, es poden considerar autèntiques «crisis-frontissa», ja que van suposar un abans i un després en molts aspectes de l'organització social i econòmica.

Després de la primera pausa-cafè, encetàrem el segon bloc de comunicacions. Sense abandonar el període medieval, vam poder gaudir de les comunicacions de Pere Ortí i Albert Reixach. El primer ens situà a un dels debats més clàssics i dels que més tinta ha fet vessar entre els historiadors catalans: el conflicte remença. En aquesta ocasió, va incidir en l'impacte que tingué la famosa epidèmia de Pesta Negra de l'any 1348, amb la consegüent davallada demogràfica i la posterior ocupació dels masos rònecs per part de la pagesia remença. Pel que fa a la intervenció d'Albert Reixach, aquesta es va centrar en l'impacte de les catàstrofes naturals a la Catalunya del nord-est en una època climàticament caracteritzada per ser de transició entre un període especialment càlid (l'òptim climàtic medieval) i un altre de marcadament fred (la petita edat del gel).

Havent dinat i amb una atapeïda tarda per endavant, repreníem el seminari amb la comunicació de Lluís To i Juli Moreno, gràcies a la qual vam descobrir el comportament i l'evolució de les pràctiques matrimonials, dots i aixovars, abans i després de la Pesta Negra, a partir de l'anàlisi dels capítols matrimonials conservats al ric Arxiu Episcopal de Vic. De nou quedà palès el marcat caràcter «frontissa» d'aquests episodis de mortaldat pel que fa als processos de canvi social. Tot seguit, prengué el relleu Tomàs Peris Albertosa, que ens traslladà geogràficament de Vic a la Ribera del Xúquer i cronològicament del segle xiv al xvi-xviii per tal de fer un repàs a les principals calamitats que patiren en aquella regió i incidir en la importància de l'acció humana en moltes catàstrofes naturals.

Després d'una breu pausa per al lliurament del XIX Premi Mestall (i també per prendre un refrigeri), vam encarar les dues darreres comunicacions de la jornada. La primera, a càrrec de Pere Gifre, va girar a l'entorn dels molts conflictes bèl·lics que afectaren el bisbat de Girona al llarg del segle xvii. En va analitzar les conseqüències a partir de l'estudi de cas de tres universitats concretes, una de costa, una d'interior i una de frontera: Torroella de Montgrí, Cassà de la Selva i Puigcerdà, respectivament. Finalment, vam concloure aquesta primera jornada del seminari amb la comunicació conjunta de Rosa

Congost i Mònica Bosch, que ens van traslladar unes dècades més endavant, ja a finals del segle XVIII i principis del XIX, en aquella vintena d'anys en què els gironins van viure, entre d'altres conflictes, primer la Guerra Gran i després la Guerra del Francès. A través de diverses fonts, Rosa Congost va posar l'accent en la gènesi de la consciència de classe dirigent de l'elit pagesa gironina, que en la redacció dels documents oficials i per autodefinir-se, anà adoptant l'etiqueta socioprofessional d'«hisen-dat». Mònica Bosch ens exposà el cas particular d'una de les famílies més preeminents de Girona: els Carles.

L'endemà, divendres 10 de setembre, de nou puntualment a les 9 hores del matí, iniciàvem la segona i darrera jornada del Seminari d'enguany, amb les cinc últimes comunicacions per endavant. La primera la dugué a terme Antonio López Estudillo, que ens mostrà el seu esforç per relacionar la contractació agrària al Vallès Occidental en el context de la Guerra de Successió, tant des de la perspectiva del repartiment fiscal com de la distribució i accés a la propietat de la terra. A continuació, i a través de Céline Mutos, vam retornar a Girona per tal de conèixer un estudi centrat en la manufactura tèxtil d'aquesta ciutat. En un marc cronològic que ja ens era familiar, el de la darrera comunicació del dijous, les dues dècades de conflictes bèl·lics incessants que van caracteritzar les darreries del segle XVIII i els inicis del XIX, vam poder copsar l'impacte que tingué la bel·licositat del moment en la incipient indústria tèxtil gironina. Tot seguit, Antònia Morey i Gabriel Jover ens van traslladar a la Mallorca dels segles XVIII i XIX per introduir-nos en l'anàlisi de les clàusules contractuals agràries relacionades amb el «conrear a risc i ventura»; és a dir, aquelles que contemplaven la possibilitat d'optar a la reducció de renda per infortunis i adversitats. A partir de l'estudi de cas d'una explotació olivarera en una època meteorològicament anòmala, coneguda com la «Pulsio Maldà», vam observar l'estreta correlació entre la variabilitat de les collites i les irregularitats climatològiques.

Després de la pertinent pausa-café, s'encetà el darrer bloc de comunicacions. Primer fou el torn de Llorenç Ferrer i Jordi Roca Vernet, que van presentar un exercici on conjugaven la inestabilitat climàtica i també política que va caracteritzar les primeres dècades del segle XIX a la ciutat de Barcelona. Llorenç Ferrer ens va exposar els condicionants demogràfics i climàtics d'aquest període; mentre que Jordi Roca va proposar una interpretació d'aquests fenòmens des de la perspectiva de les transformacions polítiques que es produïren en aquest complex període, que s'emmarca dins d'allò que s'ha anomenat la Revolució Liberal. Finalment, Rosa Ros dugué a terme la tretzena i darrera comunicació amb una anàlisi del comportament de la indústria tapera durant la Primera Guerra Mundial i l'impacte que tingué sobre els processos de canvi social. Va emfasitzar la davallada en l'exportació de taps de suro, així com l'acceleració de la caiguda dels salaris relatius masculins en paral·lel a una considerable incorporació femenina al mercat laboral.

Arribats a aquest punt i poc abans de les dues del migdia, donàvem per conclòs el Seminari d'Història Econòmica i Social de l'any 2021. Després de dos dies intensos però alhora suggeridors i enriquidors, abandonàvem els respectius pupitres individuals de l'aula que havia acollit la nostra trobada amb l'alegria i el convenciment que havíem pogut compartir i aprendre els uns dels altres sobre fenòmens complexos i sovint difícils d'interpretar i analitzar. Un ja no s'atreveix a fer pronòstics sobre recuperació de la «normalitat» a un any vista, però, si alguna cosa podem afirmar, ens atrevim a dir que de ben segur la trenta-tresena edició del Seminari serà igualment un èxit de la compartició del pensament i del saber Històric (en majúscula).

Josep Mas i Ferrer ■

Una sessió del XXXII SHES a la Facultat de Lletres de la UdG.
Fotografia: Josep Mas

Seminaris d'història rural curs 2021-2022

Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona

3 desembre 2021

Julie Marfany (Durham University)
Pobresa i caritat al món rural a l'època moderna: algunes propostes d'investigació

14 gener 2022

Josep Mas (Universitat de Girona)
Les diverses realitats de la pagesia. Desigualtat i mobilitat socioeconòmica entre els pagesos de mas de la Selva (1750-1805)

13 febrer 2022

Dignoris Mateo (Universitat de Girona)
Jornals femenins, jornals masculins: la mobilització de la mà d'obra agrícola femenina a la regió de Girona

11 març 2022

Miquel Gutiérrez Poch (Universitat de Barcelona)
"Katalanisch gesprochen": gènesi i evolució de la xarxa comercial catalana de venda de vi a Alemanya i Suïssa (1860-1939)

22 abril 2022

Enrique Llopis (Universidad Complutense de Madrid)
La discriminación de género ante la muerte. Subregistro y mortalidad en la temprana infancia en la Girona rural, 1840-1889

13 maig 2022

Nicolas Marty (Universitat de Perpinyà)
Els mestres de fargues del Pirineu oriental: aproximació a la història d'un grup professional (finals del segle XVIII, finals del segle XIX)

3 juny 2022

Fernanda Barcos (Universidad Nacional de La Plata)
Resistencia, conflicto y negociación. Los pueblos rurales y el Estado de Buenos Aires en el marco de las nuevas reformas liberales (1854-1861)

Totes les sessions s'inicien a les 16 h. a la sala de l'Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona (Facultat de Lletres, Plaça Ferrater Mora, 1, 17004 Girona. Tel. 972 418 945).

En cas que les mesures de seguretat impedeixin fer-les de manera presencial, a la pàgina web del CRHR (<https://www.udg.edu/ca/grupsrecerca/Societats-Rurals>) es notificarà l'enllaç a la sessió.

Les sessions són gratuïtes i no cal inscripció prèvia.

Amb el suport del MICIU: projecte de recerca PGC2018-096350-B-I00

Imatge portada: Joan Miró. La masia (detall). National Gallery of Art, Washington

18è Seminari d'història medieval

Curs 2021-2022

8 d'octubre de 2021

Victòria Burguera i Puigserver (Universitat de Barcelona)
Cursum facere seu piraticam exercere. L'ús del cors i la gestió de la pirateria a la Corona d'Aragó baixmedieval

5 de novembre de 2021

Jonathan Jarrett (University of Leeds)
Like Saplings Round a Dead Tree: Ends of Kingdoms and Empires in the 10th Century C.E.

17 de desembre de 2021

Lledó Ruiz Domingo (Universitat de València)
Regnar al costat del rei. La significació política, econòmica i cerimonial de la reina consort a la Corona d'Aragó

14 de gener de 2022

Anna Rich-Abad (University of Nottingham)
Els jueus barcelonins en l'àmbit econòmic a la Baixa Edat Mitjana. Prestamistes i artesans

25 de febrer de 2022

Inés Calderón Medina (Universitat de les Illes Balears)
La nobleza en los reinos ibéricos. siglos XI-XIII

18 de març de 2022

Romain Sagner (Université du Littoral- Côte d'Opale)
La Procuració reial dels comtats de Rosselló i Cerdanya al segle XIV: estructura, organització i producció documental

29 d'abril de 2022

Marta Gravela (ENS-CIHAM, Université de Lyon 2)
Prima delle fiere: i mercanti di Lione nei secoli XIV-XV

6 de maig de 2022

Frederik Buylaert (Ghent University)
Towards a Social History of Lordship: Seigneuries and States in Western Europe

Organitzat pel Grup de Recerca consolidat i unitat associada al CSIC «Renda Feudal i Fiscalitat a la Catalunya Baixmedieval» (2017 SGR 1068), la Institució Milà i Fontanals (CSIC), el Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona) i els projectes de recerca coordinats «La desigualdad económica en el mundo rural y las pequeñas ciudades de la Cataluña Vieja bajomedieval a través de las fuentes notariales» (PGC-2018-100979-B-C21) i «La desigualdad económica en las ciudades catalanas y mallorquinas durante la baja Edad Media a través de las fuentes del impuesto sobre la riqueza» (PGC-2018-100979-B-C22).

Coordinadors: Lluís To Figueras, Pere Orti Gost i Pere Verdés Pijuan

Lloc de realització: Facultat de Lletres de la UdG (Pl. Ferrater Mora 1, Girona)

Horari: Divendres a les 11.30 h.

Il·lustració del díptic: "Jeux et déguisements: la culture folklorique au sein de la culture urbaine" (Histoire du Graal de Robert de Borron, vers 1280, b.n.).

Jornada d'estudi

«Conflicte i gènere en el món rural. Segles XVIII-XX»

Girona, 4 de novembre de 2022

Montserrat Llonch (Universidad Autónoma de Barcelona) y Rosa Ros (Universitat de Girona)
Marie Costa (EHESS)

Montserrat Carbonell (Universitat de Barcelona) y Céline M. Mutos (Universitat de Girona)

Josep Colomé (Universitat de Barcelona)

Belen Moreno (Universidad de Oviedo)

Ana Cabana (Universidad de Santiago de Compostela)

Alba Díaz (Universidad de Santiago de Compostela)

Dignoris Mateo (Universitat de Girona)

Oscar Bascuñán (Universidad Autónoma de Madrid)

Organització: Associació d'Història Rural i Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona.

mestall

Redacció:

Rosa Congost, Lúcia Donat, Rosa Lluch, David Moré i Marisa Roig

Assessor lingüístic: Daniel Ferrer

Maquetació: Anna Cabañas

Per a informació i inscripcions:

Associació d'Història Rural

Pl. de Sant Josep, 1
Arxiu Històric de Girona
17004 GIRONA
Tel. 972 22 55 00

www.ddgi.cat/historiarural/

Podeu enviar-nos textos o suggeriments a: mestall@hotmail.com

Periodicitat: semestral.

Impressió: Palahí Arts Gràfiques

ISSN: 2462-5353

Dipòsit legal: GI-731-1999